T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOPLUMSAL HAFIZANIN GERİYE GÖÇÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye GEDİKOĞLU

GÖÇ POLİTİKALARI VE ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

ANKARA, 2019

TOPLUMSAL HAFIZANIN GERİYE GÖÇÜ
2019
Sümeyye GEDİKOĞLU

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TOPLUMSAL HAFIZANIN GERİYE GÖÇÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sümeyye GEDİKOĞLU

GÖÇ POLİTİKALARI VE ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Emrah AKBAŞ

Danışman

ANKARA, 2019

ONAY SAYFASI

Sümeyye GEDİKOĞLU tarafından hazırlanan "Yurtdışında Doğmuş Göçmen Ailelerin Çocuklarının Türkiye'ye Beyin Göçünde Kimlik Tanımı ve Sosyal Yaşama Entegrasyon Süreçleri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Göç Politikaları ve Araştırmaları Anabilim Dalı'nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Emrah AKBAŞ	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Dr. Öğr. Üyesi Levent YİĞİTTEPE	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 19/06/2019

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü göç Politikaları ve Araştırmaları Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Ünvan Ad Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 19/06/2019

Sümeyye GEDİKOĞLU

TEŞEKKÜR

Çalışmamda yardım ve katkılarıyla beni yönlendiren danışmanım Doç. Dr. Emrah AKBAŞ'a, daima yanımda olan sevgili aileme, bu süreçte iş yerinde desteğini hissettiğim Müdürüm Gülfem KIRAÇ KELEŞ'e, dönem arkadaşlarım Gülsüm SÜMER ve Yusuf Halit ÇAYKARA'ya, desteğini esirgemeyen Nebahat BAŞIBÜYÜK TEKİN'e ve mülakat yapmayı kabul eden tüm kişilere teşekkürü borç bilirim.

Dedem gibi Türkiye'den Avrupa'ya göç eden emek göçmenlerine…

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL ONAY SAYFASI……..……..i
BEYAN…….....……...ii
TEŞEKKÜR……..iii
İTHAF……...iv
İÇİNDEKİLER…….....v
ÖZET ……..……..……..vii
ABSTRACT …….……..viii
ŞEKİLLER DİZİNİ……...ix
TABLOLAR DİZİNİ……..……...x
1. GİRİŞ……1
2. METODOLOJİ, ANALİTİK ÇERÇEVE VE ANALİZ……...……..6
2.1 Yöntem…….....6
2.1.1 Model…...……..6
2.1.2 Analitik Çerçeve ve Mülakat Şablonları…….6
2.2 Mülakat Deneyimi……7
2.2.1 Örneklem…….....…....7
2.2.2 Araştırmacının Saha Tecrübesi……...8
2.3 Veri Analizi…….....9
3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ……10
3.1 Tanımlar…...……..10
3.1.1 Emek Göçü ve Beyin Göçü…….……...……10
3.1.2 Geriye Göç……...12
3.1.3 Ulusaşırı Toplumsal Alanlar……16
3.2 Kimlik ve Sosyal Bütünleşme……18
3.2.1 Kimlik ve Sosyal Kimlik Kavramı……..18
3.2.2 Kimlik ve Sosyal Bütünleşme…….20
3.2.3 Postmodern Dönemde Kimlik…….....22
3.3 Toplumsal Uyum……24
3.3.1 Kültür ve Dil Kavramı…….……24
3.3.2 Milli ve Dini Kimlik……26
3.3.3 Entegrasyon ve Ayrımcılık……...28

4.VERİ ANALİZİ……...……..31
4.1 Geriye Göç Nedenleri ve Sosyalleşme Alanları……..31
4.1.1 Göçün Niteliği……..31
4.1.2 Geriye Göç Nedenleri……...……33
4.1.3 Aile İçi Sosyalleşme ve Aidiyet Duygusu……....37
4.1.4 Eğitim ve Sosyalleşme Alanları……...38
4.2 Kolektif Kimlikler ve Sosyal Uyum……..……...……...44
4.2.1 Sosyal Ağlar ve Bir Kolektif Kimlik Olarak Avrupalı Türkler……44
4.2.2 Ulusaşırı Topluluk Olarak Avrupalı Türkler……49
4.2.3 Kimlik Aidiyet ve Ayrımcılık Arasında……...51
4.3 Sosyal Uyum……...54
4.3.1 Avrupa'da Sosyal Uyum ve Ayrımcılık……...54
4.3.2 Türkiye'de Sosyal Uyum ve Kimlik…….58
4.3.3 Türkiye'de Sosyal Uyum ve Kamu Hizmetlerine Erişim…….61
4.3.4 Avrupa'da Sosyal Uyum ve Kamu Hizmetlerine Erişim…….68
4.3.5 Türkiye'de Çalışma Hayatına Uyum……71
4.3.6 Türkiye veya Yurtdışında Gelecek……...74
5. SONUÇ VE ÖNERİLER……..77
5.1 Sonuç……..80
5.2 Öneriler……...80
5.2.1 Politika Yapıcılara Öneriler……..80
5.2.2 Uygulayıcılara Öneriler……80
5.2.3 Araştırmacılara Öneriler……...81
6. KAYNAKÇA……..……..82
ÖZGEÇMİŞ…...……..84

ÖZET

(Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü)

Son yıllarda üçüncü kuşak Türkiye kökenli Avrupa vatandaşlarının Türkiye'ye beyin göçü gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir. Bu çerçevede çalışma üçüncü kuşak Avrupalı Türklerin Türkiye'ye göç kararında kimlik, aidiyet, kültür, çifte vatandaşlık, iktisadi ve diğer gerekçelerin etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır.

Aidiyet ekseninde çapraz bir değerlendirme yapılarak Türkiye'ye ve Avrupa'ya uyum süreçlerinde hedef kitlenin karşılaştığı zorluklar ve günlük yaşamlarını kolaylaştıran unsurları analiz edilmiştir. Bu kapsamda araştırmada yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilerek yorumlayıcı sosyoloji temelinde çalışmalar yürütülmüştür. Hedef kitlenin göç kararında özellikle aidiyet duygusu üzerinde durularak, bireylerin kimlik oluşumda aile ve okul gibi sosyalleşme alanlarının etkileri analiz edilmiştir.

Bu çerçevede, aile kurumunun daha çok Türk kültürü ile ilişkilendirildiği, okul kurumunun ise entelektüel sermayeye katkı sağladığı ancak ayrımcı sembolik değerler ile özdeşleştiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle bireyleri Avrupa ülkelerine aidiyet duygusunun düşük, Türkiye'ye ise yüksek olduğu kaydedilmiştir. Avrupalı Türkler yurtdışında oluşturdukları kolektif kimlik ağını Türkiye'de de oluşturmuşlardır çünkü bu ağ hedef kitleye kimliğini özgürce ifade edebilme fırsatı tanımaktadır. Bireyler Türkiye'de en fazla kamu hizmetlerine erişimde sorun yaşadıkların, öte yandan Avrupa'da kamu hizmetlerinin erişilebilir, bilgilendirici ve ucuz olduğu ifade etmişlerdir.

Bu çerçevede Türkiye'ye geldikten sonra bireylerin sisteme alışması ve alışkanlıklarından vazgeçmesinin kolay olmadığı değerlendirilmiştir. Avrupa'da ayrımcılıkla karşılaşan bireyler Türkiye'ye geldikten sonra özellikle milli ve dini kimliğini ifade edebilme alanı bulmuştur. Bunun dışında Türkiye'ye göç etmek bireylerim aidiyet ve kimlik sınırlarını, çifte vatandaşlık ve kültürel değerler üzerinden tekrar değerlendirmesine fırsat tanımıştır.

Anahtar Kelimeler: Aidiyet, Geriye Göç, Kimlik, Sosyal Uyum, Toplumsal Hafıza

ABSTRACT

(Return Migration of Social Memory)

It is observed that 3rd generation of European citizens who are originally from Turkey perform a brain drain to Turkey. In this context, this study aims to investigate the effects of identity, belonging, culture, dual citizenship, economic and other reasons on the decision of 3rd generation European Turks to migrate to Turkey.

The study will analyze the challenges faced by the target groups and the factors that ease their daily life through making a cross- evaluation on the axis of belonging. In this context, semi-structured interviews were conducted and studies were carried out on the basis of interpretive sociology. Particularly stressing the sense of belonging in the migration decision of the target group, especially the effects of the socialization areas such as the family and school on the formation of the individuals' identity are analyzed.

Within this framework it is observed that household is being more associated with the Turkish culture whereas school contributes to the intellectual capital however, is identified with discriminative symbolic values. Therefore it is recorded that the sense of belonging is low in European countries while it is high in Turkey. The European Turks created the collective identity network they established abroad in Turkey since this network enables the target group the opportunity to freely express the identity. Individuals stated that they have the most problem of accessing public services in Turkey, whereas public services are accessible, informative and cheap in Europe.

In this context it is evaluated that it is not easy for the individual to adapt to the system and give up their habits after coming to Turkey. The individual who faced discrimination in Europe found a field to express especially their national and religious identity after coming to Turkey. Apart from that, migrating to Turkey provided opportunity to reconsider the borders of the individual's belonging and identity through dual citizenship and cultural values.

Keywords: Belonging, Identity, Return migration, Social integration, Social Memory.

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1……36

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.....8
Tablo 2.....29

1. GİRİŞ

Göç, bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına geçici veya kalıcı olarak "yer değiştirmeyi" ifade eder. Göç kavramı ekonomik, sosyal, siyasal veya kültürel nedenlerin ve sonuçların yer aldığı bir olgu olarak değerlendirildiğinde ise farklı disiplinler arası çalışmaya gereksinim duyar. (İçduygu & Ünalan, 1998:38). Bu anlamda, göç nedenleri ve sonuçları itibarıyla dinamik bir süreç olarak tanımlanır. Göçler savaşlar, işsizlik, doğal afetler, iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan yenilikler, tarımda makineleşmenin artması, eğitim imkanlarının eksikliği gibi çeşitli sebeplerden kaynaklanabilir (İslamoğlu & Yıldırımalp & Benli, 2013:71). Son dönemdeki göçler genellikle ekonomik temellidir, bunun en önemli nedeni ise gelir dağılımında yaşanan dengesizlikler ve yoksulluktur. Göç kararında, istihdam ve ekonomik fırsatlar bireyler için önemli bir etken olarak ön plana çıkarken, göç edilecek bölgenin sosyo-ekonomik konumu da tercih sürecinde belirleyici rol oynamaktadır (Frey, 1995:740 aktaran İslamoğlu, Yıldırımalp ve Benli, 2013:71). Türkiye'den yurtdışına gerçekleşen emek göçü de yine iktisadi nedenlerden kaynaklanmaktadır. 30 Ekim 1961 tarihinde, Almanya ve Türkiye arasında imzalanan işgücü anlaşması söz konusu göçün resmiyette de sistematik hale gelmesinin ve diğer Avrupa ülkeleri ile de benzer anlaşmaların imzalanmasının yolunu açmıştır (Abadan-Unat, 2015:264). Türkiye'den Avrupa'ya gerçekleştirilen emek göçü kapsamlı ve uzun süreli akademik literatürü ile dikkat çekmektedir. Emek göçü, 1960'lı yılların ikinci yarısında ve 1970'li yıllarda araştırmacıların çalışmalarında çokça yer almışsa da 1980'li yılların ikinci yarısında bu alandaki çalışmalara yönelik ilgide bir azalma yaşanmıştır. Bu konu, yaşanan gelişmelere bağlı olarak 2000'li yıllarda yeniden gündeme gelmiştir. Türkiye ile AB arasındaki adaylık sürecinde ele alınan serbest dolaşım tartışmaları çerçevesinde Türkiye'nin göç potansiyelinin de önemi anlaşılmış ve hem Avrupa'da hem de Türkiye'de emek göçüne ve hedef kitlesine ilgili akademik çalışmalarda yer verilmiştir (Toksöz, 2006:11).

1960'lı yıllarda sosyal bilimler alanında göç kavramı tek yönlü bir hareket olarak tanımlanmaktaydı. 1970'li yıllarda ise göç kavramının iki yönlü bir hareket olarak da değerlendirilebileceği anlaşıldı ve "geriye göç" kavramı sosyal bilimler terminolojisine kazandırıldı (Öner, 2015:264). Türkiye özelinde ise akademik literatürde geriye göçün, iç göç bağlamında veya Türkiye'den Avrupa'ya emek göçü veya beyin göçü ile gidenlerin tersine göç kararları üzerinden ele alındığı tespit edilmiştir. Almanya'ya giden bir grup

mühendisin geriye göçünü değerlendiren, "*Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü?"* başlıklı çalışma buna bir örnek oluşturmaktadır. Bu çalışmada, emek göçü ile 1960'lı yıllarda Türkiye'den Avrupa'ya göç eden bireylerin torunlarını oluşturan üçüncü jenerasyonun Türkiye'ye göç kararında kimlik, kültür, aidiyet, çifte vatandaşlık, toplumsal uyum, sosyal ağlar ve iktisadi gerekçelerin ne düzeyde etkili olduğu araştırılacak ve hedef kitlenin Türkiye'ye sosyal uyum süreci Avrupa'daki sosyal uyum süreci ile karşılaştırılarak bir değerlendirme yapılacaktır.

"*Uyum bireyin kendisinden, başkalarından ya da çevresinden gelen talepler karşında verdiği reaksiyonlardır"* (Napoli ve ark. 1984 aktaran Erçin ve Ermağan 2011:1745). Kavram bireyin sosyal çevresi ile ilişkilerini korumasını ifade eder. Göçmen özelinde ise eşzamanlı olarak göçmenin kendi kültürel değerlerini koruması ve yerel kültürün değerlerini benimsemesi anlamına gelmektedir. Hedef kitlenin yurtdışında doğduğu göz önünde bulundurularak geriye göç kavramı yerine çalışma toplumsal hafızanın geriye göçüne odaklanacaktır. Hafıza kelimesi saklama ve depolama işlevini görmektedir ve bireyin geçmişini anlamlandırmasına yardımcı olur. Sosyal anlamda ise hafızasını kaybetmiş bir birey aslında kimliğini kaybetmiş bir bireydir. Her ne kadar "hafıza" kelimesi bireysel olarak sabit bir kavram olarak değerlendirilse de toplumsal hafıza yeniden oluşturulmaya açık ancak geçmişle hiçbir zaman bağı kopmayan bir terimdir. Birey gelişime açık kendi hafızasını güçlendirmek ve korumakla sorumludur, toplum ise toplumsal hafızası olan kültürel mirasını korumakla sorumludur çünkü toplumun sürekliliğini sağlamak ortak kültürel öğelerin korunmasından geçer. (Halaç ve Demir, 2017:1441)

Bu çerçevede, emek göçü alanında yapılan birçok araştırma da bu çalışmaya katkı sağlayacaktır, özellikle Nermin Abadan Unat'ın oluşturduğu kapsamlı emek göçü literatüründen veya kimlik ve aidiyet konusunda Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel'in[1] araştırmalarından faydalanılacaktır. Hedef kitlenin tamamının üniversite mezunu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu kitlenin aynı zamanda nitelikli işgücü oluşturdukları bilinmektedir. Bu durum, söz konusu göçe beyin göçü niteliği de kazandırmaktadır. Bu çerçevede, araştırmanın aşağıda sıralanan sorulara yanıt vermesi beklenmektedir:

- Hedef kitlenin Türkiye'ye göç kararında itici ve çekici etkenler nelerdir?
- Kimlik oluşumunda, aidiyet duygusu, aile içi sosyalleşme ve eğitim kurumu içindeki sosyalleşme alanı ne şekilde etkili olmuştur?

[1] Kaya, A & Kentel, A (2005) *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Köprü mü Engel mi?* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Milli ve dini kimlik, kolektif kimlik oluşumunda bireyin kimliğini ne düzeyde etkilemiştir?
- Bireyin birincil ve ikincil aidiyet ülkelerinde karşılaştığı sosyal uyum sorunları nelerdir?

Bu kapsamda, metodoloji anlamında niteliksel araştırma yöntemi olan yorumlayıcı sosyoloji temelinde çalışmalar yürütülmüştür. Bireylerin kimlik veya aidiyet gibi çeşitli kavramlara yükledikleri anlamlar irdelenerek geriye göç kararını anlamaya yönelik bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat teknikleri uygulanmıştır. Mülakat şablonu oluşturulurken kimlik, sosyal uyum, kültür, istihdam, göç kararı gibi belli başlı kavramlara yer verilirken özellikle bireylerinin kendilerini ve toplumu nasıl değerlendirdikleri ve toplumun onları nasıl değerlendirdiği konusunda kendilerini ifade edebilmelerine alan tanınmıştır. On bir kişiden oluşan örneklem profilleri çoğunlukla kadın ağırlıklı olsa da genel anlamda hedef kitleyi temsil ettiği düşünülmektedir. Örneklemde yer alan bireylerin yaş aralıklarının 25-30 olmasına, tam zamanlı çalışma hayatına Türkiye'ye geldikten sonra başlamış olmalarına ve Almanya, Fransa, Hollanda ve Belçika gibi farklı Avrupa ülkelerinden geliyor olmalarına özen gösterilmiştir. Grup profiliyle çelişen özellikler taşıyan bireylerin de örneklem de yer almasının çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülerek onlara da araştırmada yer verilmiştir. Örneklemde yer alan bireylerin tamamına yakını Ankara'da; sadece iki kişiden biri İstanbul'da biri ise Konya'da yaşamaktadır. Bunun yanı sıra sadece iki kişi Türkiye'ye geldikten sonra evlenmiş, bu kişilerden birinin Türkiye'de çocuğu dünyaya gelmiştir. Örneklem yer alan bireylerden ikisi tam zamanlı çalışma hayatına henüz dahil olmamıştır. Mülakatlar gerçekleştirildikten sonra deşifre edilmiş ve yorumlayıcı okuma yöntemi tercih edilerek mülakatlar anlamlandırılırmıştır. Bu aşamada sistematik veri analizi yapılmış ve belirlenen temalar arası ilişkilerin incelenmiştir.

Kavramsal çerçeve bölümünde ise ilk olarak tanımlar ele alınacaktır. Araştırmadaki göç kavramı geriye göç, beyin göçü, emek göçü gibi farklı niteliklere sahip göç çeşitlerine aynı anda değindiği için tüm kavramların hem tarihi süreçleri hem de bu alanlarda sosyal bilimlerde yapılan akademik çalışmalar irdelenecektir. Göç kararında sosyal ağların rolüne değinilecek ve ulusaşırı toplulukların tanımı yapılacaktır (Faist, 2003:271). Hedef kitlenin ulusaşırı topluluklar anlamında Avrupa'da oluşturduğu kolektif kimlik Türkiye'de ne şekilde dönüşüme uğramıştır? Bulguların ayrıca bu soruya cevap vermesi beklenmektedir. Kimlik oluşumunda, çifte vatandaşlığa sahip kişilerin sürekli çift kültürle etkileşimde oldukları göz önünde bulundurulduğunda özellikle "öteki" üzerinden oluşturulan "ben"

olgusu önem taşımaktadır. Bu nedenle kimlik kavramına da kavramsal çerçevede yer verilmiştir. Sosyal kimliğin etik kurullara işaret ettiği ve yaşanılan toplum içinde bireyin var olması için gereksinim duyduğu "yüzler" olduğuna vurgu yapılmıştır (Goffman, 2017). Sosyal bütünleşme toplum içindeki dayanışma dikkat çekmektedir, organik toplumlardan mekanik toplumlara geçişte ise bireyselliğin daha ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Post-modern toplumlarda ise sürekli kendini yenileyen çoğul kimlikler dikkat çekmektedir (Bauman, 2017:31). Her ne kadar kimlik ve sosyal bütünleşme biçimleri sosyal uyum anlamında önem taşısalar da toplumsal uyumu değerlendirirken kültür kavramını da irdelenmek gerekir. Bu çerçevede, kültür ve dil kavramları başlığı altında kültürün tanımına ve toplum içinde işaret ettiği sembolik değerlere değinilmiştir. Ayrıca dilin kültür oluşumunda ve aktarımındaki etkisine dikkat çekilmiştir. Bu bölümde özellikle milli ve dini kimliğin kolektif kimlik oluşumunda ne şekilde etkili olduğuna ve önemine de vurgu yapılmıştır. Kolektif kimlik kavramının, bireyin toplum tarafından kabulü veya dışlanmasına yönelik analizlerde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak entegrasyon kavramına değinilmiş ve Avrupa ülkeleri tarafından yürütülen entegrasyon politikalarının tarihçesi ve süreç içinde nasıl şekillendikleri araştırılmıştır. Güncel olayların da oluşturulan politikalarda etkili olduğuna ve yakın tarihte Avrupa'da gerçekleştirilen terör eylemlerinin de ayrımcı dili tetikleyici bir unsur olduğuna vurgu yapılmıştır. Son bölümü ise veri analizi kısmı oluşturmaktadır, bu bölümde kuramlar ile bulguların bir araya getirilmiş ve çeşitli temalar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Veri analizi sonuçları bireylerin göç kararlarının altında yatan nedenleri, itici ve çekici nedenler olarak ikiye ayırmaktadır.

Söz konusu nedenlerin gerekçelerinin bireyin sosyalleşme alanlarında etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle aile ve okul kurumu bireyin en çok temasta olduğu sosyalleşme alanlarını oluşturmaktadır. Bireyin kimlik oluşumu sürecinde de bu kurumları nasıl tanımladığı ve kendini bu kurumlarla hangi düzeyde özdeşleştirdiği önem taşımaktadır. Bu sorulara cevap verildiği taktirde bireyin göç kararının aidiyet duygusundan kaynaklı olup olmadığı anlaşılacaktır. Bunun sonuncunda kimlik başlığı altında bireysel kimlikler dışında kolektif kimlikler de irdelenecektir. Bu bölümde sosyal ağların geriye göç kararında ne kadar etkili olduğu ve sosyal ağlara verilen anlamların neler olduğu araştırılacaktır. "Avrupalı Türkler" olarak adlandırılan hedef kitlenin Türkiye'de de kolektif bir ağ oluşturup oluşturamadığı sorusuna cevap aranacaktır. Eğer Avrupalı Türkler kendi içlerinde kolektif bir kimlik oluşturmuşlarsa bu ağın ne düzeyde etkili olduğunu ve bireysel kimlikler için ne ifade ettiğini anlamak, Avrupalı Türklerin Türkiye'de ulusşarı topluluk olup olmadığına yanıt niteliğinde olacaktır. Bireysel kimlik oluşumunda milli ve dini kolektif kimliklerin

etkilerinin neler olduğuna yönelik de bir değerlendirme yapılacaktır. Bireysel ve kolektif kimlik oluşumu sonrasında bireylerin toplum ile uyumu önem kazanmaktadır. Hem geldikleri Avrupa ülkelerinde hem de Türkiye'de bireylerin günlük yaşamda karşılaştıkları zorlukların veya hayatlarını kolaylaştıran unsurların neler olduğuna yönelik çapraz bir değerlendirme yapılarak bireylerin sosyal uyum süreçlerini anlamaya yönelik bir çalışma yürütülecektir. Son olarak bireylerin iş hayatına uyumları ve memnuniyet düzeyleri ile Türkiye'ye uyumları ve geleceğe yönelik planları gerçekleştirilen beyin göçünün başarılı olup olmadığına yanıt niteliğinde olacaktır.

2. METODOLOJİ, ANALİTİK ÇERÇEVE VE ANALİZ

2.1 Yöntem

2.1.1 Model

Araştırmada yorumlayıcı sosyoloji temelinde kimlik, aidiyet ve kültür kavramlarına yüklenen anlamlar tespit edilerek hedef kitlenin göç kararını anlamaya yönelik bir çalışma yürütülmüştür. Nitel araştırmada olduğu gibi hedef kitlenin araştırma problemine yüklediği anlamlar asıl buradaki önemli veriyi oluşturmaktadır. Nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat teknikleri uygulanmıştır. Bu kapsamında veri analizi kısmında, katılımcıların söyledikleri doğrudan alıntı yapılarak okuyuculara veri olarak aktarılmıştır. Bu araştırma çerçevesinde verilerin betimsel yaklaşımla sistematik analizinin yapılması ve belirlenen temalar arası ilişkilerin incelenmesi hedeflenmektedir.

2.1.2 Analitik Çerçeve ve Mülakat Şablonları

Saha çalışması hazırlık sürecinde mülakat şablonları dört başlık altında oluşturulmuştur:

1. Kimlik, Aidiyet ve Kültür
2. Avrupa Ülkesinde Sosyal Uyum
3. Türkiye'de Sosyal Uyum
4. Türkiye ve Gelecek

Söz konusu başlıklar altında bireylerin Türkiye'ye gelme kararlarında neyin etkili olduğu, çifte vatandaşlığı nasıl tanımladıkları ve hem doğdukları ülkede farklı bir kültüre sahip olmanın onları ne yönde etkilediği, hem de Türkiye'ye geldikten sonra burada girdikleri uyum sürecinin nasıl geçtiğine dair sorular yöneltilmiştir. Avrupa'da yaşarken de, Türkiye'de yaşamaya başladıktan sonra da günlük yaşamda onları en çok neyin etkilediğine ve en çok zorladıkları ve yaşamlarını kolaylaştıran unsurların neler olduğuna ilişkin de sorular sorulmuştur. Türkiye'deki iş piyasasına, iş hayatına ve çalışma arkadaşlarına uyum süreci, eğer gidildiyse Türkiye'deki üniversite algısı ve genel olarak Türkiye algısı hakkında bilgi alınmıştır. Araştırmacı, hedef kitlenin yıllar önce "gurbete" giden dedelerinin topraklarının idealize edildiği ve daha sübjektif anlamlar ile duygusal bir bağın oluşturulduğunu düşündüğünden şablon da bu yönde oluşturulmuştur. Bu durumu tespit edebilmek için bireylere Türkiye algısı gitmeden önce ne durumdaydı, şu anda ne durumda

gibi sorular da yöneltilmiştir. Türkiye tecrübesinin ardından gelecek planlarının da önemli olduğu düşünülerek son olarak bu konu üzerinde durulmuştur.

Araştırmacı hedef kitleyle aynı geçmişe sahip olduğundan hedef kitleye erişimde sorun yaşamamıştır. Avrupa'dan Türkiye'ye göç etmiş ve hedef kitlenin yaş aralığı ile ortalama aynı yaştadır. Genel anlamda hedef kitlenin Türkiye'deki sayısının oldukça düşük olduğu tahmin edildiği için bireyler öncelikli olarak araştırmacının çevresinden oluşturulmuştur. Daha sonra kartopu metodu kullanılarak, ikinci el ve üçüncü elden bireylere ulaşılmış ve bireylerle mülakatlar gerçekleştirmiştir. Mülakatlar, 2018 yılının Kasım ve Aralık aylarında Ankara'da çeşitli dış alanlarda yapılmıştır. Mülakat sırasında katılımcılara isimlerinin gizli kalacağı ve toplanan verilerin sadece akademik amaçla kullanılacağı belirtilmiştir. Nitekim bu çalışmanın yazım sürecinde de bireylerin gerçek isimleri kullanılmamıştır.

2.2 Mülakat Deneyimi

2.2.1 Örneklem

Araştırmanın örneklemi Avrupa'da doğmuş, tüm yaşamını orada sürdürmüş ve yüksek öğrenimini bitirdikten sonra yakın zamanda Türkiye'ye yerleşmiş, 25-30 yaş arası 11 bireyden oluşmaktadır. Her ne kadar yaşadıkları Avrupa ülkesinde yarı zamanlı işlerde çalışmış olsalar da katılımcıların tamamına yakını tam zamanlı profesyonel iş hayatına Türkiye'de başlamıştır.

Örneklem kamu yönetimi, psikoloji, matematik, tarih, hukuk, sosyal bilimler öğretmenliği, pedagoji, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi çok farklı alanlarda üniversite öğrenimi görmüş karma bir kitleden oluşmaktadır. Bireylerin dokuzu Ankara'da; diğer ikisi İstanbul ve Konya'da yaşamını sürdürmektedir. Bireylerin sadece ikisi Türkiye'ye geldikten sonra evlenmiş ve birinin çocuğu olmuştur, diğerleri bekardır. Türkiye'ye döndükten sonra bireyler arasında Türkiye'deki ikamet süresi en fazla 5 yıl, en az 4 ayken genel kitle için ortalama 2,5-3 yıl olarak hesaplanmıştır. Yaş ortalaması 26-27 yaş olarak belirlenmiş ve 2 erkek 9 kadın ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Hedef kitlenin yaşadığı ülkeler ise Türklerin Avrupa'da yoğun olarak ikamet ettikleri ülkelerdir: Fransa (5), Almanya (2), Hollanda (3) ve Belçika (1).

Hedef kitle, Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel tarafından yürütülen çalışmada "Euro-Türkler" (asterix) olarak tanımlanmaktadır ancak bu araştırma kapsamında tercihen

"Avrupalı-Türkler" kavramı kullanılmıştır. Bulgular aktarılırken özellikle genel değerlendirmeler kısmında tek tek ülke isimleri yerine, "Avrupa Kimliği" kavramı Türkiye kimliğinden ayırt edilebilmesi için tercih edilmiştir. Bireylerin isimlerinin ifşa edilmemesi için Anonim 1 anlamına gelen (A1) ve devamında (A2), (A3) vs. şeklinde isimlerle bireyler adlandırılmıştır. Bireylerin profillerini yaş, ülke ve cinsiyetleri ayrıştırılmış bir şekilde *Hedef Kitle* tablosunda yer almaktadır:

Hedef Kitle			
İsim	**Cinsiyet**	**Yaş**	**Ülke**
A1	Erkek	28	Fransa
A2	Kadın	25	Fransa
A3	Kadın	25	Belçika
A4	Erkek	27	Almanya
A5	Kadın	28	Hollanda
A6	Kadın	30	Hollanda
A7	Kadın	25	Hollanda
A8	Kadın	30	Fransa
A9	Kadın	26	Almanya
A10	Kadın	25	Fransa
A11	Kadın	26	Fransa

Tablo 1: Hedef Kitlenin Cinsiyet, Yaş ve Ülkeye Göre Dağılımı

2.2.2 Araştırmacının Saha Tecrübesi

Konya ve İstanbul'da ikamet eden bireyler dışında tüm hedef kitlenin tam zamanlı ve düzenli bir işe sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu iki bireyden biriyle mülakat çok kısa sürmüştür çünkü bu birey iş piyasasına dahil olmadığı için belli başlı bazı sorulara çok kısa cevaplar vermiştir. Sahada her ne kadar zorluklar ile karşılaşılsa da mülakatların geneli başarılı görüşmeler olarak nitelendirilmiştir.

Görüşmelerin ilk dakikalarında bireylerle güven ilişkisi sağlamak kolay olmamıştır, bireyler hemen her şeyi anlatmak istememişlerdir. Bu anlamda bireylere kayıt altında olduklarını unutturmak ve karşılıklı güven ilişkisini sağlamak biraz zaman almıştır. Bireylere ne kadar alan sağlanırsa, mülakatın o kadar verimli geçtiği gözlemlenmiştir. Her

mülakatta araştırmacı daha çok susması gerektiğini, daha çok karşıdakine alan tanıması gerektiğini öğrenmiştir. Araştırmacı bu anlamda mülakat sorularına her defasında daha çok aşina olmuş ve görüşmeyi mekanik bir soru-cevap şablonundan çıkarıp sohbet haline dönüştürmüştür.

Mülakatlar, bireylerden onay alındıktan sonra ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Mülakat başında süre ile ilgili herhangi bir kısıt koyulmamış, bireyler görüşmeyi ne zaman sonlandırmak isterlerse o zaman sonlandırılmış, bireyler rahat ettirilmiş ve yorum yapan değil dinleyen taraf olmaya özen gösterilmiştir. Mülakatlar yapılırken eş zamanlı olarak kayıtların deşifre edilme süreci başlamıştır. En uzun süren ve zaman gerektiren aşama bu olmuştur. Deşifre sürecinde bireylerin söylediklerini deşifre etme konusunda da sorunlar ile karşılaşılmıştır; dış ortamın gürültülü olması veya bazen bireylerin kullandıkları bazı yabancı kelimeler araştırmacı nezdinde bireylerin anlaşılırlığını kaybetmesine sebep olmuştur.

2.3. Veri Analizi

Niteliksel çalışmalarda açık araştırma sorusu ile konu irdelenmeye çalışılır ve verinin kendi kendini ifşa etmesi beklenir nitekim öyle olmuştur. Mülakatlardan elde edilen verinin içeriğini daha iyi kullanılması amacıyla yorumlayıcı okumayla kuram yöntemi tercih edilmiştir. Yorumlayıcı okuma yöntemi ile metin anlamlandırılmış ve özellikle konvansiyonel içerik analizine yer verilmiştir. Mülakatlar deşifre edildikten sonra her bir soru için ortak bulgular bir araya getirilmiştir, verilerin ayrıştığı noktada ise bunun bireyin özel durumu ile bağlantısı olup olmadığı konusu incelenmiştir. Bulgular ortaya çıktıktan sonra, bulguların gerekçeleri hem hedef kitlenin verdiği cevaplar üzerinden hem de kuramlar üzerinden değerlendirilmiş ve çeşitli temalar oluşturulmuştur.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1 Tanımlar

3.1.1 Emek Göçü ve Beyin Göçü

1950 yıllarında, Türkiye'den Almanya'ya gerçekleştirilen emek göçü Türkiye tarihinde ilk emek göçü olarak nitelendirilir. O dönem herhangi bir Türk vatandaşının, pasaport talep etme hakkı sadece belli başlı gerekçeler dahilince mümkündü, bu durum 1961 yılında yapılan Anayasa değişikliğiyle kolaylaştırıldı (Abadan-Unat, 2015:264). 1961 yılında emek göçü olarak tanımlanan bu süreç, sosyo-ekonomik gerekçelerden ötürü emeğin dış göç ile yer değiştirmesi olarak tanımlanıyor olsa da literatürde bu durum sadece dış göç özelinde değil, iç göç kapsamında da ele alınmıştır. Genel itibariyle söz konusu göç, yaşamak veya daha iyi yaşam sürmek için gerçekleştirilmiştir (Yıldırımoğlu; 2005:2).

1950'li yıllarda yurtdışına gidenler "davet mektubu" aracılığıyla Avrupa'ya göç etmekteydi, kişinin yurtdışında yaşayan yakını tarafından yapılan başvuru olarak da değerlendirilen bu süreç Türkiye'de ve Almanya'da yeni bir sektörün oluşmasına neden olmuştur: tercüme büroları. Söz konusu bürolar işçilere iş bulma ve yerleştirme görevini görüyor olsa da zamanla bu durum Alman yetkilileri endişelendiren bir hal almıştır. Özellikle gayri resmi yollarla ülkeye giriş yapanların düşük maaş ile çalıştırılıyor olması, yerel düzeyde asgari ücreti tehlikeye sokmuştur. Bu endişeler, Almanya ve Türkiye devleti arasında, 30 Ekim 1961 tarihinde ilk işgücü anlaşmasının imzalanmasına sebebiyet vermiştir (Abadan-Unat, 2015:264). İlk işgücü anlaşması Almanya ile yapılmış olsa da daha sonra Fransa, Belçika gibi ülkeler ile de benzer ikili anlaşmalara imza atılmıştır (Soysüren; 2006:24). Dışişleri Bakanlığı tarafından açıklanan verilere göre 2019 yılı itibarıyla Almanya'da 1 900 000, Fransa'da 700 000, Hollanda'da 500 000, Birleşik Krallık'ta 400 000 ve diğer ülkelerde 1 900 000 Türk yaşamını sürdürmektedir.[2]

Emek göçü, dönemin siyasi ve ekonomik konjonktürü ile eşzamanlı yürütülen politikalara bağlı olarak yıllar içinde şekillenmiştir. 1950'li yıllarda bireysel ve özel aracılar sayesinde Türkiye'den Avrupa'ya göç edilebiliyorken, 1960'lı yıllarda bu durum "Artan İşgücü İhracı" sayesinde devletler arasında imzalanan anlaşmalarca kolaylaştırılmış ve ihtiyaca göre işgücü ihracı planlanmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz nedeniyle yabancı işçi alımı durdurulmuş ve aile birleşimleri başlamıştır. Geçici olarak geldikleri

[2] BBC News, *Hangi Ülkede Kaç Türk Vatandaşı Yaşıyor?* (2019), < https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47134873> s.e.t. 22.05.2019

düşünülen yabancı işçilerin geriye dönecekleri varsayımı üzerinden politikalar yürütülmüş ancak 1980'li yıllarda söz konusu politikaların yetersiz kaldığı ve toplumsal sorunların ön plana çıktığı gözlemlenmiştir: okula giden çocukların eğitim ve uyum sorunları, gettolaşma, sığınma isteklerinin artması ve göçmenler arasındaki toplumsal hareketlenme ve dernekler gibi. Ayrıca bu dönemde Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinde dönüşü teşvik eden politikalar uygulanmıştır. Türk vatandaşlarının Avrupa'da resmi kimlik hakkı kazanarak çifte vatandaşlığa geçmeleri, çocuklarının Avrupa'da doğmuş olması ve oradaki sisteme entegre olmaları, 1990'lı yıllarda göçle gelen nüfusun artık kalıcı olduğu düşüncesinin oluşmasında etkili olmuştur. 2000'li yıllarda ise, özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası var olan yabancı düşmanlığı gözle görülür hale gelmiştir. Buna karşın daha çok dinsel ve etnik aidiyetlerine yönelen göçmenlerin kurdukları dernekler de yaygınlaşmıştır (Abadan-Unat, 2017:81).

Araştırma kapsamında emek göçünü değerlendirirken beyin göçünü de incelemek gerekmektedir çünkü Avrupa'dan gelen Türk kökenli bireylerin çoğu, eğitimini Avrupa'da tamamlamış ve Türkiye'de ilk defa iş hayatına başlamıştır, bu durumda da söz konusu göç olgusu "beyin göçü" niteliği de kazanmaktadır. Henüz birkaç yıldır Türkiye'de yaşamaya başlamış olan hedef kitle, genellikle iş piyasasına ilk defa Türkiye'de dahil olan-Avrupa'daki Türklerin üçüncü kuşak neslini oluşturmaktadır. Hedef kitlenin Türkiye'ye göçüne yönelik akademik literatürde bir çalışmanın yapılmadığı kaydedilmiştir.

Beyin göçü kavramını anlayabilmek ve değerlendirebilmek için Türkiye'den Avrupa'ya gerçekleştirilen beyin göçünün etkilerini ve nedenlerini incelemek gerekir. Türkiye'de beyin göçü hem yurtiçine hem de yurtdışına beyin göçü şeklinde 1960'lı yıllarda başlamıştır. Yurtiçinde beyin göçü, iç beyin göçü olarak tanımlanır ve genellikle devlet sektöründen özel sektöre geçişte bireyler tarafından tercih edilir. Dış beyin göçü ise, yurtdışına gerçekleştirilen beyin göçüdür, iç beyin göçünün ülkeye zararı çok elzem boyutlarda değilken, dış beyin göçü ülkeyi önemli derecede etkilemektedir (Yıldırımoğlu, 2005:5). Nitelikli ve yetişmiş iş gücünün diğer ülkelere yönelmesi ulusal iş piyasalarını etkilemektedir. Göç eden kişiye yapılan yatırım kaynak ülke tarafından boşa harcanan para olarak değerlendirilirken hedef ülkenin kâra geçmesi anlamına gelmektedir (Başaran, 1972:134).

Beyin göçü dünya genelinde de en önemli sorun alanlarından bir tanesini oluşturmaktadır ve en çok beyin göçü veren 34 ülke arasında Türkiye 24. sırada yer

almaktadır.[3] En çok beyin göçü alan ülkeler ise sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Almanya ve Fransa gibi ülkelerdir. En çok göç veren ülkeler listesinde ise; Hindistan, Pakistan, Filipinler, Cezayir, Fas, Tunus, Mısır, Nijerya, Türk Cumhuriyetleri vs. başı çekmektedir.[4]

Beyin göçü genellikle her ne kadar daha az gelişmiş bir ülkeden gelişmiş bir ülkeye gerçekleştiriliyor olsa da ayrıca iki gelişmiş ülke arasında da meydana gelebilir, Kanada ve İngiltere'den ABD'ye gerçekleştirilen beyin göçü gibi. Bu durumda, beyin göçü daha iyi iş olanakları, yüksek ücretli maaşlar ve daha düşük vergi dilimi gibi nedenlerden kaynaklanıyor olabilir (Yıldırımoğlu, 2005:5).

Türkiye'den yurtdışına beyin göçü daha çok doktorlar, mühendisler ve bilim insanlarından oluşmaktadır. Mesela 1967 yılında, söz konusu sektörlerden oluşan 203 kişinin Amerika Birleşik Devletleri'ne beyin göçü 18.270.000 dolar tutarından Türkiye'yi milli kayba uğratmıştır (Başaran, 1976:135). Ankara Hıfzısıhha Okulu ve John Hopkins Halk Sağlığı Okulu iş birliğinde, yurtdışında çalışan 230 hekim üzerinde yapılan çeşitli araştırmalara göre ise yurtdışına beyin göçünün nedenleri arasında: gelir yetersizliği, meslekte ilerleme zorluğu, konfor içinde yaşama arzusu ve sağlık yönetiminde yetersizlik gibi nedenler yer almaktadır.

Araştırma kapsamında hedef kitlenin Türkiye'ye beyin göçünü anlayabilmek için geriye göç kavramının da incelenmesi gerekmektedir.

3.1.2 Geriye Göç

Geriye göç her ne kadar genel bir kavram olarak değerlendirilse de her bir geriye göç hikayesinin kendine özgü dinamikleri, sebepleri ve sonuçları vardır (Öner, 2015:263). Araştırma sürecinde bu etkenlerin göz önünde bulundurulması ve buna göre problem sonucunun değerlendirilmesi güvenilir verilere ulaşmak için önem taşımaktadır. Geriye göç kavramı 1960'lara kadar bilim insanları tarafından çok fazla ilgi görmemiştir. Bu durumun göçün o yıllarda tek taraflı bir akım olarak değerlendirilmesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. 1970'li yıllarda ise akademik anlamda ilgi gören kavram sayısız araştırmanın konusu olmuştur. Geriye göç kavramını anlamaya yönelik başlangıçta geri-göç

[3] BBC News, *Hangi Ülkede Kaç Türk Vatandaşı Yaşıyor?* (2019), < https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47134873> s.e.t. 22.05.2019
[4] BBC News, *Hangi Ülkede Kaç Türk Vatandaşı Yaşıyor?* (2019), < https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47134873> s.e.t. 22.05.2019

(back migration) veya geri akış göçü (reflux migration) gibi farklı terimler geliştirilmiştir. Ancak bu terminoloji yetersiz kalmıştır, çünkü Bovenkerk'in de ifade ettiği gibi "geriye göç" kavramı kişinin köken ülkesine dönmesinden daha fazlasını ifade etmektedir (Öner, 2015:264-265). Boverkerk kavramı "*insanların bir ülke veya bölgeye göç edip orada bir süre yaşadıktan sonra köken ülkelerine (ya da bölgelerine) ilk defa geri dönmeleri"* şeklinde açıklamaktadır (Öner, 2015:265).

Araştırma çerçevesinde hedef kitlenin gerçekleştirdiği göçün, "geriye göç" olduğunu söylemek mümkün değil çünkü söz konusu sosyal grup yurtdışında doğmuş, büyümüş ve tüm hayatını orada sürdürdükten sonra Türkiye'de yaşamaya karar vermiştir. Hedef kitlenin kaynak ülkesi zaten Türkiye değil Avrupa'dır. Bu durumda "fiziki" anlamda geriye göçten bahsetmek mümkün olmasa da "toplumsal hafızanın" geriye göçünden bahsetmek doğru olacaktır. Toplumsal hafızanın geriye göçünde, özne Türkiye'den Avrupa'ya göç eden Avrupalı Türklerin birinci kuşak torunlarıdır yani Avrupa'da üçüncü jenerasyonu oluşturmaktadırlar. Bu durumda birinci jenerasyon tarafından üçüncü jenerasyona aktarılan toplumsal hafıza aracılığıyla şekillenen bir Türkiye algısının mevcut olduğu düşünülmektedir. Söz konusu Türkiye algısının şekillenmesinde, televizyon, sosyal medya ve popüler kültürün araçları olan müzik, sinema ve sanat gibi iletişim çağının araçlarının da etkili olduğu düşünülmektedir. Bunun yanı sıra, bireylerde özellikle yaz tatillerinde gelinen, görülen ve tecrübe edinilen bir Türkiye algısı mevcuttur. Son olarak bireyler için Türkiye dinsel ve etnik aidiyetlerin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu anlamda, toplumsal hafızanın geriye göçü hem ailenin hafızasının kaynak ülkeye geriye dönmesi, hem de Türkiye'ye dair oluşturulan algının gerçek yaşamda test edilmesi anlamına gelmektedir. Araştırmada toplumsal hafızanın geriye göçünü anlayabilmek için ilk önce bireylerin geriye göç nedenlerini tespit etmek gerekmektedir.

Her ne kadar geriye göç nedenlerinin altında iktisadi ve siyasi nedenler yatsa da mikro düzeyde çeşitli faktörler de bu kararda etkilidir. Bu anlamda tek bir neden itici veya çekici etken olarak geriye göçü tetiklemez, her kişisel hikaye kendi içinde çeşitli nedenler barındır. Mesela eğer bir emek göçünden bahsediliyorsa, yani daha iyi ekonomik standartlar için göç edilmişse ve göç edilen ülkede iktisadi durgunluk söz konusu değilse, bu durumda Bovenkerk'e göre bireyin kaynak ülkeye geriye göç etmesi aile bağlarının kuvvetli olmasından veya kaynak ülkeye duyulan özlemden kaynaklanmaktadır. Gmelch ise bireyin akrabaları ve dostlarıyla birlikte olma isteğinin ve bu isteğin her yaz tatilinde kaynak ülkeye gelip gittikçe pekişen bir duygu haline gelmesinin geriye göç kararında etkili olduğunu düşünmektedir. Sadece aile bağları veya arkadaşlık ilişkilerine duyulan özlem gibi çekici

nedenlerden kaynaklı değildir geriye göç aynı zamanda itici nedenler de geriye göç kararını etkilemektedir: ayrımcılık, dışlanma veya önyargılar gibi. Buna rağmen Gmelch, çekici nedenlerin her zaman itici nedenlerden daha etkili olduğunu yinelemektedir (Öner, 2015:268-269).

Türk Sosyal Bilimler Derneği ile Budndemstat für Migration und Flüchtlinge iş birliğinde yürütülen "Return to Turkey: An analysis of Decision making process and reintegration patterns" konulu araştırma Ankara – Antalya illerinde, Almanya'dan geriye göç eden 21 Türk vatandaşı ile yapılan derinlemesine mülakatlardan oluşmaktadır. Hedef kitle 1960'lı yıllarında Almanya'ya emek göçü çerçevesinde göç eden bireylerden ve çocuklarından oluşmaktadır. Almanya'da yaşayan Türk vatandaşları her ne kadar farklı dönemlerde geriye göç etmiş olsalar da sayısal anlamda büyük bir oranı hala Almanya'da yaşamaktadır. Bununla birlikte dönemsel olarak geriye dönüşlerin arttığı hatta teşvik politikalarının uygulandığı da olmuştur.[5] Bu araştırmada hem gönüllü hem de teşvik yasası ile geri dönenlerin göç nedenleri ayrı ayrı ele alınmaktadır. Teşvik yasası ile geriye göç edenlerin durumları incelendiğinde, teşvik yasasının doğrudan geriye göç nedeni olmadığı, sadece harekete geçiren bir neden olduğu tespit edilmiştir. Gönüllü geriye göç edenlerin ise gerekçelerinin altında konjonktüre bağlı olarak çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu çerçevede, kimisi çocuklarının eğitiminin Türkiye'de devam etmesi ve çocuğunun Türk kültürü ile büyümesini isterken, kimisi çocukları için Almanya'da gelecek görmediklerini ifade etmiştir. Bunun dışında hedef ülkede amaçladıklarına ulaşamadığını dile getiren bireyler olmuştur. Başka bir kısım içinse, Türkiye'deki sıcak bağlar, Almanya'daki "soğuk ilişkiler", vatan özlemi, yabancı düşmanlığı, Almanya'daki ağır çalışma koşulları veya sağlık problemleri de geriye göç gerekçeleri olarak gösterilmiştir (Rittersberger-Tılıç, Özen ve Çelik, 2013:287- 307).

Geriye göç kararı eğer zorunlu bir göç niteliği taşımıyorsa, planlı bir süreçtir ve bu süreçte de sosyal ağlar önemli rol oynamaktadır. Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Türkiye'ye geriye göç deneyimleri üzerinden yapılan araştırma sonucunda[6], bireylerin geriye göç kararlarında köken ülkedeki ailenin varlığı, Almanya'da olmayan akrabalık ağları, eşin dil bilmiyor olması veya köken ülkede bakıma muhtaç veya hasta bir anne, babanın olması geriye göç nedeni olarak gösterilmiştir. Hedef ülkede evlilik kurumunun

[5] 1983 yılında Almanya'da çıkan teşvik yasasından kaynaklı olarak geriye göçte artış gözlemlenmiştir.
[6] Sunata, U. (2014). Tersine Beyin Göçünde Sosyal Aglarin Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algilari. *Turk Psikoloji Yazilari*, *17*(34), 85.

idaresinin zor olduğunu ifade eden mühendisler geriye göç kararlarında bu durumun da etkili olduğun ifade etmişlerdir. Göç ile özgürlük alanının genişlediğini hisseden bireylerin ilişkilerini devam ettirebilmeleri veya ettirememeleri bir sorun alanı olarak değerlendirilmiş ve bunun sonucunda boşanmalar veya evlilikler gerçekleştirilmiştir:

> *"Almanya'ya gitmeseydim de boşanırdım. (...) Başka bir ülke görüyorsun, başka bir yaşam tarzı görüyorsun, başka bir yaşam tarzında insanların (...) değişik (davranışlarını) görüyorsun. (...) Ne bileyim bazı konularda daha rahat olduklarını (mesela) senin kedini çok kastığın konularda çok rahat olduklarını, senin çok rahat olduğun konularda kendilerini çok kastıklarını görüyorsun ve açıkçası başka bir dünya var."* (Meşe, 35, erkek, ikinci kez evli) (Sunata, 2014:92).

Geri dönüşle doğrudan ilgisi olmasa da dolaylı yoldan etkili olduğu düşünülen bir diğer husus expat ağlardır. Bu ağların sayısal anlamda az olması medeni hal ile ilişkilendirilmektedir:

> "*Ne Almanlarla ne de oradaki Türklerle olmazdı". (Ceviz, 24, erkek, bekar)* (Sunata, 2014:92).

Aile yapısını değerlendiren bireylerin düşüncesinde, aile kurumunun oluşumunda sadece Türkiye'de yaşayan bir Türk vatandaşı ile evlenilebileceği algısı yatmaktadır. Geriye göç kararında etkili olan bir diğer önemli unsur ise aidiyet duygusuna ve kültürel ögelere yüklenen anlamdan kaynaklanmaktadır:

> "*Orada çalışmak güzel ama orada yaşlanmak kötü olurdu. Yani soğuk bir ülke bir de orada büyümedik belki orada büyüsek farklı bakardım. (İklim farklı, giyimleri farklı) Mutfaklarını hiç tutamadım hakikaten yani alman mutfağı kimse alınmasın gücenmesin ama hiç iyi bir mutfak değil bence. Bir orda Türk, İtalyan (ve) Meksika lokantalarına (...) gidiyorduk. (...)."* (Meşe, 35, erkek, ikinci kez evli) (Sunata, 2014:93).

Söz konusu sosyal grubu incelerken bireyler arasındaki ağa ve Türkiye'ye yüklenen anlamları değerlendirmek için ulusaşırı toplumsal alanları tanımlamak gerekmektedir.

3.1.3 Uluslaşırı Toplumsal Alanlar

İngilizcede "transnational" kelimesi Türkçede sosyal bilimciler tarafından hem "ulusaşırı" hem de "ulus-ötesi" olarak çevrilmektedir. Her iki kavram da aynı anlama gelmektedir, bu çerçevede alıntı yapılan yerlerde her ne kadar iki kavram kullanılmış olsa da çalışmada "ulusaşırı" kavramı tercih edilecektir. "Ulusaşırı toplumsal alanlar" kavramı Georg Simmel tarafından geliştirilmiştir. Simmel ulus devlet sınırlarını ve göç politikalarını kapılar olarak tanımlamaktadır. Bu kapılar kurumsallaşmış haliyle, giriş ve çıkış vizeleri, göç düzenlemeleri, irtica ve sığınma politikaları olarak yapısal bir hal alırken, enformel kapılar ise dinsel, kültürel, etnik önyargılar olarak tanımlanır. Köprüler ise ağlar ve ulus devletleri birbirine bağlayan yapılardır. Kurumsallaşmış köprüler, işçi kayıtları veya uluslararası sosyal standartlar ve işgücü standartlarını tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Enformel köprüler ise toplumsal ve sembolik bağların göçmen ağları veya göç sistemleri içindeki gruplar ile hükümet dışı örgütler arasındaki ekonomik, kültürel ve toplumsal bağlantılardır. Bu çerçevede ulusaşırı toplumsal alanlar Faist tarafından şu şekilde tanımlanır: *"Ulusaşırı toplumsal alanlar güçlü toplumsal ve sembolik bağların, bu bağların içeriklerinin, örgütlerdeki ve ağlardaki pozisyonların ve örgütlerin birden çok devlette bulunabilen ağların birleşiminden oluşur."* (Faist, 2003:271)

Ulusaşırı toplumsal alanlar kavramı sosyal bilimler literatürüne yeni kazandırılmış bir kavramdır. XXI. yüzyıl itibariyle ulus devletlerin sınırlarını belirleyen toprak alanı, ulus devlete atfedilen önem bağlamında geride kalmıştır. Küreselleşme ile birlikte, teknolojik gelişmelerle iletişimin her an her yerde sağlanabiliyor olması, uzak mesafelerin kısalması, seyahatin kolay ve ucuz hale gelmesi ve göç hareketliliğinin artması artık tek bir ulusa veya tek bir devlete ait olma fikrinin zayıfladığını göstermektedir. Bu çerçevede, "*ulus-ötesi topluluklar kimliği belirli bir toprak parçasına bağlı olmaksızın ortaya çıkan gruplardır."* (Abadan-Unat, 2015: 311).

Ulus ötesi toplulukların kurumsallaşması aslında hükümetlerin, güçlü şirketlerin ve hükûmetler arası kuruluşların baskıcı politikalarına karşı geliştirilmiş bir tepkidir. Daha önce sosyal bilimlerde "diaspora" kavramı kullanılırken sonraki süreçte daha nötr bir kavram geliştirmek adına sosyal bilimciler bu kavramı "ulusaşırı topluluklar" olarak değiştirmiştir. Söz konusu toplulukların formel olmayan ağlar aracılığıyla kurulabildikleri gibi kurallara bağlı olarak da örgütlenebilirler[7]. Standart bir örgütlenme biçiminin olmaması, devletlerin denetleme mekanizmaları için özellikle sorun teşkil etmektedir.

[7] Ulusaşırı topluluklar kurallara bağlı olarak örgütlendiklerinde genelde dernek kurmaktadırlar.

Yapısal anlamda üç farklı ulusaşırı toplumsal alan bulunmaktadır: ulusaşırı akraba toplulukları içerisindeki ulusaşırı karşılıklılık, ulusaşırı devreler arasındaki değişler ve son olarak ulusaşırı topluluklardaki yayılmış dayanışma. Ulusaşırı akraba grupları içerisindeki bağlar karşılıklılığa dayanır genel itibariyle bu gruplar emek göçü ve mültecilerin içinde yer aldıkları alanlardır, en bilindik örneği ise köken ülkeye yapılan nakdi yatırımdır. Ulusaşırı devreler ise "değiş-tokuş" bağı üzerine yani karşılıklı çıkar ilişkisi üzerine kuruludur. Girişimciler bu anlamda göç ülkesindeki olanakları kullanarak bu durumu ticari bir ağa çevirirler. Ulusaşırı topluluklarda yayılmış dayanışma ise paylaşılan ortak değerler, fikirler ve dayanışma üzerine kuruludur. Sembolik bağlarda aktifleşen kolektif simgelerin harekete geçirilmesi, topluluğun bağını güçlendirir. Söz konusu sembolik bağ; din, milliyet veya etnik aidiyet olabilir. Bu anlamda çeşitli diasporalar ve Avrupa'da yaşayan azınlık gruplar bu toplumsal alanda yer almaktadırlar (Faist, 2003:274-275).

Bir bireyi ulusaşırı göçmen olarak tanımlayabilmek için "*bireyin iki veya daha fazla devletin sınırlarını aşarak toplumsal, ailevi, siyasal, ekonomik ya da dinsel örgütler geliştirmiş olması gerekmektedir. Burada en önemli öğe "ulus-ötesi faaliyetin bireyin hayatının en önemli kısmını" oluşturmasıdır."* (Abadan-Unat, 2015:312). Ulusaşırı topluluklar ise Stephen Castles tarafından farklı kategoriler üzerinden tanımlar:

- ulusaşırı siyasal topluluklar: ülkede siyasi değişiklikler yapmaya çalışan etnik topluluklar
- ulusaşırı kültürel topluluklar: köken ülkelerinde kültürel mirası veya dillerini hedef ülkede korumak için mücadele eden topluluklar
- ulusaşırı sosyal topluluklar: düzenli göçle gelen göçmenlerin sorunları çözmek için çalışan topluluklar.

Ulusaşırı topluluk alanlarının doğurduğu sonuçların başında "türdeş (homojen) ulus-devlet" oluşumundan ve kentlerin değişen yapısından bahsetmek gerekir. XXI. yüzyılın kentleri, ulus ötesi kimliklerin veya altkimliklerin yaşadığı "kozmopolit kentler" olarak değerlendirilmektedir: "*Bugün Berlin Alman olduğu kadar Türk, Paris Fransız olduğu kadar Arap, Londra İngiliz olduğu kadar Hintli ve Karayipli bir kenttir"* (Abadan-Unat, 2015:315).

Sayıları giderek artan kozmopolit kentler "etnik türdeşliğe dayalı ulus-devlet" olgusunu zayıflatırken, kültür ve etnik kavramlarının tekrar değerlendirilmesi gerektiği yönündeki düşünceyi güçlendirmektedir. Bu çerçevede, Abadan toplum bütünleşmesini sağlarken, asimilasyon yönetiminin işe yaramayacağı gerçeğini göz önünde bulundurarak, ulus-ötesi kimliklerin duygusal aidiyetleri gözetilerek topluma nasıl entegre edilecekleri

konusunda yeni yöntemlerin geliştirilmesi gerektiği yönünde bir değerlendirme yapmaktadır (Abadan-Unat, 2015:315).

Portes tarafından geliştirilen "tabandan gelen ulus-ötesi ulusçuluk" kavramı ise etnik kaynaklar, dayanışma ve simgeler aracılığıyla göçmenlerin veya göçmen kökenlilerin ulus-ötesi kimliklerini güçlendirmekte ve ayrımcılıkla mücadelede onlara destek olmaktadır. Bu durum Almanya'nın Kreuzberg kentinde yaşayan Türkler açısından değerlendirildiğinde, oradaki mekânsal alanın Türkler için ırkçılık, ayrımcılık ve işsizlikle mücadelede sembolik bir kale oluşturduğu ve onlar için sığınacakları güvenli bir yer haline geldiği görülmektedir.

Son olarak ulusaşırı topluluklar, yurttaşlık kavramının tekrar değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Çifte vatandaşlığın hatta çoklu kimliklerin yaygınlaştırılması bireylerin kamu hizmetlerine erişiminin ve haklarının uygulanan keyfi politikalarca gasp edilmesi anlamına da gelebilir. Bu nedenle, devletlerin çifte vatandaşlığa sahip bireylerin haklarının korunmasına yönelik özenli politikalar geliştirmesi gerekir (Abadan-Unat, 2015:311-316). Her ne kadar bazı devletler çifte vatandaşlığa izin verse de Almanya buna izin vermemektedir, buna çözüm olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından Türk kökenli Alman vatandaşlarına verilen Mavi Kart aracılığıyla Türk kökenlilerin oy seçme ve seçilme hakkı dışında tüm kamu hizmetlerine erişimi sağlanmaktadır.

3.2 Kimlik ve Sosyal Bütünleşme

3.2.1 Kimlik ve Sosyal Kimlik Kavramı

Kimlik kavramı, çok uzun yıllar sosyolojide temel bir sorun alanı olarak değerlendirilmemiş ve sosyal bilimlerde özellikle felsefe alanında temel kavramlar arasında yer almıştır. Kimlik kavramının anlaşılması ve devletler için bir anlam ifade etmesi, ulus devlet sınırlarının resmiyet kazanması ile mümkün olmuştur.

Bauman, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce Polonya'da gerçekleştirilen bir nüfus sayımı örneğine değinirken, o dönemki Polonya toplum kimliklerini şu şekilde tanımlar: "*Ülkenin belli bölgeleri etnik grupların, dini inançların, geleneklerin ve dillerin tuhaf karışımından ibaretti."* (Bauman, 2017:26). Söz konusu nüfus sayımında kişilere ulusal anlamda kendilerini nasıl tanımladıkları sorulmuş ve o dönem bir milyondan fazla vakada ulusal kimliğe ilişkin bilgi alınamamış ve başarısız olunmuştur. Ulusal kimlik algısına sahip olmayan bireyler soruya şu şekilde çeşitli cevaplar vermişlerdir: *"Biz yerliyiz", "biz bu yerdeniz", "buralıyız", "buraya aidiz".* Bu durumdan da anlaşılacağı gibi kimlik ve uyruk

uzun bir dönem bireysel bir tanım olmaktan ziyade yöresel düzlemdeki sosyal ilişkileri ifade etmekteydi. Bu nedenle modernleşme sürecini anlamaya yönelik çalışmalar yürüten sosyologlar, özellikle bireysellik unsuruna ve toplum inşasında bireyin rolü ve konumuna ilişkin teoriler geliştirmişlerdir (Kaya, 2012:111).

Kimlik kavramını çok boyutlu bir terim olarak değerlendirmek gerekir çünkü insanlar birden fazla kimliğe sahip olabilirler. Bu durum, kadın veya erkek olmak, Avrupalı veya Amerikalı olmak, milliyetçi veya liberal olmak gibi bireylerin aidiyetleri doğrultusunda farklılıklar gösterebilir. Bu aidiyetler bireyin kimlik oluşumunda etkili olduğu gibi kişiyi diğer insanlardan da farklı kılan özellikleri tanımlar. Aidiyet duygusu, kimlik oluşumunda bireyin özsaygısını korumasında, kolektif kimlik oluşumunda ve insanlar arasında sosyal bağların güçlenmesinde bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir (Karaduman, 2010:2887).

Kavramın etimolojik anlamı İngilizcede "identity" sözcüğünün Latincede "idem" kökünden türemiş olup "ayniliği" ve "sürekliliği" ifade etmektedir (Dalbay, Avcı, 2018:18). Türkçede ise "kimlik" kavramı "kim" soru kökünden türemiştir ve zorunlu bir mensubiyeti (aidiyet), "aynı olmayı" ama aynı zamanda "tek olmayı" ifade eder (Aydoğdu, 2004:117). Genel anlamda kimlik, *"toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özellikler bütünü"* dür.[8] Connolly, kimliğin bireyin seçip istediği veya rıza gösterdiği şeylerden ziyade ne olduğu ve kendini nasıl tanıdığı ile ilgili olduğunu ve bunu öteki üzerinden tanımlanabileceğine vurgu yapmaktadır: *"Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür."* (Connoly, 1995:92-93). Bauman, insanların sadece belirsizlikle karşı karşıya kaldıklarında veya nereye ait oldukları konusunda şüphe duyduklarında kimlik üzerine düşünmeye başladıklarını söyler. Kısacası toplum içinde bireylerin davranış biçimleri ve kalıpları göz önünde bulundurulduğunda, kişi kendi duruşunun o toplum tarafından kabul görüp görmeyeceği konusunda şüphe duyarsa belirsizlik oluşur. Kimlik bu belirsizlikten kaçışa verilen addır. Bu anlamda kimlik, arzu edilen şeyin "olan" şey üzerine yansıması veya "olan" şeyin yetersizliğinin dolaylı bir biçimde onaylanmasıdır (Dalbay, 2018:163).

Kişi, sosyal kimlik ben kimim? Biz kimiz? Sorularına cevap verirken sosyal statüsüne bağlı olarak yüz yüze davranış biçimlerini şekillendirmektedir. Bu alandaki araştırmalar büyük ölçekte, sembolik etkileşimcilik akımının kuramcılarından Erving Goffman'a aittir, kendisi de George Herbet Mead'den esinlenerek "etkileşim ritüelleri"

[8] Türk Dil Kurum, Kimlik Anlamı. http://www.tdk.gov./index.phph?option=gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ce6e250bodfa9.23101968 s.e.t 23.05.2019

teorisini geliştirmiştir. (Ağaoğlu, 2018:261). Mead'e göre birey, fiziksel bedeni ve kendilik (self) sahibidir. Fiziksel beden, kendiliği sosyal bir kolektif içinde yani "genelleştirilmiş öteki" diye adlandırdığı sosyal yapının içinde konumlar. Birey kendiliğini genişletilmiş ötekiye göre oluşturur, kendine roller biçer ve davranışlarını bu rollere göre şekillendirir. Goffman rolü şu şekilde tanımlar "*kişinin içerisinde bulunduğu duruma dair kendi görüşünü ve bu görüşle de diğer katılımcıların ve özellikle de kendisini nasıl değerlendirdiğini ifade eden sözlü veya sözsüz fiillerden oluşan bir kalıptır."* (Goffman, 2017:15). Ayrıca Goffman yüz yüze etkileşim ritüeli kuramını geliştirir; bu kurama göre etkileşim sırasında rollere bürünen kişiler, aynı zamanda bir yüz takınmaktadırlar. Bu yüz ise *"başkaları tarafından bir kişinin belli bir ilişki boyunca takındığı düşünülen rol aracılığıyla kendisi için talep ettiği olumlu toplumsal değerler olarak tanımlanabilir."* (Goffman, 2017, s.15). Buna göre, ritüel süresince rolüne sadık kalabilirse bireyin yüzün içerisinde kaldığı; ancak sadık kalamaz ve utanç verici bir duruma düşerse yüzünü kaybetmiş olduğu düşünülür. Kişi böyle bir durumunda tekrar dengeleri sağlamaya çalışır ve ritüeli devam ettirmek için çaba sarf eder. Goffman ritüel sırasında, ayrıca yükümlülüklerden ve beklentilerden bahseder. Toplum içinde bireyler yükümlülüklerine uygun şekilde davranmak durumunda hissederler çünkü toplumun diğer bireyleri de bu yükümlülükler doğrultusunda kişinin rolüne bürüneceğini ve o şekilde davranacağını düşünerek beklenti içine girerler (Ağaoğlu, 2018:263).

3.2.2 Kimlik ve Sosyal Bütünleşme

Goffman, etkileşim ritüellerinin sosyal bütünleşme anlamında sadece kişiler arasında değil aynı zamanda çeşitli gruplar arasında kurulan bağ ve bu bağın düzen ekseninde sürdürülebilir olması anlamına geldiğini ifade eder. Ayrıca kültürel değerlerin toplum bireyleri tarafından özümsenerek toplumsal uyumu güçlendirmesi de sosyal bütünleşme olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda, sosyal bütünleşme aslında küçük gruplardaki "biz" duygusunun büyük gruptaki "biz" hissine taşınarak milli duygunun oluşmasıdır (Özdil, 2018:384).

Durkheim, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş sürecinde, sosyal bütünleşme, toplumsal dayanışma ve düzen konularında kuramlar geliştirmiştir. Modern toplum olarak nitelendirilen çağda, kapitalist üretim ve iç çatışmalara yönelik toplumsal düzenin nasıl sağlanacağı sorusuna yanıt aramıştır. Durkheim, geleneksel toplumdan modern topluma geçişte, toplumsal dayanışmanın da dönüşüme uğradığını ifade eder ve bu durumu toplumsal iş bölümünü esas alarak, "mekanik" ve "organik dayanışma" kavramları

üzerinden anlamaya çalışır. Bu anlamda Durkheim, sanayi öncesi toplumları "mekanik", sanayi toplumlarını ise "organik" olarak tanımlar. Mekanik toplumlarda, çok az işbölümü bulunmaktadır, toplum ile birey arasında dolaysız bir ilişki vardır ve toplumun bireyleri aynı şeyleri aynı şekilde yaparlar hatta aynı düşünceleri ve gelenekleri paylaşırlar. Organik toplumlarda ise işbölümü gittikçe arttığı için bireyler birbirlerine daha bağımlıdır çünkü bir kişinin eyleminin sonucu diğerine bağlıdır. Mekanik toplumdan, organik topluma geçiş sürecinde "*benzerlik yerini farklılaşmaya, homojenlik heterojenliğe bırakır. Kolektivizm yerine bireycilik, ortak mülkiyet yerine özel mülkiyeti komünal/toplumcu, sorumluluk yerine bireysel haklar, ortaklaşalık yerine sınıf ve statü farklılıkları geçmeye başlar." (Kaya, 2012:115).*

Modern toplumlarda, bireysel kimliğin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Geleneksel toplumlarda belirli bir kültür vardır ve toplum bireylerinin o kültüre olan bağlılık seviyesi çok yüksektir bu nedenle kültürel hareketlilik ve değişim söz konusu değildir. Modern toplumlarda coğrafi ve sosyal hareketlilik çok fazla olduğu için sosyal değişimler ve kimlik sorgulaması ön plan çıkmaktadır (Özdil, 2018:385). Bu durumda, Bauman'ın da ifade ettiği gibi kişi ne zaman bir tereddütte düşer ve kim olduğunu sorgulamaya başlarsa, o zaman kimlik sorunu ile karşı karşıya kalır. "Öteki" ile "ben" karşılaşmasından ortaya çıkan kimlik sorgulaması, bireyin kendini "öteki" üzerinden inşa etmesi, tanımlaması ve sürekli o doğrultuda yenilemesi anlamına gelmektedir. Ortak toplumsal bilincin oluşmasında farklılıklar değil, ortak kültür önemli bir rol oynamaktadır. Bu durumda kimlik "*bireysel bilinç (genetik unsur) ile kültürel bilinç (ortak bilinç) ekseninde ortak bir buluşmanın ürünü olarak ortaya çıkan bir olgudur."* (Gündoğan, 2004:400 aktaran Özdil, 2018:386). Bu anlamda kimlik göç hareketleri ile daha aktif hale gelir, etkileşime daha açık olur ve sürekli iç çatışmaya neden olan bir yapı haline gelir. Her ne kadar bu durum olumsuz gözükse de aslında kimlik unsurunu daha dinamik, canlı ve kendini sürekli yenileyen bir olguya dönüştürür.

Kişi hem bireysel hem de kolektif kimliğin bir parçasıdır çünkü sosyal grup içinde yaşayan bir varlıktır. Bireyin kolektif kimliği milliyeti, dini siyasi görüşü gibi çeşitli aidiyetlerine işaret eder. *"Kolektif kimlik, bir kültürün taşıdığı norm, değer, sosyal kontrol gibi topluma has özelliklerin benimsenmesi ve bunlara benzeşmek suretiyle edinilen toplumsal kimlik anlamına gelmektedir.*" (Tural, 1988:62 aktaran Özdil, 2018:291). Bu anlamda, sınırları belli kültürel bir topluluktan bahsedilmektedir. Bu toplulukları kategorilere ayırmak gerekirse etnik kimlik, ulusal kimlik ve dini kimlik olmak üzere üç temel kategori ortaya çıkmaktadır.

Kolektif kimlik, bireysel kimlik gibi kendi varlığını "öteki" üzerinden yani kendisinden farklı olan grup üzerinden, değerlendirir, tanımlar ve inşa eder. Kolektif kimliğin bir diğer özelliği, bireylerin gruba aidiyetlerini geçmiş üzerinden inşa etmeleri olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda geçmiş, muhafaza edilmesi gereken bir öğe olmakla birlikte, aynı zamanda kolektif bellek olarak değerlendirilir ve onu canlı tutmak için özel bir çaba sarf edilir çünkü ancak o zaman grup bireyleri kolektif kimliklerini koruyabilirler.

Kolektif kimlikler özellikle geleneksel toplumlarda ön plana çıkarlar ve milli ve dini kimliklere işaret ederler: "*Geleneksel toplum ve cemaatlerde kimlik, bireysel bir sorun değildir. Çünkü kültürel yaşamın çevrelediği töreler, gelenek ve görenekler, kişilerin kimliğini belirlemede çok önemli rol oynamaktadırlar. Sosyo-kültürel değişimlerin bir sonucu olarak kişinin bireysel tercihlerine bırakılan kimlik seçimi önemli bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kimlik -ilk ve son çözümlemede- bir kültür sorunudur."* (Güvenç, 2010 aktaran Özdil, 2018:390).

Bireysel ve kolektif kimlikler bir aidiyet bağına işaret eder ve bu aidiyet bağlarının kimi zaman güçlenmesine veya zayıflamasına yol açar. Özellikle post-modern dönemde, söz konusu bağlar çok kırılgan ve esnek olarak tanımlanır.

3.2.3 Postmodern Dönemde Kimlik

Modern toplumlarda sosyal bütünleşme iş bölümü çerçevesinde bireylerin birbirlerinin eksiklilerini giderme noktasında etkilidir. Birey organik bağlar ile topluma bağlıdır yani birey olarak topluluk duygusunu aşmış, toplum bütünlüğüne aracı bir parça olarak topluma bağlılık sağlamaktadır. Günümüzde, yani postmodern dönemde ise kimlikler daha kırılgan ve parçalıdır. Kimlikler sürekli değişken bir zeminde, parçalanır ve tekrar oluşur. Bauman postmodern etiğe dayalı olarak inşa edilen kimliklerin, tüketim etiğine dayandırılan hayat biçimini benimsediğini ve sürekli yenilenerek tekrar oluşum sürecine girdiklerini ifade etmiştir. Bu durum birbiriyle çelişen kimliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modern dönemde kimliği korumaya yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Postmodern dönemde ise bireyden çok çeşitli kimliklere açık olması ve gerektiğinde her birini bir kıyafet gibi giyebilmesi beklenmiştir. Kimliklerin tehdit altında olduğu bu süreçte, "kimliksizleştirme" eğiliminden bahsedilebilir, bununla mücadele edebilmek içinse dünyada kimlikleri sabitlemeye ve korumaya yönelik çeşitli çalışmalar hala yürütülmektedir (Özdil, 2018:390).

Bauman genel anlamda "kimlik" kelimesini ayrı tutarken özel anlamda "ulusal kimlik" kavramı üzerinden kimliği değerlendirmektedir. Ulusal kimlik kavramının yapay bir kavram olduğu ve kurgu olarak doğduğuna vurgu yapmaktadır: "*Kimlik fikri, tam da kurgu olduğu için ve bu fikrin ima ettikleri, hatırlattıkları veya harekete geçirdikleriyle statü quo ante (insan müdahalesinden azade, mukaddem olgular bütünü) arasında uzandığı acıyla hissedilmiştir. 'Kimlik' fikri aidiyet krizinden ve bu krizin 'olması gereken' ile 'olan' arasındaki uçurumu kapatmak ve gerçeği bu fikir tarafından oluşturulmuş standartlar seviyesine çekmek için tetiklediği çabadan doğmuştur."* (Bauman, 2017:26). Ulusal kimlik kavramını ulus devlet sınırlarının çizilmesi ile devlet yapısı içinde meşru bir zemine oturtmaktadır: "*Devlet ve ulus birbirlerine ihtiyaç duyuyorlardı ve tabiri caizse bu kusursuz bir evlilikti."* (Bauman, 2017:31). Bauman, devlet yapısının ulusun kaderini belirleyen tek unsur olduğunu ve bu anlamda vatandaşlardan da itaat beklediğini, ulusun ise devlete geçmişe, geleceğe ve bugününe güven duymak için devlet yapısına ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (Bauman, 2017:31). Bu anlamda ulusal kimlik "biz" ve "onlar" arasındaki çizgiyi belirler ve bu kimliğin korunmasında ve denetlenmesinde devleti sorumlu kuruluş olarak ilan eder. Bu yapının içinde "aidiyet" duygusunun ise bütünleştirici ve disipline edici bir işlevi bulunmaktadır. Ulusal kimlik rekabeti kabul etmeyen bir yapıya sahiptir ve devleti tekel bir yapı üzerine kurmaktadır. Bu anlamda ulusal kimlik sadece devlet yasalarının izin verdiği kimliklerin toplum içinde var olmasına izin verir veya hoş görür. Bu kimlikler, şüphe kabul etmeyen yani ulusal kimliklere tehdit unsuru oluşturmayan kimliklerden oluşmalıdır.

Bunun dışında kimlik oluşumunda, ulusal aidiyet her ne kadar doğuştan gelen aidiyet olarak nitelendirilse de ulusa ait olmak aslında doğal bir eylem değildir, ulus modern dönem öncesinde yerel ve "*karşılıklı tanışıklığa dayalı mini-topluluklarda"* hayali bir kavramdı. Ulus yapısal anlamda geçmiş çatışmaların sonucundan beslenen, güvenilir olmayan, bekasını garanti altına alamayan bir yapıydı (Bauman, 2017:33). Bu çerçevede, "ulus-devlet" yapısı vatandaşlara güven veren ve aidiyet duygusunu pekiştiren bir yapıdır. Bauman'a göre, kimlik sorunu 'cuius regio, eius natio' yani "*yöneten kimse, ulusu da belirler*" (Bauman, 2017:31) ilkesi üzerine kurulmuştur, postmodern dönemde bu ilkenin terk ediliyor olması ise kimlik sorununa neden olmaktadır. Toplumsal hafızada doğal olarak kabul edilen ulusal kimliğin sorgulanıyor olması ve kurgu olduğuna ilişkin şüphe duyulması, kolektif kimliğin tekrar tanımlanmasına sebebiyet vermektedir. Söz konusu arayışı Lars Dencik tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: "Bireylere *kimliğin tanımı şeklinde geleneksel olarak atfedilmiş -az çok teravüs edilmiş – ırk, toplumsal cinsiyet, toplumsal sınıf, vatan, doğum yeri ve aile gibi toplumsal mensubiyetlerde (sosyal aidiyetler), teknolojik ve*

*iktisadi anlamda ilerlemiş ülkelerin çoğunda artık giderek daha da önemsiz hale gelmekte, sulandırılmakta ve değiştirilmektedir. Aynı zaman kişinin aidiyeti tecrübe ettiği ve kimlik inşasını mümkün kılan, yeni gruplar bulmaya ve kurmaya yönelik eğilimler ve çabalar mevcuttur. Ve ardından yükselen bir güvensizlik hissi." (*Dencik, 2001:194 aktaran Bauman, 2017:31).

Bauman'nın akışkan kimlikler olarak nitelendirdiği post-modern kimliklerle küreselleşme ile birlikte ulus ile devlet arasında açılan mesafeye işaret ederken bu durumun altında yatan nedenleri de şu şekilde sıralamaktadır: teknolojinin gelişmesi ile birlikte insanların sanal dünyadaki cemaatlere katılabilmeleri, doğrudan iletişimin azalması, ekonomik gücün devletin tekelinde değil küresel sermayenin elinde olması gibi. Bu nedenle, daha önce kimlikler hareket halindeyken, postmodern dönemde kişiler hareket halinde ve kimlikleri yakalamak durumundadır. Bu anlamda, kimlikler çok çeşitli tek bir kimlik, tek bir cemaat mensubu olmak zorunda değiller, hepsini bir anda olabilir, birini bırakabilir diğer topluluğun mensubu olabilirler. Bu durum ise bağlanmayı da etkilemektedir ve daha kırılgan bağlar üzerine kurulmuş ilişkilerin uzun vadeli, kişisel ve mahrem ilişkilere tercih edilmesine neden olmaktadır.

Kısacası küreselleşme ile birlikte bireyleri tek bir kimlik ile tanımlamak, ya da kişileri tek bir kimliğin içine hapsetmek artık mümkün değil. Hatta geleneksel aidiyet biçimlerinin birliktelik duygusunu güçlendirmediği ya da yalnızlık duygusunu gidermediği için artık başarısız olduğu ifade edilmektedir. Bu durumda sosyal bütünleşe özellikle göçmen kökenli hedef kitle özelinde nasıl sağlanabilir?

3.3 Toplumsal Uyum

3.3.1 Kültür ve Dil Kavramı

Kültür kavramı etimolojik anlamda Latince "cultura" kelimesinden türemiş olup üç farklı anlama gelmektedir: "*ikamet etmek (sonra sömürge kavramına dönüşür), ibadetler onurlandırmak (sonra kült, inanç, tapınma kavramlarına dönüşür) ve yetiştirmek/bakmak. (...)"* (Yıldız, 2014:117). Kültür kelime olarak, XIX. yüzyılda Türkçeye geçmiş ve bugünkü anlamıyla bilim insanları tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Genel olarak kültür kavramın üç farklı anlamı bulunmaktadır. İlki insanın gelişim sürecine vurgu yapar, ikincisi bir topluluk içinde yaşayan bireylerin yaşam biçimlerine işaret eder ve sonuncusu ise sanatsal ve entelektüel etkinlikler sonucunda oluşturulan yapıları ifade eder.

Kültür, sosyal bilimlerde birçok sosyolog tarafından ele alınmış ve çeşitli araçlar üzerinden değerlendirilmiş olup genel anlamıyla: "*sosyal bilimler için toplumun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terimdir (...) Sosyal bilimlerde kültür, biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şeyi anlatır."* (Williams, 2006, s.442 aktaran Yıldız 2014:117*).* Bu anlamda kültürü kapsayıcı bir olgu olarak değerlendirmek gerekir, bunun için sosyalleşme sürecinin yer aldığı kurumu değil aynı zamanda etkileşime geçen bireylerin kimliklerinin de yer aldığı genel bir çerçeve üzerinden inceleme yapmak gerekir.

Antropolog Marcel Mauss, kültür ile ilgili yaptığı çalışmalar doğrultusunda, tüm çerçeveyi kapsayacak olgunun dilbilim olduğunu ifade etmiştir. Dilbilimciler ise genel itibariyle Mauss ile aynı kanaattedir; insan düşüncesi sürekli işaretler üretmekte ve bu işaretlerin sembole dönüşmesinde kültür ve dil önemli bir rol oynamaktadır. Toplumun içinde var olan bir birey, doğar doğmaz algılamaya başladığı anda bilgiyi doğrudan toplumdan alır. Toplumdan alınan bilgi, şekillenmiş bilgidir ve içselleştirilir ve nesiller boyunca sembolik kuramlar aracılığıyla dışsallaştırılır, değişime uğrar ve diğer nesillere aktarılır (Berger ve Luckmann, 1966, Jablonka ve Lamb, 2007, Marx ve Engels, 2004, Mauss, 2005 aktaran Yıldız 2014:120). Bu süreçte kültürlemeden (enculturation) bahsedilebilir, başka bir deyişle bireyin içinde var olduğu toplumun kültürüne ait sembolleri benimseyerek içselleştirilmesi ve dışarıya yansıtmasıdır. Bu sürecin tek taraflı olmadığı gözlemlenmektedir, birey hem bu sürece maruz kalır hem de katkı sunar. Bauman'a göre ise kültürlemenin en birincil göstergesi içinde var olduğun toplumun dilini öğrenmekten geçmektedir (Yıdız, 2014:116-135*).*

Dil kelimesi her dilde farklı anlamlar taşısa da kelime anlamı ağızdaki tat alma organına işaret eder. Dilbilimciler, XVIII. yüzyıldan bu yana dil ve kültür arasındaki önemli bağın önemine vurgu yapmaktadır. Dilbilimci Wilhem von Hulmbolt, ulusun dilinden yola çıkarak, ulusun kültürünü ve dünya bakışını anlamanın mümkün olduğunu ifade etmiştir. Dil kültürü hem oluşturur hem de geliştirir. Dil bir toplumsallaşma aracıdır ve bu manada tarihsel sürekliliği sağlamaktadır. Birey eğer belli özelliklere sahip bir topluluğun parçasıysa ve o topluluğun dilini konuşuyorsa, bu durumda o topluluğun kültürünü benimsemiş ve içselleştirmiştir. Söz konusu topluluğun kültürel dinamiklerine hakimdir ve kültürünün yayılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

Dil aynı zamanda kültürün korunması ve nesillere aktarılması anlamına gelmektedir, özellikle bazı toplumlar kültürlerini şiir ve hikayeler aracılığıyla günümüze söylem dili ile aktarmışlardır. Her ne kadar günümüzde teknolojik ilerleme ile birlikte kültürel aktarımda

yazılı dil tercih ediliyor olsa da herkesin yazım dilini bilmediği toplumlarda, ezber ve bilginin sadece dil ile aktarıldığı bir uygarlıktan bahsedilebilir. Bireyin yaşadığı toplumdaki dil bilgisi ne kadar köklü ise o toplumun kültürünü anlaması ve kavraması daha kolay olacaktır.

Kısacası dil nesilden nesille aktarılan düşüncenin, kültürün ve eğitimin aracıdır. Kültürel dil ve bilim dili iletişim aracılığıyla gelişir ve onlar gelişmediği sürece ne kültür ne de bilim gelişebilir. Kültür, dil ve düşünce sürekli birbirini besleyen öğelerdir ve biri gerilediği taktirde diğerinin de gerilemesine sebep olabilir (Yazaoğlu, 2002:43). Kültürel öğeleri değerlendirirken, çalışma çerçevesinde ele alınacak sosyal grup açısında milli kimliğin ve dini kimliğin de kültürel aidiyet kapsamında incelenmesi önem taşımaktadır.

3.3.2 Milli Kimlik ve Dini Kimlik

Milli kimlik kavramı kolektif bir kimliğe işaret eder ancak geleneksel ve modern toplumlarda yapısal anlamda farklılıklar gösterir. Geleneksel toplumlarda bireyler arasındaki bağ din ve kültürel değerler üzerinden oluşturulurken, modern toplumlardaki seküler bakış açısı milli kimlik kavramının etnik ve ulus öğeleri üzerine inşa edilmesini sağlar. Milli kimlik, modern dönemde hala etkinliğini koruyan en önemli kolektif kimliklerden bir tanesini oluşturmaktadır; toplum için ortak bir geçmişi ve toplumsal hafızayı ifade etmektedir ve bu anlamda toplumu birleştirici özelliğe sahiptir.

Milli kimlik kavramının tanımı ülkelere göre de değişmektedir. Örneğin Alman modeli milli kimlik dendiğinde ırk temelli ve etnik vurgusu olan bir kimlik yapısı akla gelirken Fransız modeli milli kimlikten bahsedildiğinde daha çok ulusa bağlılığın yasalar önünde özgürce kabul edildiği bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamıyla kimlik, toplumun ve bireylerinin ulusa olan bağlılığı üzerinden kendini inşa etmektedir. Modern dönemde ise ulus, daha çok bireylere bağlılıklarından dolayı vatandaşlık veren ancak onların özgürlüklerini kısıtlayan bir yapı haline gelmiştir.

Milli kimlik, tarihsel bir sürece yayılarak bir vatan toprağı üzerine inşa edilen kolektif bir kimliktir. Bu kimliğin inşasında toplum bireylerini ortak bir paydada birleştiren dil, din ve toplumsal hafıza önemli rol oynamaktadır. Milli kimlik oluşumunda köklü tarihsel arka plana ve coğrafi anlamda vatan toprağına sahip olmak milli kimliği güçlendirmektedir. Milli kimlik, belli başlı özellikleri ile bir topluluğun diğer bir topluluktan ayırt edilmesini sağlar ve onu tek kılar. Modern dönem ile birlikte milli kimlikler; savaş, sürgün, göç, küreselleşme ve doğurduğu sonuçlar gibi çeşitli faktörlerden ötürü değişime maruz kalmış

ve bu durum "köksüzleşme" veya "yersizleşme" gibi toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir (Özdil, 2018:393-394).

Milli kimliğin aslında iki boyutlu olduğunu, yani hem özcü hem de sivil toplum eksenli olduğunu gösteren bir araştırma yapılmıştır. Türkiye, Amerika ve Britanya işbirliğinde yürütülen bir çalışma[9] farklı ulus kimlik içeriklerini Sosyal Kimlik İçeriği Kuramı üzerinden anlamaya çalışmıştır. Özellikle araştırma bireylerin ulus devlet kavramını nasıl algıladıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Araştırma göstermiştir ki her ne kadar ulusun bir parçası olan vatandaşlar ortak bir payda da buluşmak için dil, kültür ve tarih gibi çeşitli nedenlere sahip olsalar da ulus kimlik kavramı her bir birey tarafından farklı algılanmaktadır. Sonuç itibariyle araştırma, bireylerin milli kimliklerini özcü ve sivil olarak, iki boyutta inşa ettikleri ve ulus devletlerin vatandaşlarının tek bir ulus kimlik oluşturmadıklarını, her bir vatandaşın kendi değer yargılarına göre ulus kimlik kavramını anladığını ve inşa ettiğini göstermektedir. Araştırmada yer alan bireylerin ulus kimlik anlayışları, bireyin toplumu algılama ve iletişim kurma biçimleri ile ilgili de bize bilgi vermekte ve bireyin vatandaşlık haklarına ilişkin ne kadar bilinçli olduğunu göstermektedir. Ulus devlete karşı yükümlülükleri ve ulus devletin vatandaşa karşı olan yükümlülükleri ile ilgili bilgi sahibi bireylerin de daha bilinçli vatandaşlar oldukları ortaya çıkmıştır (Coymak ve O'Dwyer, 2016:30-43).

Dini kimlik bireylerin kendilerini, toplumu ve onları çevreleyen her şeyi anlamlandırmalarını ve değerlendirmelerini sağlamaktadır. Bu anlamda hem bireysel hem de toplumsal kimliğin oluşumunda dini kimlik önemli bir rol oyamamaktadır. Bireyin geçmişini ve geleceğini onun için tasarlayan bir kurumdur ve bu anlamda bireyin davranış biçimlerini de etkilemektedir. Hem bireyin yaşamına anlam katar hem de bireyin kendisini tutarlı bir bütünlük içinde görmesini sağlar. Dini kimlik bireyin dünyayı anlamlandırmasında sadece dini konulara ilişkin bir yaşam biçimi geliştirmez, yaşamın her alanında, her konuyla ilgili bir davranış biçimi geliştirebilir. Dini bir gruba ait bir birey, o grubun davranış biçimlerini, dini kaynaklı olup olmadığını gözetmeksizin benimseyebilir.

Din, Türk toplumunda her ne kadar farklı boyutlarda etkili olmuş olsa da geleneksel toplumlardan modernliğe uzanan dönemde, hep etkin bir unsur olmuştur. Türk toplumunda, kimlik oluşumunda din hala önemli bir yere sahiptir. Gerek Osmanlı döneminde gerekse modern dönemde Türk kimliğinin kültürel oluşumunda dini kimlik kültürü çok etkili

[9] Çoymaka, A., & O'Dwyerb, E. (2016). Milli Kimliğin Anlamı Nedir? Özcü ya da Sivil Milli Kimlik İçeriğinin Psikolojik İnşası.

olmuştur. Dini ve milli kimlik, kolektif kimlik anlamında da birbirini tamamlayan unsurlar olarak halk tarafından kabul edilmiştir (Özdil, 2018:394-395).

Kültürel kimliğin yabancı bir toplumda kabul görmesi veya dışlanıyor olması, sosyal uyumu etkileyen en önemli unsurlardan bir tanesini oluşturmaktadır. Bu nedenle, araştırma kapsamında incelenen kitle açısından hem doğduğu ülkede hem de Türkiye'ye taşındıktan sonraki dönemde kültürel kimlikliğin entegrasyonunu kolaylaştıran veya ayrımcılığa uğratan yani zorlaştıran unsurların neler olduğu incelenecektir.

3.3.3 Entegrasyon ve Ayrımcılık

Toplumun dışında kalmış toplulukların ve göçmenlerin topluma uyumlarını sağlamak amacıyla geliştirilecek olan entegrasyon politikaları önem taşımaktadır. Toplumsal uyum, bütünleşme/entegrasyon (integration), aynılaşma/benzeşme (acculturation) ve erime/eşitlenme ya da asimilasyon (assimilition) gibi çok boyutlu ve çeşitli yapılara sahiptir. Söz konusu tüm kavramlar, bireylerin "kültürlenme" sürecinden geçmesi gerektiğine işaret eder. Kültürleme iki ya da daha fazla kültürün etkileşime girmesi sonucunda, değerlerin, inançların ve davranışların değişme uğraması anlamına gelmektedir. Bu süreçte her iki kültürde de az veya çok değişim gözlemlenir.

İngilizcede 'integration' olarak tanımlanan kavram, Türkçe diline 'bütünleşme veya entegrasyon' olarak çevrilir. Entegrasyon bir süreçtir ve bu süreç içerisinde toplum bireylerinin, farklı kamu kurum ve kuruluşları ile sosyal gruplarının karşılıklı ahenk ve bağımlılık içerisinde yaşaması ve bir düzen oluşturması anlamına gelmektedir. Aynılaşma ve benzeşme yani İngilizceden 'acculturation' olarak çevrilen kavram, zaman içerisinde baskın olan kültüre benzemeyi hatta onunla aynı olmayı ifade eder. Eritme veya asimilasyon aynılaşma sürecinin son evresi olarak değerlendirilir. Eğer göçmen entegrasyon, aynılaşma veya asimilasyon sürecine girmezse, o zaman kendi kültürel farklılıklarını sürdürmeye devam eder ve 'marjinalleşme' sürecine girer. Bu durum toplumdan soyutlanmasına neden olabilecek çeşitli toplumsal sorunlar doğurabilir.

Aile, entegrasyon sürecinde en çok etkilenen yapılardan bir tanesidir çünkü birey aile içinde farklı, kamusal alanda farklı davranış biçimleri geliştirmektedir. Aile içindeki davranış biçimlerini şekillerinden din-türel (sosyo-kültürel, dinsel) değerlerdir, kamusal alan ise farklı değerlerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, birinci kuşak Türk göçmenler sosyal kapanmayı tercih etmişlerdir ancak ikinci ve üçüncü kuşak Avrupalı Türklerin din, dil, gelenek ve davranışsal kalıplar arasında yaşanan ikilemi nispeten aşmışlardır. Sadece aile

yapısı değil elbette, göçmen kökenli bireyler günlük hayatta dil, eğitim veya kamunun her alanında ayrımcılıkla mücadele gibi sosyal uyumu zorlaştıran çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadır (Yavuz, 2013:515-616).

Entegrasyon kavramını anlamak için her ülkenin geliştirdiği entegrasyon politikalarını incelemek gerekir çünkü her ülke kendine özgü değerler doğrultusunda politikalar geliştirmektedir. Örneğin Fransa daha çok "Aydınlanma" döneminden esinlendiği 'maddi uygarlık idealini' uzak topraklara götürmeyi amaçlarken, Almanya ise entegrasyon politikalarını bütün kültürlerin eşit olduğu ve aydınlanma karşıtı olarak ifade edilen *Aufklärung* kavramı ile geliştirir (Kaya ve Kentel, 2015:54). Avrupa ülkelerinde genel anlamda bazı dönemlerde bütüncül politikalar, bazı dönemlerde asimilasyon politikaları, bazen de çokkültürcülük üzerine inşa edilen bütüncül politikalar benimsenmiştir.

Kaya ve Kentel, Fransa, İngiltere, ABD, İrlanda ve Hollanda gibi devletlerin önceki dönemde göçmenlere yönelik daha kucaklayıcı, demokratik, evrensel kuralları benimseyen politikaları geliştirirken son dönemlerde daha sınırlayıcı politikalar geliştirdiklerini ifade etmektedir. Almanya özelinde ise 2000'li yıllardan bu yana daha açık bir göç siyaseti geliştirildiği ve 'çokkültürlülük' ve kültürel farklılıklara ilişkin ülke genelinde 2000'lerin başından beri yürütülen tartışmalar olduğu yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır (Abdan,2015:322). Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel tarafından, 2005 yılından, *"Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Köprü mü Engel mi?"* başlığı altında bir çalışma yürütülmüştür. Gordon'un tanımladığı yedi tür asimilasyon/entegrasyon başlığı altında, Kaya ve Kentel 'Euro-Türkler' in gözünden Almanya ve Fransa'nın asimilasyon/entegrasyon durumunu değerlendirmişlerdir:

	Almanya	**Fransa**
Kültürel ve davranışsal asimilasyon		**X**
Yapısal asimilasyon	**X**	
Evlilik yoluyla asimilasyon		
Özdeşleşimsel asimilasyon	**X**	**X**
Tavır alıcı asimilasyon		
Davranışsal asimilasyon		**X**
Medeni asimilasyon	**X**	**X**

Tablo 2: Her İki Ülkedeki Asimilasyon veya Entegrasyon Biçimleri[10]

[10] Kaynak: A. Kaya-F.Kentel, (2005). Euro-Türkler, Tablo:15, s.10

Burada özdeşleşimsel asimilasyon yani toplumsal düzeyde bir halk hissinin oluşturularak asimilasyonun gerçekleştirilmesi ve medeni asimilasyon yani ortak bir yurttaşlık kimliği oluşturularak asimilasyonun gerçekleştirilmesinin her iki ülkede de olduğu ifade edilmiştir. Her iki ülkede de evlilik yoluyla ve tavır alıcı asimilasyon yani önyargıların olmadığı durumda kişinin kendi kültürel değerlerinden kendi kendine vazgeçmesi gibi bir durumun olmadığı düşünülmektedir. Sonuç olarak araştırmada hem önyargıların varlığı kabul edilmekte hem de Euro-Türkler nezdinde Türk aile yapısının bozulmaması ve korunması gerektiğine ilişkin bir düşüncenin olduğu sonucuna varılmıştır.

Toplumsal kabulün ne düzeyde olduğunu anlamak için Avrupa'daki entegrasyon politikalarını ayrımcılık kavramı ile birlikte incelemek gerekir. Ayrımcılıktan bahsederken özellikle İslam karşıtı söylemlerden yola çıkılarak bir değerlendirme yapılacaktır. 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde İkiz kulelere düzenlenen saldırı sonrası gerçekleştirilen terör eylemlerinin 'İslam adına' yapılmış olması, Avrupa'da İslam karşıtı söylemlerin ve eylemlerin artmasına sebebiyet vermiştir.

2007 yılında Avrupa'da yaşanan ekonomik krizin nedeni göçmen kökenli Müslümanlar olarak gösterilmiştir. Kendilerine öz kültürel ve dinsel çeşitliliğe sahip Müslümanlar Avrupa yaşam tarzını tehdit eden bir grup olarak değerlendirilmektedir. Önyargı ve ayrımcılık ile ilgili, 2013 yılında yapılan bir araştırmaya göre, Avrupa'da yaşayan her üç Müslüman'dan biri son on iki haftada önyargı ve dışlanmaya maruz kalmıştır. İslam karşıtlığı ise bireyler tarafından şu şekilde gerekçelendirilmektedir: İslam dini irrasyonel ve monolitiktir, İslam dini Avrupa'da yayılma arzusu taşımaktadır veya İslam şiddetten beslenen siyasal bir ideolojidir (Abadan Unat, 2017:42).

Kaya ve Kentel tarafından gerçekleştirilen araştırmada da Almanya ve Fransa'da yaşayan Türklerin karşılaştıkları ikinci en büyük sorun ayrımcılık ve ırkçılık olarak değerlendirilmiştir (Kaya, Kentel, 2015:48). Müslümanları kamu dışına iten politikalar Avrupa'daki aşırı sağ partilerin ırkçı söylemleri, terör eylemleri ve artan göç akımları ulus devletlerin güvenlik politikalarını güçlendirmesine sebebiyet verirken, İslam karşıtı algının da oluşmasına alan açmıştır.

4. VERİ ANALİZİ

4.1. Geriye Göç Nedenleri ve Sosyalleşme Alanları

4.1.1 Göçün Niteliği

Hedef kitle Avrupa'da doğup hayatının büyük bir kısmını yurtdışında geçirdikten sonra Türkiye'ye göç ettiği için göçün niteliği daha önce de ifade edildiği gibi "geriye göç" yerine, "toplumsal hafızanın geriye göçü" olarak adlandırılmaktadır. Bireyler aileleri tarafından onlara anlatılan Türkiye'ye dair hatıraları dinleyerek büyümüşlerdir, zaman geçtikçe o hatırlarının hafızada sürekliliğini sağlayan ise hedef kitle olmuştur. Hedef kitle arasında bazı kişiler için Türkçe öğrenimi bile Türkiye tarafından sunulan dini araçlar ile sağlanmıştır.[11] Bugün aynı kitlenin toplumsal hafızasında zamanla idealize edilmiş bir Türkiye algısı yer almaktadır:

> *"Genel anlamda Türkiye'yi olduğundan çok daha güzel hayal edip düşünmüştüm gelmeden önce, o muhtemelen medyadan sadece takip ettiğimiz ya da yaz dönemlerinde geçirdiğimiz o kısa zamanlardan kaynaklanıyordur."* (A5, Kadın, Hollanda).

Söz konusu göç ayrıca "beyin göçü" niteliği taşıdığından bu durum Avrupa ülkelerini zarara uğratan Türkiye'yi ise kara geçiren bir durumdur (Başaran, 1976:134). Ancak nitelikli işgücüne yönelik özellikle hedef kitle özelinde Türkiye'de herhangi bir politika yürütülmemektedir. Hedef kitle "nitelikli işgücü" çerçevesinde Türkiye'ye bilinçli bir beyin göçü gerçekleştirmiş ve bunu duygusal aidiyet kavramı ile sübjektif anlamda desteklemiştir. Bu anlamda araştırmacı da hedef kitle gibi aynı geçmişi paylaşmaktadır, Avrupa'da doğmuş ve daha sonra Türkiye'ye göç etmiştir ve bu alandaki tecrübeleri de katkı sağlayacak niteliktedir. Araştırmacı kendi çevresinde Fransa'dan geldiğini söylediği anda insanların şaşırdığını, anlamadığını ve hemen arkasından hep aynı soruyu sorduklarını fark etmiştir: "*Neden?"* Geriye göçün nedenlerini yerli topluma anlatmanın da oldukça zor bir durum olduğu gözlemlenmiştir. Bunun Türkiye'den Avrupa'ya gitmeyi isteyen sayısal anlamda önemli bir kitleden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda hedef kitle bireyleri

[11] Mülakatlar sırasında bir kişi diyanet takviminin yapraklarını okuyarak Türkçe öğrendiğini anlatmıştır.

Türkiye'ye göçlerinin Türkiye'deki yetkililer tarafından daha fazla istekle karşılanmasını beklemiştir ama durum önemli bir kısım için bu şekilde gelişmemiştir:

> "*Ya tabi şimdi hani insan bir şeyi çok fazla idealize edince tabi ki de hani gerçek… Gerçekle yüzleşince farklı oluyor."* (A8, Kadın, Fransa).

Göçü tanımladıktan sonra göç kararını etkileyen veya tetikleyen gerekçelerin neler olduğunu incelemek gerekir. Gerekçeler emek göçünde olduğunu gibi ekonomik olabilir, kariyer planlamasından kaynaklı olabilir, aile birleşimi veya kuvvetli aile bağlarından ötürü ailenin tüm bireylerinin göç etmesi söz konusu olabilir (Öner, 2015:268-269). Gerekçe ne olursa olsun, Almanya'ya giden mühendislerin örneğinde olduğu gibi sosyal ağların ne derece etkili olduğunu tespit etmek gerekir:

> *"Sonuçta ikisini karşılaştırdım, zaten İngiltere'ye mülakata da gittiğimde ortamı da görmek için gitmiştim, Almanya'yı aslında hiç görmemiştim ama bir anda (…) çok cazip geldi, Almanya'da bir sürü Türk var canımız istediği zaman döner yeriz, baklava yeriz (gülüyor) gibisinden öyle cazip geldi. En son ben Almanya dedim."* (Ulaş Sunata, s.89).

Sosyal ağlar kapsamında, hedef kitle bireylerinin birçoğunun ailesi hala şu anda Avrupa'da yaşamaktadır. Bireylerin şu anda yaşadıkları kente göç etmeden önce o kentte arkadaşları veya sosyal çevrelerinin neredeyse hiç olmadığı bilinmektedir. Her ne kadar hedef kitlenin Türkiye'ye göç etme kararında sosyal ağların rolünün zayıf olduğu gözlemlense, kişiler Türkiye'ye gelmeden önce şu anda çalıştıkları yerlerde istihdam edileceklerini biliyorlardı çünkü söz konusu pozisyonlara önceden başvurmuşlardı veya Türkiye'de nerede çalışmak istediklerine dair bir fikir edinmişlerdi ve buna göre önceden gelip sınavlara girmişlerdi. Büyük bir kısmı bu şekilde gelmiştir, istisnai birkaç kişi bu durumu göz ardı ederek gelmiştir. Yani Türkiye'de maddi anlamda zorluk çekmemek amacıyla kariyer planlaması yapılmıştır ve ekonomik anlamda kişiler kendilerini garanti altına almıştır. Sosyal ağlar, yakın çevre ve akrabalık bağları anlamında her ne kadar zayıf olarak gözükse de profesyonel ağlar önceden geliştirilmiştir. Bu çerçevede, konuyu daha fazla irdelemeden kişilerin Türkiye'ye gelme kararlarındaki itici ve çekici nedenler incelenecektir.

4.1.2 Geriye Göç Nedenleri

Çekici Etkenler:

Aidiyet Duygusu

Türkiye'ye duyulan "aidiyet" duygusunun ve kültürel aidiyetin yoğun olarak kişiler tarafından benimsenmiş olması kişilerin Türkiye'ye gelme kararlarında çekici etken olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede, hedef kitle sık sık "ev" metaforunu Türkiye ile özdeşleştirerek, Türkiye'nin aynı zamanda, özel, güvenli ve mahrem alanı olduğunu ve kendini yabancı hissetmediğini anlatmaya çalışmıştır:

> *"Türkiye'ye işte gelmemin sebebi işte aidiyet duygusu, daha önce de bahsettiğim gibi Türk kültürüne ait hissediyorum kendimi."* (A2, Kadın, Fransa).
> *"Kültürel olarak yani kendimi daha çok Türkiye'ye ait hissetmem en büyük etken oldu."* (A7, Kadın, Hollanda).
> *"Türkiye'de tabi ki kendimi daha çok evimde hissediyordum."* (A1, Erkek, Fransa).

"Ev" kavramı bireyler için aynı zamanda Türk kültürüne, Türkçeye ve aileye işaret etmektedir. Bu çerçevede ev kültürü Türk kültürüne eşdeğer bir kavram olarak bireyler tarafından kullanılmaktadır ve evin içerisinde yaşanılan kültür aslında mahrem alanda yaşanılan kültürdür. Bunun aksine Avrupa kültürü, daha çok evin dışarısında tecrübe edilen ve içselleştirilen bir kavramdır:

> "*Evde Türkçe konuşuluyordu"* (A2, Kadın, Fransa).
> *"Evde ailemin yetiştirme şekli ve işte daha çok Türk yaşam tarzına daha yani yakın bir şekilde."* (A3, Kadın, Belçika).
> "*Fransız kültürü daha çok evden çıkınca, evin dışındaki kültür."* (A1, Erkek, Fransa).

Ev ortamı hem insanların en mahrem alanlarını oluşturur hem de ev içindeki ilişkiler çok fazla otokontrol gerektirmeyen alanlardır, yani ev içinde bireyin bir role bürünmesine gerek yoktur (Goffman, 2017:15). Aile içi sosyalleşme, Türk kültürü ile kurulan duygusal

bağın temel gerekçesi olarak görülmektedir. Bu sayede Türk kültürü içselleştirilmiş ve "ev" o kültürün sembolü haline gelmiştir:

> "*Mesela Hollanda'da olduğum zamanlarda kendimi hani bir türlü "evde hissetmek" diye bir tabir vardır bizim orada da. Hani kendimi oraya bir türlü rahat ve ait bir şekilde hissedemezdim."* (A7, Kadın, Hollanda).

Bilinçli Beyin Göçü

Hedef kitle ayrıca bilinçli bir beyin göçü gerçekleştirmiştir, kişiler göç ederken Türkiye'ye katkı sağlamak içgüdüsü ile hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Entelektüel becerilerini Türkiye için kullanmak istemelerinin altında ise asıl milli duygular yatmaktadır:

> *"Ya ben her zaman işte eğitim seviyem, eğitimimi ve yabancı dilimi hani Türkiye adına kullanmak istediğimden."* (A8, Kadın, Fransa).
> "*İkincisi zaten benim burada çalışmak istemem, vatanımda, hani ülkemde çalışmak isteme niyeti."* (A1, Erkek, Fransa).

Bilinçli beyin göçünün altında yatan bir diğer gerekçe ise yurtdışında eğitimini tamamlayan birisinin Türkiye'de daha iyi pozisyonlara gelebilir şeklinde oluşturulan algıdır. Yurtdışında yabancılara uygulanan cam tavan sendromunu aşarak kişiler Türkiye'de daha çok olanağa sahip olacaklarını düşünmüşlerdir. Başka bir deyişle Türkiye'de kariyer planlaması yapmanın kendilerine avantaj sağlayacağı yönünde bir düşünceye kapılmışlardır. Bu durumda hem itici hem de çekici nedenden bahsedilebilir, kişi kaynak ülkede kariyer planlanması anlamında amaçlarına ulaşamayacağını düşünmüş ve hedef ülke ona bu imkânı sunduğu için göç etmiştir. Hatta bazıları için kariyer planlaması önemli bir motivasyon kaynağı olarak değerlendirilmiştir ve Türkiye'de kalıcılıkları tamamen kariyer planlamasına bağlıdır:

> *"Aynı zamanda da iş imkanları çok daha iyi olacağı için, iyi olacağını düşündüğüm için buraya geldim*." (A2, Kadın, Fransa).
> "*Hani benim birkaç hedefim vardı, hala da var tabi ki. Onları işte onlar ulaşmak aslında ve Türkiye'de bana çok güzel bir iş imkânı sunuldu."* (A9, Kadın, Almanya).

"Hani iş dünyasında çok önde gelen bir kurumda çalışarak, istediğim hedefe ulaşabilecek, yolda ilerliyorum. Bu Türkiye'ye gideyim, Türkiye'de yaşayım, temelli döneyim öyle bir fikirden oluşmadı. Daha çok iş imkanından dolayı oluşan bir şey." (A9, Kadın, Almanya).

Zorunlu Göç

Ayrıca ailesi Türkiye'ye taşındığı için zorunlu göçe tabi tutulan azınlık bir kitle de bulunmaktadır. Bu durumda olan bireyler zorunlu göçe tabi tutuldukları için içgüdüsel olarak kaynak ülkeye özlem duymaya eğilimli oldukları gözlemlenmiştir.

"Benim daha çok ailem, annem babam dönmek istediği için Türkiye'ye… Büyük bir rol oynadı." (A6, Kadın, Hollanda).

<u>İtici Etkenler</u>

Ayrımcılık

Kişilere Türkiye'ye göç etme kararları sorulduğunda ise hiç kimse itici gerekçelerden bahsetmemiştir çünkü çekici etkenler itici etkenlerden her zaman daha etkilidir. Genellikle itici etkenler kaynak ülkede karşılaşılan ayrımcılık, dışlanma veya önyargılardan ötürü ortaya çıkmaktadır (Öner, 2015: 268-269). Her ne kadar bireyler bu etkenleri göçü tetikleyen nedenler olarak dile getirmemiş olsalar da önemli oranda önyargı ve ayrımcılıktan bahsedilmiştir:

"*Ya tabi hani, ismimiz olsun, görünümümüz olsun vesaire bir yabancı olduğumuz belli oluyordu. Bu konuda tabi okuldan başlayan bir dışlama, bir ayrımcılık söz konusuydu*." (A1, Erkek, Fransa).

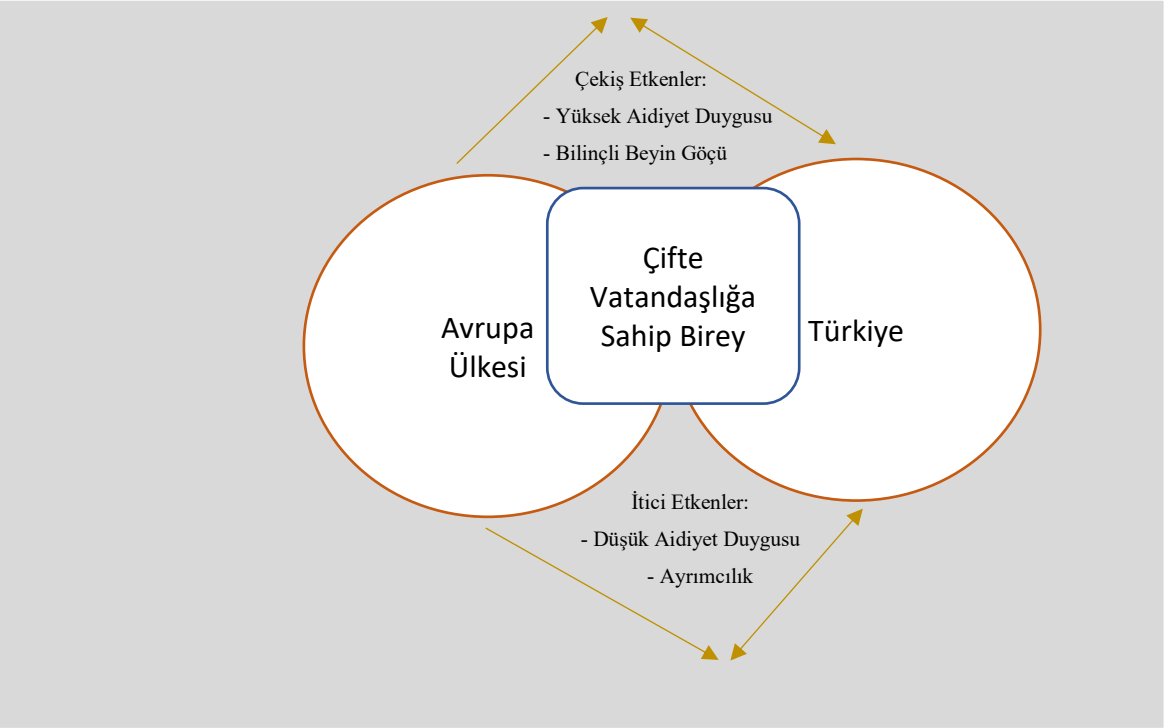
Hedef kitle okulda öğretmen tarafından, iş başvurularında işveren tarafından doğrudan hem ayrımcılığa uğramış hem de bireyleri "yetersiz" hissettirecek "küçümseyici" davranışlarla karşı karşıya kalmışlardır. Göçmen kökenlilere yönelik ayrımcılık her ne kadar yapısal anlamda değişkenlik gösterse, cinsiyet göstermeksizin her dört ülke için de geçerlidir. Özellikle dış görünüşün dışlanma ile ilişkilendirildiği mesela başörtüsü olan birisinin daha çok ayrımcılığa maruz kaldığı gözlemlenmiştir. Tüm hedef kitle Avrupa'da

ayrımcılıkla mücadele etmek durumunda kalmamıştır ancak hedef kitlenin 2/3'si bu durumdan etkilendiğini dile getirmiştir. Bu önemli bir oran olarak değerlendirilmektedir ve bu nedenle itici etken olarak önemli bir yere sahiptir.

Düşük Aidiyet Duygusu

Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ne kadar yüksekse Avrupa'daki ülkeye olan aidiyet duygusunun da aynı oranda düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu kapsamda, Avrupa Birliği vatandaşlığı ise daha çok rasyonel anlamda avantajları çerçevesinde ele alınmıştır, mesela seyahat özgürlüğü gibi:

> *"Alman vatandaşlığı yoksa böyle kimlik oluşturmakta hiçbir anlam ifade etmiyor."* (A9, Kadın, Almanya).
>
> *"Hani bir kâğıt parçası benim için, o kadar da anlam vermiyorum aslında"* (A10, Kadın, Fransa).

Şekil 1: İtici ve Çekici Nedenlerin Genel Çerçevesi

Çifte vatandaşlığa sahip hedef kitlenin aslında her iki kültürün de bir parçası olduğu ancak Avrupa ülkesine olan aidiyet duygusunun zayıf, Türkiye'ye olan aidiyet duygusunun yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum göç kararında önemli bir yere sahiptir bu nedenle

aidiyet duygusunu bireyin ilk sosyalleşme alanı olan aile ve okul üzerinden değerlendirilecektir.

4.1.3 Aile içi Sosyalleşme ve Aidiyet Duygusu

Her ne kadar toplum kimlikleri kalıplaştırmaya çalışsa da bir birey birden fazla kimliğe sahiptir. Bu kimliklerin belirlenmesinde aidiyet yani kültür unsuru çok büyük bir etken oluşturmaktadır: aile kültürü, okul kültürü, ülkenin kültürü, dünya kültürü vs. (Karaduman, 2010:2887). Hedef kitle özelinde kimlik kavramı aile içinde ve okulda sosyalleşme kurumlarına verilen sembolik değerler üzerinden ele alınacaktır. Bunlarla birlikte arkadaş çevresi, ulus, dil, din ve kültür kavramları değerlendirilecektir.

Çoğunluk için ev kültürü ve dini aidiyet, bireylerin Türk kültürüne olan bağlılıklarının gerekçesi olarak gösterilmiştir. Ailenin Türkiye ile kopmayan bağı, aidiyet duygusunun hatırlatma biçimi olarak değerlendirilmiştir, mesela her yaz tatilinin Türkiye'de geçiyor olması gibi. Ayrıca Türk kültürüne duyulan aidiyet ailenin sosyal çevresi ve evde konuşulan dil ile ilişkilendirilmiştir:

> *"Evde Türkçe konuşuluyordu, ondan sonra annemgilin çevresi hep Türk'tü, arkadaşlıklar, dostluklar hep yani bu çevreyle, yani hem öyle bir şey vardır kiminle gidip geliyorsanız, kiminle hep birlikte ailecek bir şeyler yapıyorsanız aslında biraz onunla… O kültüre, o insanlara aitsiniz."* (A2, Kadın, Fransa).

Aile içi sosyalleşme, Türk kültürü ile kurulan duygusal bağın temel nedeni olarak değerlendirilmektedir. Bu sayede Türk kültürü içselleştirilmiş ve "ev" ortamı o kültürün sembolü haline getirilmiştir. Aile kurumu çatısı altında geliştirilen davranış biçimleri, kamusal alanda geliştirilen davranış biçimlerinden çok farklıdır. Bu durum bireyi diğer tüm çevresinden farklı kılan bir özellik olmakla birlikte aslında "farklı" bir kültüre sahip olduğunun da göstergesi niteliğindedir:

> "*Mesela arkadaşlarım da eve geldiğinde, işte onların ailesi gibi olmayan bir aileye sahip olduğumu görüyorlardı."* (A3, Kadın, Belçika).

Türk aile yapısı, adet, gelenek ve görenek gibi etik kuralların dini ve kültürel ögeler ile şekillendiği bir kurumdur. Bu anlamda aile içinde geliştirilen davranışlar din-türel (sosyo-kültürel, dinsel) odaklıdır (Yavuz, 2013:515-616):

"*Müslüman bir Türk olarak yaşıyordum."* (A10, Kadın, Fransa).

Aile içi sosyalleşme aynı zamanda bireyin ilk sosyalleşme kurumunu oluşturur, kişinin kimlik oluşumunda da etkin kurumlardan bir tanesidir çünkü birey ilk tecrübelerini bu kurumda edinir. Bu kapsamda kullanılan "Türk kültürü" kavramı sadece etik kurallara veya dine işaret etmeksizin, konuşulan dili, dinlenilen müziği aslında hayat biçiminin tamamını kapsamaktadır:

> "*Ama her şey yani yaşam bile. Akşam geldiğimde mesela babamı beklerdik, annemi beklerdik hep beraber yemek yerdik. İşte ne bileyim sabah kahvaltılarımız olurdu, işte yemeklerimiz dair, işte dilimiz, müziklerimiz, dinlediğim müzik, izlediğimiz televizyon bile her şey yani. Türk gibi yaşıyorduk bildiğin*." (A10, Kadın, Fransa).

Aile kurumu daha çok organik toplum yapısını tanımlamaktadır: akşam yemekleri birlikte yenir, hafta sonu kahvaltıları birlikte yapılır ve ortak sorumlulukların olduğu homojen bir yapıdır aile (Durkheim, 2008:100). Bu anlamda Avrupalı Türkler özelinde, "aile" kurumunun daha geleneksel bir yapıya sahip olduğu ve bu nedenle aile kurumunun aile bireyi üzerindeki etkisinin daha baskın olduğu ve kültürel değerlerin aktarımında daha etkili olduğu tespit edilmiştir. Kimlik oluşumunda ise kültürel değerlerin ve dinin öneminin vurgulanmış olması, bireyin Türkiye'ye olan aidiyet duygusunun aile kurumu tarafından desteklendiğini ve beslendiğini teyit etmiştir. Bireylerin bir diğer sosyalleşme alanı ise okuldur, peki okulda bu durum nasıl tezahür etmektedir?

4.1.4 Eğitim ve Sosyalleşme Alanları

Okul kurumsal anlamda ülke dilinin öğrenildiği yerdir, göçmen kökenli birey içinse okul aynı zamanda ülke kültürünün öğretildiği yerdir. Okulda öğretilen dersler yani tarih, coğrafya, dil veya matematik bireylere yerel dil aracılığıyla, yani o ülkenin kültürü ile aktarılmaktadır. Bu anlamda Avrupalı Türkler için okulda ikinci bir kültür geliştirilmektedir

ve o kültür evdeki sosyalleşme alanında geliştirilen kültürden çok farklıdır, hem yapısal anlamda öğretilenler kültürel sermayeye katkı sağlayan kaynaklardır (Bourdieu, 1979), hem de davranış biçimleri 'ev' kültüründe alışılagelmiş kültürden çok farklıdır. Her ne kadar kişiler bu aşamada evdeki sosyalleşme biçimi ile okuldaki sosyalleşme biçimindeki farklılıkların yaratabileceği sorunlara değinmemiş olsalar da okulun ilk dönemlerinde bu durumun bir uyum sorunu yaratacağı düşünülmektedir. Özellikle bu durum, ilk emek göçü akımlarında meydana gelmiş ve daha sonraki süreçte ülke dilini öğrenen ebeveynler sayesinde sorun alanı haline gelmekten çıkmıştır (Yavuz, 2013:515-616). Hedef kitle özellikle okulda öğretmenler tarafından yabancı kökenli çocuklara yönelik ayrımcılık yapıldığını ifade etmiştir. Bireyler öğretmenleri tarafından mesleki okullara yönlendirilmiş veya becerileri küçümsenmiştir. Bu durum çocukların hem özgüvenin kırılmasına hem de içinde bulundukları kültüre karşı temkinli yaklaşmalarına sebep olabilecek bir durumdur ancak aksine bireyler bu duruma karşı koruma mekanizmaları geliştirmişlerdir:

> *"Çünkü şöyle ilkokuldayken böyle bir ayrım vardı, Fransızların çocuklarıyla yabancı kökenli çocukların arasındaki ayrımı hocaların tavırlarından da anlayabiliyordunuz. Yani bu net bir şekilde ortadaydı her zaman."* (A2, Kadın, Fransa).
>
> *"Benim için iyi bir şey oldu çünkü bu beni daha hırslı yaptı. Ben daha çok işte hırslanıp çalıştım. İşte yok senden temizlikçi bile olmaz derken benim öğretmenlerim, ben üniversite okudum, onunla kalmadım işte gittim yurtdışına yüksek lisans…"* (A9, Kadın, Almanya).

Her ne kadar A9 tarafından geliştirilen eylemin sonucu olumlu bir başarı elde etmesini sağlamış olsa da aslında bir tepkiye yönelik geliştirdiği de unutulmamalıdır. Söz konusu tepkiye karşı ise hedef kitle Avrupa ülkelerinin kültürlerine yönelik herhangi bir tepki geliştirilmemiştir. Tepki daha çok ülke ve toplum tarafından kabul görememekten kaynaklanmaktadır:

> "*Yani şu an mesela bana tekrar Fransa'ya dön deseler imkân olsa mesela, iş imkânı olsa dönmem. Neden? Çünkü ırkçılık, çünkü işte aidiyet duygusu hissetmiyorum ama mesela İngiltere'ye dön deseler orada ırkçılık daha az seviyede, yani çok çok az seviyede yani ben hiçbir şeyle karşılaşmadım oradayken… Ve yaşam standartları çok*

yüksek eğer öyle bir imkânım olsa ben giderim mesela şu anda." (A2, Kadın, Fransa).

Herkes mahallesine yakın okula gitmek zorunda olduğu için banliyölere yakın okullarda yabancı kökenli öğrenci sayısının da aynı oranda yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu okullara giden Avrupalı Türklerin çocukları hem göçmen kökenli arkadaş çevresiyle bir arada okuma fırsatı bulmakta, hem de okulda daha az ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Yerel halka yakın mahallelerde yaşayan Avrupalı Türklerin çocukları ise eğitim öğretim yıllarında neredeyse göçmen kökenli çocuklarla hiçbir etkileşime girmeden okullarını tamamlamaktadırlar. Özellikle bu mahallelerde göçmen kökenli nüfusun çok az sayıda olmasından kaynaklı olarak "öteki" farkındalığının düşük olduğu ve ayrımcılığın daha fazla olduğu tespit edilmiştir:

"Bunun aslında ne kadar dezavantaj olduğunu gördüm kendim için çünkü artık belli bir yaşa geldikten sonra hani farklı olduğunu sana gösteriyorlardı. Arkada… Kendi arkadaşların bile ve sen ister istemez her zaman dışlanıyordun. Bunun yani etkisi çok… iyi bir etki değildi açıkçası. O yüzden mesela ben liseden sonra işte Gymnasium dediğimiz bu Almanya'daki o sistemde, onda eyalet değiştirdim ki yabancılarla olayım. Yani 16 yaşımdan sonra ben okul değiştirdim bu sebepten dolayı. Yabancı arkadaş… Hani Alman olmayan arkadaşlarım olsun diye. Evet ondan sonra da orada işte Hırvat'ıdır, Yunan, Rus, İtalyan, Türk böyle karışık hani ondan sonra baya bir değişti." (A9, Kadın, Almanya)

Özel okula giden bireyler içinse aynı ayrımcı davranışlara ebeveynleri de maruz kalmıştır. Özellikle A3'ün annesi başörtüsünden ötürü çocuğunun eğitim sistemine dahil olamamış ve bir ebeveyn olarak okul sürecinde hiçbir şekilde yer alamamıştır. Dini bir simge olarak tanımlanan başörtüsüne yönelik sadece okulda değil aynı zamanda kamusal alanda da şüphe ile yaklaşıldığı ifade edilmiştir:

"Yaşadığım en önemli sorun annemin başörtüsü takması sebebiyle… Mesela veli toplantılarına katılamamasıydı. Ben özel Fransız okuluna gittim ve orada işte başörtüsüyle okulun herhangi bir… Yani fiziksel alanına girmek yasaktı. Laik bir okul olduğu için. Yani bütün eğitim

hayatım Fransız okullarında geçti ama hiçbir zaman annem okulumu göremedi. Hiçbir veli toplantısına katılamadı." (A3, Kadın, Belçika).

"*Onun dışında da mesela yine Belçika'da işte bizim oturduğumuz muhitten demin bahsettiğim gibi Türklerin hiç olmadığı bir muhit olduğu için yani biraz daha orta üst böyle bir muhitti, sosyal şey olarak… sosyal statü olarak ve hiç mesela kimse… Yani Müslüman hiç yoktu, işte AVM'lerde vesaire. Böyle annem hep tek kalıyordu ben de yani onun yabancılığını çekiyordum."* (A3, Kadın, Belçika).

Bireyin kendi kimlik oluşumunda ebeveynlerinden bir tanesinin dışlanma ile karşı karşıya kalması, bireyde topluma yabancı olma hissini pekiştirmekte ve ebeveyne yabancı gibi davranılmasını içselleştirmektedir. Birey henüz çocuk yaşta, yetişkin olduğunda o ülkede toplumun kendisine karşı davranışlarının bundan farklı olmayacağı ve kendisine de hep yabancı gibi davranılacağı düşüncesine kapılarak aslında yaşadığı ülkede geleceğe yönelik hayallerini de sınırlandırmaktadır:

"Çünkü iş hayatına mesela annem atılmayı denemedi, deneseydi belki orada sorun olurdu, ya da ben daha sonra Belçika'da kalsaydım sosyal hayata entegre olmayacağımdan ya da zorluklar çekeceğimden emindim. Ama çocukluk döneminde orada olduğum için yani büyük bir seviyede sosyal entegrasyon sorunu-yaşamamış sayılırım." (A3, Kadın, Belçika).

Genel olarak Avrupa'da sağlanan eğitimin 'kaliteli' olduğu kanaatine varılmış ve bu nedenle Avrupalı Türkler de çocuklarının Avrupa eğitim sistemine dahil olmalarını arzulamaktadırlar. Ayrıca hedef kitlenin Avrupa'da aldığı eğitim önemli bir entelektüel sermaye olarak değerlendirilmekte ve kişiler üzerinde bir habitus geliştirilmektedir (Bourdieu, 1979)[12]:

"*Kızım için de aynı şekilde yani kızım için çok önemli olduğunu düşündüğüm için zaten doğar doğmaz hemen başvurusunu vesaire yaptım. Yine Fransız okullarında okutmayı düşünüyorum Türkiye'deki. İmkân*

[12] Habitus: "*Toplumsal yapılar ile toplumsal pratik (ya da toplumsal eylem) arasındaki bağı oluşturduğunu düşündüğü bir dizi edinilmiş, davranış ve kalıpları için kullanılan bir kavramdır*." (Marshall, 1999:291 aktaran Baran, 2013:9)

olursa yine ilerde üniversiteyi de yurtdışında okumasını istiyorum. Kendi geleceğini sağlam adımlarla kurmasını istiyorum çünkü. Benim bütün beklentim bu." (A2, Kadın, Fransa).

"*Diyelim ki işte hoşuma giden sanat, onun dışında disiplin, çalışma disiplini oradan aldığımı düşünüyorum çünkü burada onunla karşılaşmadım. Onun dışında dürüst olma gibi hani bu tarz şeyleri ben Almanya'dan… Bunları Almanya'da edindim. Dediğim gibi kültürel olarak mesela sanat, müzik hoşuma giden çok Alman müzikleri vardır sadece Almancıların Türk rapi falan değil. Onun dışında da güzel şeyler var, Alman zaten edebiyatı çok severek okudum. Ben de sosyoloji okuduğum için hep Alman yazarlar yer… Alman sosyologlar üzerinde çalıştığım için onları kesinlikle tercih ederim."* (A9, Kadın, Almanya).

Türkiye eğitim sistemine yönelik algının da genel anlamda Avrupa'ya kıyasla olumsuz olduğu gözlemlenmektedir. Söz konusu bakış açısı Türkiye'de yüksek öğrenim sürecine dahil olmuş veya olmamış kişiler arasında da farklılık göstermektedir. Eğitim sistemine hiç dahil olmamış bireyler bu konuya oldukça önyargılı ile yaklaşmaktadırlar. Türkiye'de yüksek öğrenim sistemine dahil olanlar içinse bazı üniversitelerdeki eğitim kalitesi ve öğrencilik ortamı daha olumlu şekilde değerlendirilmiştir:

"Geleceğe yönelik, ya benim her zaman bir doktora hayalim var ama bunu buradaki bir üniversitede yapmak istemiyorum. Yaparsam Hollanda'daki bir üniversiteye bağlı olarak yapmak istiyorum çünkü belki benim bu ülkeye karşı önyargımla da alakalı fakat nedense buradaki üniversiteleri çok iyi bulmuyorum." (A6, Kadın, Hollanda).

"*Doğal olarak her üniversite gibi, her üniversitenin kendi bürokratik yapısı var ondan dolayı burada işler daha farklı işliyordu. Ama kahir ekseriyeti baktığımız zaman bir değişiklik yok, Almanya'da veya herhangi bir yurtdışında farklı bir üniversiteye gitseniz de aynı. Her üniversitenin ayrı işte bir formu vardır, ondan sonra işte bir mührü vardır, bir imzası vardır. Ben burada bir de ayriyeten İngilizce… Amerikan eğitim sistemini uygulayan bir üniversiteye kayıt olduğum için diğer devlet veya Türk üniversitelerinden çok farklı bir üniversite. Yani bu sadece adından dolayı değil hakikaten doldurduğunuz formlardan tutun dersleriniz yapısından,*

hocaların yaklaşımından, öğrencilerin beklentisinden bu ciddi farklar belli oldu." (A4, Erkek, Almanya).

Bireyler üniversiteden üniversiteye eğitim kalitesinin ve eğitim algısının da değiştiğini ifade etmiştir. Genel anlamda eğitim sistemine ve ders düzenine alışmak zaman almıştır. Avrupa'ya kıyasla hocaların ilgisizliğine de dikkat çekilmiştir:

"Buradaki eğitim sistemine alışmam ve anlamam da biraz zaman aldı. Yani alışkın olduğum sistemden çok çok farklıydı. Öğrenciler açısından çok fark yok diyebilirim. Ama sistem yine burada çok farklı olduğu için, belki alanımla alakalı hukuk olduğu için zorlandım. İşte dersler, konular, hocaların tavırları, tutumu alışkın olduğum sistemde çok daha farklıydı, burada çok daha farklı. (...) Yani hocaların ilgisizliği, umursamazlığı. Orada hocalar daha ilgiliydi. Atıyorum bir mail gönderdiğimde genelde, birkaç gün içinde cevap alırken burada hocalar genelde geri dönüş yapmıyor." (A5, Kadın, Hollanda).

Bununla birlikte denklik sürecinin uzunluğu, dosyanın tamamlanması için gerekli evraklar ve maliyeti kişiler tarafından olumsuz olarak ele alınmıştır:

"Denklikle uğraşıyorum. İnşallah olacak. Evet üniversiteye geri dönüşüm... Maalesef mi diyeyim? Hukuk... Hukukta denklik almak için uğraşıyorum. Yakında bir ay sonra inşallah." (A10, Kadın, Fransa).

Aile içinde ve okulda sosyalleşme alanlarında gözlemlendiği üzere aile daha çok Türkiye kültürü ile okul ise daha çok kaynak ülke ve ayrımcılık ile özdeşleşen bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Aidiyet duygusu, kimlik oluşumunda bireyin özsaygısını korumasında bir ihtiyaç olarak değerlendirilmektedir (Karaduman, 2010:2887). Bu çerçevede Türk kültürüne yüklenen duygusal aidiyet bağları göz önünde bulundurulduğunda, din-türel davranış biçimlerinin okul çatısı altında kabul görmüyor olması, Avrupa ülkesine olan aidiyet duygusunun düşük, Türkiye'ye olan aidiyet duygusunun yüksek olmasına sebebiyet vermektedir

Türkiye'de yüksek öğrenime uyum sürecinde ise her ne kadar birey zorluklar ile karşılaşılmış olsa da zamanla alışmıştır. Denklik sürecinin uzun bürokratik süreçlere

takılıyor olması neredeyse tüm hedef kitle tarafından dile getirilmiştir. Türkiye'deki üniversite algısı ise tecrübe edinilen üniversiteye göre olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Son olarak üniversitede bir sosyal ağ oluşturmanın daha kolay olduğu ve üniversite toplumunun daha erişilebilir ve açık olduğuna değinilmiştir.

Bu çerçevede üçüncü sosyalleşme alanını oluşturan arkadaşlık ağları ve onlara yüklenen anlamlar da bu kapsamda değerlendirecektir. Ayrıca kimlik oluşumda etkili olan; milli kimlik, ulusal kimlik ve dini kimlik gibi kavramlar da incelenecektir.

4.2 Kolektif Kimlikler ve Sosyal Uyum

4.2.1 Sosyal Ağlar ve Bir Kolektif Kimlik Olarak Avrupalı Türkler

Hedef kitlenin büyük bir kısmı göçmen kökenli kişilerin ikamet ettiği yerleşkelerde yaşamaktadır. Söz konusu mahalleler genellikle banliyöler olarak adlandırılmaktadır ve burada yaşayan bireylerin sosyal ağları da göçmen kökenli kişilerden oluşmaktadır:

> *"Hani bir banliyöde oturuyorduk Strazburg'da o yüzden… Tabi arkadaşlar daha çok yabancıydı ama Fransız değildi."* (A1, Erkek, Fransa).
>
> "*Fransız da vardı ama az sayıdaydı, hani daha çok Faslı, Cezayirli, Tunuslu çoğunlukta olmakla birlikte az da Fransız arkadaşlarımız vardı."* (A1, Erkek, Fransa).

Göçmen kökenli ailelerin yaşadıkları mahallelerde yaşamak, sosyal ağların da aynı çevreden oluşmasını sağlarken yerel toplum ile irtibatın kesilmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede yerel topluma açılan kapıya erişim bazıları için okuldan bazıları içinse yüksek öğrenimden geçmektedir:

> *"O Fransız arkadaşları diyebileceğim sadece Master'da oldu."* (A10, Kadın, Fransa).
>
> "*Eğitim bazında, yakın hissettiğim arkadaşlarım yabancıydı çünkü hani üniversiteden arkadaşlarımdı ve ben üniversite de tek Türk'tüm mesela."* (A8, Kadın, Fransa).

Daha çok yerel kökenli halkın yaşadığı mahallelerde yaşayan bireyler ise daha çok o mahallenin insanları ile aynı okula gittikleri için hep yerel kökenli arkadaşlara sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Türk kökenli arkadaşlıklar ise çoğunlukla 'aile dostu' ağı sayesinde edinildiği için her zaman kişilerin hayatlarında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Özellikle Türk kökenli arkadaşlarla paylaşılan ortak kolektif kimlik kültürü onlarla birey arasında kurulan bağa daha özel ve ayrıcalıklı bir anlam kazandırmıştır:

> "*Ama biz mesela Türk mahallesi diye bilinen yerden çok uzakta bir yerde yaşıyorduk. Sadece hatta Türk mahallesine markete gidiyorduk, Türk ürünleri almak için onun dışında. (...) Zamanımızın büyük bir çoğunluğu kardeşimle okulda geçtiği için işte sabah 8:00'den akşam 6:00'ya kadar zaten okuldaydık ve orada çoğu insan işte Fransız, Belçikalı vesaire yabancıydı. O yüzden çok çok az Türklerle haşır neşir oluyorduk sadece aile dostu olarak görüştüğümüz insanlar arada misafirliğe gelirse…"* (A3, Kadın, Belçika).
>
> *"Bence aileden dolayı dediğim gibi yine öyle bir çevrem vardı, Türk arkadaşlarım onların çocuklarıyla sürekli görüşüyorduk. Okulda da tabi ki daha çok Fransız arkadaşlar edindim."* (A2, Kadın, Fransa).
>
> "*Hani böyle kendimi ruhen yakın hissettiğim arkadaşlarım Türk'tü."* (A8, Kadın, Fransa).

Avrupa kökenli arkadaşlara sahip olmanın ne ifade ettiği konusunda çok fazla bilgi edinilememiştir çünkü çoğunluk bu konu ile ilgili fazla yorum ve geri bildirim de bulunmamıştır, bu nedenle duygusal anlamda yerel toplum ile bireyler arasında, bireyleri etkileyen bir bağın oluşmadığı kanaatine varılmıştır.

Sonuç olarak Avrupa'da göçmenler ve göçmen kökenliler ile yerliler arasındaki mekânsal ayrım hala çok keskin bir şekilde bireylerin sosyalleşme süreçlerini etkilemekte ve ev sahibi toplum ile göçmen kökenli bireylerinin iletişimini en azami dereceye düşürmektedir.

Türkiye'ye geldikten sonra oluşturulan sosyal ağlar göstermektedir ki eğer birey Türkiye'de yüksek öğrenim görmüşse sosyal çevresinin bir kısmını okuldan oluşturmuştur veya iş yerinden arkadaşlıklar edinmiştir. Hedef kitlenin en önemli sosyal ağını ise Avrupalı Türkler ile kurduğu sosyal ağ oluşturmaktadır. Avrupa'dan gelenler ile kurulan bağ yine bireyin göç geçmişi ile özdeşleşmektedir. Bireysel anlamda, kolektif kimlik farkındalığı

Türkiye'ye geldikten sonra oluşmuştur. Türkiye'ye göç ettikten sonra, bireyler yurtdışından gelen kişiler ile iletişimlerinin daha kuvvetli olduğunu ve onlarla daha iyi anlaştıklarının farkına varmışlardır. Bunun aksine, yereldeki Türk vatandaşları ile bazı konularda anlaşamadıklarını fark etmişlerdir. Kişiler hem kendilerini farklı olarak tanımlarken hem de yerel toplumu farklı olarak değerlendirmişlerdir:

> *"Genelde Avrupa'dan gelenler, yani benim gibi olanlar oluşturuyor çevremi.* (A5, Kadın, Hollanda).
> *"Şöyle aslında ilk başta böyle olacağını tahmin etmemiştim ama sonradan fark ettim ki en çok vakit geçirdiğim insanlar. Yurtdışında büyümüş, kişiler çünkü onlarla… Yani bir uyumda farklı tuttuğunu fark ettim böyle olacağını tahmin etmiyordum ama gerçekten buraya geldikten sonra onun aslında çok büyük bir farklılık kattığını gördüm."* (A3, Kadın, Belçika).
> "*Hem öyle hem de buradaki insanların farklı olduğu… Yani farklı olması."* (A5, Kadın, Hollanda).

Bireyler Türkiye'de yaşayan toplumun kolektif kimliği ile kendini özdeşleştirememiştir. Bir toplumun bireyleri ile iyi anlaşabilmek ve kolay iletişim kurabilmek için o toplumun kültürel değerlerini anlamak ve çözmek bazen yetersiz kalmaktadır, bunun için söz konusu kültürel değerlerin benimsenmesi ve özümsenmesi gerekir. Bunun aksine kolektif kimlik kapsamında Avrupalı Türklerin ortak geçmişi ve toplumsal hafızası grup içerisinde birleştirici bir özelliğe işaret etmektedir (Özdil, 2018:393). Ortak geçmişin en önemli kıstası ise bir süre yurtdışında zaman geçirmiş olmaktır:

> "*Ama yurtdışında belli bir zaman geçirmiş insanlarla böyle gerçekten… Yani bir şekilde bir yerden böyle uyumun daha kolay tuttuğunu, yani bakış açılarımızın daha kolay tuttuğunu fark ettim ve yani bilinçli olarak yaptığım bir şey değildi ama sosyal çevrem oluştuktan sonra baktığımda aslında en çok vakit geçirdiğim insanların yurtdışında belli bir zaman geçirmiş insanlar olduğunu fark ettim."* (A3, Kadın, Belçika).

Özellikle kolektif kimlik anlamında, özdeşleşen kültür karşılıklı anlayışı da kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda toplumsal hafıza, kolektif kimliğe sahip bireyler arasında

bütünleşmeyi sağlayan bir unsur olarak ön plana çıkarken bu bireylerin toplumun diğer üyeleri ile ayrışmasına sebebiyet vermektedir:

> *"Bir taraftan da bilinçli bir tercih onların beni daha iyi anlayabildiğini ya da onlarla vakit geçirmenin benim için daha keyifli olduğunu fark ettim. Yani birbirimizi daha iyi anlayabiliyoruz diye düşünüyorum."* (A5, Kadın, Hollanda).
>
> "*Yani mesela yeri geliyor benim iş yerinde…. Mesela etrafımdaki insanlar eğer yerel insanlarsa, yeri geliyor mesela ben burada hiçbir gün bile Türk okuluna gitmediğim için onların anlattığı bazı şeyleri anlamıyorum. Ya da mesela onlara çok normal gelen şeyler bana anormal geliyor, ya bana çok normal gelen şeyler onlara çok anormal gelebiliyor."* (A3, Kadın, Belçika).

Kişiler tarafından bu zamana kadar geliştirilen davranış biçimleri toplumun davranış kalıpları ile çeliştiği için bu durum bireyin uyum sorunu yaşamasına neden olmuştur (Yavuz, 2013:515-616). Bu anlamda birey kolektif kimliğe olan aidiyet duygusundan ötürü (Karaduman, 2010:2887) toplumsal hafızanın paylaşılabileceği insanlarla bir araya gelerek hem kendi geçmişini canlı tutmakta hem de kendine Avrupalı Türk kimliği ile kabul gördüğü bir ortamda var olma şansı vermektedir:

> "*Adapte olamadım fazla böyle insanlarla, burada hani yaşayan… Bilmiyorum denedik yani, denemedim değil ama anlaşamadım yani."* (A9, Kadın, Almanya).
>
> "*Genelde Avrupa'dan gelenler, yani benim gibi olanlar oluşturuyor çevremi*." (A5, Kadın, Hollanda).
>
> *"Hani o yüzden onlarla çok… Yani çok daha farklı bir iletişimimizin olduğunu düşünüyorum. Yani çünkü şey aynı geç… Farklı ülkeler bile olsa aynı geçmişe sahip oluyoruz bir şekilde."* (A8, Kadın, Fransa).

Türk toplumunun içinde Avrupalı Türk kimliğiyle var olmanın zorluğu dışında, Türk toplumu tarafından yabancı kimliğinin sorgulanıyor olması da kişilerin kendilerini bir anda 'yabancı' gibi hissetmesine neden olmaktadır:

"*Özel hayatta da mesela biz arkadaşlarla kendi aramızda oturup Almanca konuştuğumuzda bile bundan rahatsız olan insanlar var ve ben mesela bunu zaten Almanya'da yaşamışım Türkçe konuştuğumda arkadaşlarımla. Almanlar mesela gelip bizi şikayet ederdi öğretmenlere. O yüzden ben de o etkiyi yaratıyor direk ben hani kaldıramıyorum, sinirleniyorum. Hani diyorum ki orada aynısını yaşadım, burada da aynısını yaşıyorum. Bu ne kadar saçma bir şey. Yani… Sonuçta bu benim ana dilim Almanca, ya da Türkçe ikisi de yani… Hani tabi ki Almancam Türkçemden daha iyi de hani tabi ki kullanacağım hani, bu benim karakterlerim yani… Şey bana ait olan bir şey yani yabancı bir şey değil ama başkalarına yabancı geldiği için olumsuz algılanıyor.*" (A9, Kadın, Almanya).

Ortak kolektif kimlik dışında, göçmen kökenli bireylerin yaşadığı mahallelerde yaşamış olmak hedef kitleyi farklı kültürlerle etkileşime açık hale getirmiş ve ötekini kabullenme yetisi kazandırmıştır. Bununla birlikte göçmen kökenli arkadaşlara sahip olmak ise 'öteki' ile iletişimi kolaylaştıran ve 'ötekinin kültürü' ile temas kurma aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu durumun kişinin vizyonunu geliştirdiği, kişi üzerinde farkındalık oluşturduğu ve birlikte yaşama kültürüne katkı sağladığı düşünülmektedir:

"*Kolaylaştıran unsur ise, farklı kültürlerden gelen insanları daha hızlı kabul etme, benimseme ve onlardan bir şeyler öğrenme duygusu olması. O alamda farklı kültürlerden veya dini gruplara ait olan insanlarla sosyalleşmek açısından daha kolay ve hızlı iletişim kurabiliyorsunuz. O yabancı kökenli veya dünyanın farklı yerlerinden gelen toplumun çoğunluğunu oluşturan kitleden farklı olan insanlar da aynısını yaşıyor. O anlamda bir avantaj oluyordu, onun için de benim arkadaş çevremde çok yabancı arkadaşlar vardı. Hakikaten Almanya'ya bir iki yıl öncesinden gelmiş olanlar veya yabancı kökenli uyruklu ailelerin çocuklarıyla çok rahat iletişim kurulabiliyor o anlamda sıkıntı yaşamadım ve o "mainstream" dediğimiz toplumun çoğunluğunu oluşturan yaşam tarzı kitle, millet, onlar daha zorlanıyorlar bu konuda. Ama onlar da alıştıktan sonra gayet iyi bir sentez oluşabiliyor. Ya benim çevrem öyleydi.*" (A4, Erkek, Almanya).

4.2.2 Ulusaşarı Topluluk olarak Avrupalı Türkler

Avrupa'da kendi içlerinde kolektif bir kimlik oluşturmuş olan Avrupalı Türklerin, aynı şekilde Türkiye'de de kolektif bir ağ oluşturdukları gözlemlenmiştir. Türkiye'de 'öteki' ile yani yerel toplumla kolektif kimliği farklı kılan aslında bireylerin Avrupa'da edindikleri hem entelektüel sermaye hem de 'etik' algısıdır. Her ne kadar bu durumda 'öteki' yani Türk vatandaşı, kişiye kültürel anlamda yakın olsa da içinde büyüdüğü toplum ve değerler bütününü oluşturan Avrupa kültürü faklı bir yapıya sahiptir. Bu nedenle birey Türkiye'deki davranış biçimlerini benimseyememe ve kendi değişiyle 'alışamama' durumu ile karşı karşıya kalmaktadır. Uyum sorunu karşısında ise özellikle insan ilişkilerinde gözlemlenen 'etik' dışı davranışlar dile getirilmiştir:

> "*Yani insanları biraz daha iyi bilirdim. İnsanlar biraz beni hayal kırıklığına uğrattı sanırım. O da şeyden… İstanbul'dayım belki o yüzden. Yani yazın geldiğimde de… Çarşı, pazara çıkınca bile insanların algısal olarak kazıklamaya çalıştıklarını gördüğümde çok etik sahibi olmadıklarını fark ediyordum hani. Kul hakkı kavramı pek bizim toplumda olan bir şey değil ama bu kadar nezaketsizlikle karşılaşacağımı düşünmemiştim. Beni en çok üzen şey bu."* (A11, Kadın, Fransa).

Birey Avrupa'da yaşarken Avrupalı Türkleri bir kolektif kimlik altında tanımlamış ve sembolik anlamda onu birtakım değerler bütünü ile özdeşleştirmiştir. Söz konusu kolektif kimlik, birey için aynı zamanda Türkiye toplumu ile de özdeşleşmektedir. Birey Türkiye'ye geldikten sonra aslında kendi bireysel kimliğinin de bir parçası olduğu kolektif kimliğin Türkiye toplumunun değerleri ile eşdeğer olmadığını fark ettiğinde hem kimlik hem de aidiyet anlamında kendini sorgulamaya başlamıştır:

> "*Şu an Türkiye'de yaşıyorum ve Türkiye'deki diğer insanları gördüğümde aslında kültürel olarak da %100 buraya ait olmadığımı düşünüyorum."* (A3, Kadın, Belçika).
>
> *"Çünkü oradayken kendinizi çok Türk hissediyorsunuz fakat buraya geldiğiniz zaman aslında ne kadar Hollandalı olduğunuzu da fark ediyorsunuz".* (A6, Kadın, Hollanda).

Avrupa'da topluluk halinde yaşayan kolektif kimlik için aynı değerlerin paylaşıldığı bir sosyal bütünleşmeden bahsedilebilir. Bu çerçevede mekanik bir toplumdan bahsedilebilir, oysa ki Türkiye'de de modernleşme süreci ile birlikte Avrupa'da olduğu gibi organik topluma geçiş süreci sağlanmıştır. Avrupalı Türkler topluluğu içindeki dayanışma biçiminin bir ulus toplumu içinde var olması ise mümkün değildir, ancak bu beklenti içine giren hedef kitle hayal kırıklığına uğramıştır:

> *Ben iş yerime yeni başladığımda mesela bana doğrudan işte (...) "Ay canım işte sen çok fazla iyi niyetlisin, seni burada yerler." Dedi ve hani şey, yani anladım ki çok böyle… Hani mesela yurtdışında şöyle oluyor ya hani bir Türk dayanışması oluyor. Hani böyle Türkler her zaman birbirini kollar, destekler gibi bir algı oluyor. İşte böyle hani biz akrabaymışız gibi hissediyoruz. Burada herkes Türk ama herkes akraba değil. (...) O yüzden işte şey oluyor böyle hani farklı bir boyuta geçiyor aslında ilişkiler, yani mesela bir Fransız'la yaşayabileceğim şeyleri bir Türk'le yaşayabileceğimi anlamış oldum. Mesela hani iş dünyasında*." (A8, Kadın, Fransa).

Hedef kitle Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de kolektif kimlik bağlamında ulusaşırı topluluk olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar hedef kitle dini ve milli kimliğini Türkiye üzerinden oluşturmuş olsa da Türkiye'ye geldikten sonra kaynak ülkede edindiği kültürel sermayeyi ve ikinci ana dilini korumak ve canlı tutmak amacıyla özel çaba sarf etmektedir. Bu nedenle Stephen Castles'in tanımladığı ulus-ötesi topluluklar kategorisinde Türkiye'de yaşayan Avrupalı Türkler, ulus-ötesi kültürel topluluklar olarak nitelendirilmektedir. Bu çerçevede çifte vatandaşlığa sahip bireylerin aslında kaynak ve hedef ülkeyle olan bağlarının hep "ulusaşırı" düzeyde olduğu gözlemlenmektedir:

> "*Çok avantajını gördüm ama aidiyet olarak iki ülkeye de böyle tam %100 aitmiş gibi hissetmiyorum, kültürel olarak da ikisinin ortasındaymış gibi hissediyorum.*" (A3, Kadın, Belçika).

İki ülke ile "ulusaşırı" düzeyde bir bağa sahip olmak aslında her iki ülkenin hem bir parçası olmak hem de yabancısı olmak anlamına gelmektedir:

"*İlk günden bu yana tam iki yıl oldu, yarın tam işe başlayalı iki yıl oldu. Buraya da ait olmadığımı fark ettim yani aslında gerçekten iki kültürün, iki ülkenin arasında. Böyle kendine başka bir şey oluşturmuş oluyorsun. Öyle hissediyorum çünkü buradaki çalışma mantalitesi olsun, insanlar olsun, böyle farklı konulara bakış açıları olsun, bana çok çok çok ters geliyor bazı şeyler. Yani bu kadar olacağını beklemiyordum. Çok çok garipsedim aslında baştan beri. Hala da ona alışamadım açıkçası."* (A9, Kadın, Almanya).

Çifte vatandaşlık veya çoklu kimlikler postmodern çağda gelişen bir olgudur ve Bauman'ın da ifade ettiği gibi kırılgan ve sürekli kaygan bir zemine dayalıdır (Özdil, 2018:390). Bunan rağmen hedef kitlenin 'kimliksizleştirme' tehdidi ile karşı karşıya kaldığı söylenemez çünkü bireylerin milli, ulusal ve dini kimlikleri oldukça güçlü bir aidiyet bağına dayalıdır.

4.2.3 Kimlik Aidiyet ve Ayrımcılık Arasında

Dışlanma ve ayrımcılık kişinin dini ve milli kimliğini koruma eğilimi geliştirmesine sebep olmaktadır (Başkurt, 2009:85). Dışlanmaya maruz kalan hedef kitle, sosyal bütünleşme çerçevesinde milli kimliği, kolektif kimlik olarak benimsemiştir. Bu durum ise milli kimliğe yüklenen aidiyet duygusu ile ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında, kişiler tarafından Avrupa kimliğinin bireyin kendini ait hissetmediği kimlik olarak ön plana çıkması, Avrupa ülkelerine olan milli kimliğin zayıf olduğunu göstermektedir:

"Yani kendimi daha çok Türkiye'ye ait hissediyorum." (A7, Kadın, Hollanda).

"*Ben hiçbir zaman Fransız kimliğine kendimi ait hissetmedim."* (A2, Kadın, Fransa).

"Hollanda vatandaşlığımı daha çok bir belge olarak gördüğüm için olabilir. Türk vatandaşlığımla daha çok bir duygusal bağ var diyebilirim." (A5, Kadın, Hollanda).

Avrupa kimliği çoğunlukla seyahat özgürlüğü, entelektüel ve kültürel sermaye ile özdeşleşirken, Türk kimliğine daha sübjektif ve duygusal değerler atfedilmektedir. Bu

anlamda Avrupa kimliği daha çok kişinin rasyonel değerlerini tanımlamaktadır. Türk kimliği ile özdeşleşen sübjektif değerlerin sembolik olarak var olduğu yerler ise daha önce de belirtildiği üzere aile ve ev ortamıdır:

> *"Türk gibi hissediyorum kendimi"* (A10, Kadın, Fransa).
> *"Hollanda eğitim sisteminde büyüdük, okuduk. Oranın değer yargılarını ister istemez içselleştirdik."* (A6, Kadın, Hollanda).
> "*Bizim ailemizin de Türk kültürüne yakın ve bağlı olduğundan dolayı biz de tabi ki Türk kültürüne daha yakın kendimizi hissediyoruz*." (A1, Erkek, Fransa)

Bu çerçevede Türk kimliği Türk kültürü ile özdeşleşen bir kavram haline gelmiştir. Ev ortamında konuşulan Türkçe dili, ailenin sosyal çevresinin çoğunlukla Türk ailelerinden oluşuyor olması ve yaz tatilleri için herhangi bir alternatif düşünülmeksizin, rotanın Türkiye'ye çevriliyor olması milli kimliği canlı tutan unsurlar olarak değerlendirilmektedir:

> *"Türk kültürü ait olduğum kültür yani tamamen".* (A2, Kadın, Fransa).
> *"Türk kültürünü kendi kültürümüz olarak benimsiyoruz."* (A1, Erkek, Fransa).
> *"Çocukluğumdan beri hiç Türkiye'de yaşamamış olmama rağmen evde ailemin yetiştirme şekli ve işte daha çok Türk yaşam tarzına daha yani yakın bir şekilde ve her yaz işte sürekli buraya ait olduğumuzu hatırlatmak amaçlı zaten Türkiye'ye her tatilde gelip gidiyorduk".* (A3, Kadın, Belçika).

Bununla birlikte milli kimlik dışında Türkiye'ye yönelik ulusal aidiyet duygusunun da hedef kitle tarafından benimsendiği gözlemlenmektedir. Bireylerin doğuştan gelen bir aidiyet olarak algıladıkları ulusal kimlik, Türkiye'ye ve devletine olan aidiyet duygusunu da pekiştirmektedir (Bauman, 2017:33). Ulusal kimlik bireyler tarafından içselleştirilerek Avrupa'da koruma altında alınması gereken bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Aslında birey yurtdışında ulusal kimliğini yani Türkiye vatandaşlığı kimliğini temsil etmekte ve onun yurtdışında savunuculuğunu yapmaktadır. Türkiye'ye gelince de aynı şekilde Avrupalı Türklerin kolektif kimliğinin yetkililer tarafından sahiplenilmemesi, hayal kırıklığı yaratmıştır:

"Şimdi Almanya'da yaşarken tabi ki Türkiye benim yalancı cennetimdi. Böyle sığınabileceğim, her zaman benim arkamda olan, beni kuruyup kollayan bir memleket olarak görüyorsunuz. Ama buraya gelince öyle olmadığını fark ediyorsunuz… Yani hiç kimsesiniz hani. Fark etmez Almanya'dan mı gelmiş, işte burada mı doğup büyümüş önemli değil. Hani sadece bir şeyi… Hani sadece kimliğiniz var diye bir özelliğiniz yok yani. Nasıl desem… Hani… O kadar ümitlerle geliyorsunuz ki aslında bir hiçsiniz yani kimsenin umurunda değilsiniz açıkçası. Kimse sallamıyor. O çok kötü bir şey. Hani o… Orada siz o kadar mesela Türkiye'yi koruyun, Türk insanına karşı hiçbir şekilde bir şey denmesine müsaade etmezken burada hiçbir şekilde birisi kalkıp sizin için sesini yükseltip hani sizi korumaz." (A9, Kadın, Almanya).

Dini kimlik de milli kimlik gibi toplumsal bir kimliktir ve Türkiye toplumu özelinde milli kimlik ile dini kimlik birbirini tamamlayan unsurlardır (Özdil, 2018:394-395). Avrupalı Türkler için de durum aynıdır, milli ve dini kimlik tek bir kolektif kimliğin parçası gibidirler. Aslında hem dini kültürün hem de milli kültürün iç içe girdiği ve birbirine karıştığı toplumsal bir kimlikten bahsedilebilir:

"Ya sanırım dini kimlik yüzünden biraz daha Türk kültürü baskın gibi" (A3, Kadın, Belçika).

"Tabi örf ve adete baktığımızda, kültürel, dini kimlik oluşumunda tabi ki Türk kimliği." (A9, Kadın, Almanya).

"Dini kültürüm var, Müslümanım, dindarım. Yeme içme alışkanlıklarım falan Türkler gibi" (A11, Kadın, Fransa).

Dini kimlik ayrıca Avrupa'da dışlanma unsuru olarak ön plana çıkmaktadır (Abadan-Unat, 2017:42), özellikle bu anlamda dış görünüme dikkat çekilmiştir, dışarıdan 'yabancı' gibi görünmenin veya 'Müslüman' gibi görünmenin ayrımcılığa sebebiyet verdiği dile getirilmiştir:

"*Şunu söyleyebilirim ben bayanım, kapalıyım yani dinimi yaşıyorum… Yani gösteriyorum daha doğru, yaşıyorum demeyeyim de gösteriyorum*

dışarıdan hani bakan benim Müslüman bir bayan olduğumu anlar çünkü örtülüyüm. O açıdan zorluklar çektim tabi ki, bu durum kapandığım ilk günden itibaren başladı diyebilirim. (...) Bir de tabi hani Türk olmak… Sadece Müslüman kimliği değil, Türk olma kimliği de etkiliyor." (A2, Kadın, Fransa).

Bunun aksine bireylerin davranış biçimlerini de etkileyen dini kimliklerin ve diğer kimliklerin Avrupa'da bir arada yaşayabiliyor olması toplumsal kimlikler arasında saygınlığı arttırdığına da değinilmiştir:

"En basiti tabi dini yaşam biçimi. O anlamda diyelim Almanya'da insanlar, ya yemek olarak diyelim domuz eti falan yedikleri zaman doğal olarak ben orada katılmıyordum farklı alternatifler bulmaya çalışıyor insan. Hani dini sebeplerden dolayı yani dini yaşam tarzınız önemliyse tabi ki o zaman farkındalıklar oluyor. Ama onun dışında arkadaşlarla beraber dışarıya çıkmak, gezmek, beraber çalışmak, vakit geçirmek o anlamda ortak noktalar oluyor. Ama dediğim gibi dini konularda o olmuyor, orada herkes farklı taraf almak zorunda. Birisi işte içki içmekte sıkıntı yaşamıyorsa, diğeri bunu kabul etmiyorsa burada yaşıyorsa. Birisi içiyor, bir içmiyor örneğin ama insan yine de akşam dışarıya çıkabiliyor." (A4, Erkek, Almanya).

Dini kimlik her ne kadar toplumdan dışlanma unsuru olarak değerlendirilirmiş olsa da eğer karşılıklı tolerans seviyesi yüksekse, bu durum birlikte yaşama kültürünü geliştirmekte ve sosyal uyumu desteklemektedir.

4.3 Sosyal Uyum

4.3.1 Avrupa'da Sosyal Uyum ve Ayrımcılık

Hedef kitlenin önemli bir oranı Avrupa'da sosyal uyum anlamında hiçbir zorlukla karşılaşmamıştır çünkü zaten hedef kitle sistemin içinde varlığını sürdüren ve bu anlamda ulusal ve yerel vatandaşlık haklarına sahip olan bireylerdir. Başka bir deyişler 'sosyal uyum' faaliyetlerine gerek duymaksızın hedef kitle zaten devlet tarafından sunulan tüm kamu

hizmetlerine erişim sağlamaktadır, vatandaşlık haklarını özgürce kullanmaktadır ve sistemin bir parçasıdır. Hedef kitlede bunun bilincindedir ve artık 'entegrasyon' başlığı altında anılmaktan rahatsızlık duymaktadır:

> "*Ah entegrasyon öyle bir şey yok. Orada doğup büyüyen bir insan hiçbir şekilde entegre olmasına gerek yok. O zaten o sistemde doğup büyüdüğü için oraya adapte olmasına gerek yok, o zaten o sistemin bir parçası. Öyle kabul edilmesi lazım ama kabul edilmediği için o çocuk dışlandığı için farklı bir kimlik oluşturup sonra bir sorun şekline… sorun haline geliyor. Aslında bunun gerçekten Almanya'daki eğitim sistemi olsun işte yabancılar… Yabancı demeyeceğim çünkü yabancı değil bu insanlar, bu insanlar… Ben üçüncü kuşak nesilim şu anda dördüncü nesil yaşıyor Almanya'da. Yani bu insanlar yabancı değil artık. Bu insanlar oranın bir parçası. Yani bunu değiştirmek lazım."* (A9, Kadın, Almanya).

Hedef kitle vatandaşlık hakları dışında çok fazla sosyal faaliyetin içinde de yer almıştır ve bu anlamda kendini ifade edebileceği sosyal alanlar bulmuştur. Bu anlamda hedef kitle nezdinde sosyal uyumun en önemli etkenlerinden bir tanesi 'toplumsallaşma' alanlarında kendini özgürce ifade edebilmektedir. Toplumsallaşma alanlarında bireyin kendini özgürce ifade edebilmesi ise kültürel değerlerin sembolik aktarımından geçmektedir. Bu nedenle dil, düşünce, kültür ve eğitim aracı olarak sosyal uyumda önemli bir rol oynamaktadır (Yazaoğlu, 2002:43):

> *"Yok orada o kadar sorun yaşamadım. Spor yaptım, faaliyetlerde bulundum, derneklere işlerine girdim hani sosyal aktivite giriyorsa. (…) Evet her zaman istediğimi yapabildim."* (A10, Kadın, Fransa).
>
> "K*arşılaşmadım çünkü hem Fransa hani öyle görülmese de bana göre yine de öyleydi. Açık fikirli bir yaşam biçimi sunuyorlar. Belçika'da keza öyleydi, Belçika'da çok çok daha fazla zaten. Yani yapmak istediğim her şeyi yaptım, sinemaya gittim, tiyatroya gittim. Tiyatro yaptım, akşam arkadaşlarımla çıkıp bir şeyler içtim. Hani hiç sıkıntı yaşamadım Müslüman olarak benim için öyle hissettiren bir şey olmadı."* (A11, Kadın, Fransa).

"Çünkü en önemlisi dil, iki dil içerisinde büyüdüğüm için özellikle ilkokul, lise yani var olan eğitim Almanca olduğu için kendimi de Almancada ifade etmekte zorlanmadım. O anlamda da uyum açısından sıkıntı yaşamadım." (A4, Erkek, Almanya).

Veriler bireylerin sosyal uyum konusunda hiçbir sorun ile karşılaşmadığını gösterse de bireylerin topluma ve sisteme uyumu dışında yerel toplumun kabulünün düşük olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum ise ayrımcılık olarak kendini göstermektedir. Doğrudan fiziksel bir ayrımcılıktan değil ancak 'rahatsız edici' ve bireyin kendini farklı hissetmesine sebep olacak davranışlar ön plana çıkmıştır:

"*Ya tabi hani, ismimiz olsun, görünümümüz olsun vesaire bir yabancı olduğumuz belli oluyordu. Bu konuda tabi okuldan başlayan bir dışlama, bir ayrımcılık söz konusuydu*." (A1, Erkek, Fransa).
"*Nasıl söyleyeyim işte otobüse bindiğiniz de bunu hissediyorsunuz, markete gittiğiniz de bunu hissediyorsunuz, bir devlet kurumuna gittiğiniz de bunu hissediyorsunuz yani bunun zorluklarını hani bakışlar da hissettim, konuşmalar da hissettim. Tavırlarla hissettim."* (A2, Kadın, Fransa).

Toplum dışında kamu kurumlarının yani devlet yapısının da ayrımcı uygulamaları olmuştur. Özellikle okulda göçmen kökenli bireylere karşı öğretmeninin 'ayrımcı' tutumu dikkat çekmiştir. Avrupa'daki okullarda çocuğun düz okula mı yoksa mesleki okula[13] mı yönlendirileceği konusunda öğretmenin 'kanaati' de oldukça önemlidir. Bu nedenle, bu aşamada bireyin karşılaşacağı herhangi bir ayrımcılığın, sistematik bir ayrımcılığa dönüştürülmesi kaçınılmazdır. Söz konusu 'kanaat' ise öğrencinin üniversiteye gidip gitmeyeceğini belirlediği için notlarının yüksek olması veya bilişsel becerilerinin yüksek olması beklenmektedir. Göçmen kökenli çocukları sistematik olarak mesleki liselere yönlendirmek ise aslında 'yetersiz' olduklarını onlara göstermeyi amaçlamaktadır:

[13] Fransa'da ortaokuldan sonra 'düz' ve 'mesleki' lise ayrımı yapılarak öğrencinin geleceği şekillendirilmektedir. Almanya'daki sistemde ise söz konusu ayrım ortaokula girişte yapılmaktadır. Bu nedenle, ortaokul veya lise değil 'okul' kelimesi kullanılmıştır.

"Hani istisnasız gerçekten okulda özellikle. Okulda sistematik ırkçılık olduğu için ister istemez yani istediğin kadar başarılı ol bunu bir şekilde hissediyorsunuz. Hissettiriyorlar. Onun işte… O çok büyük bir dezavantajdı ama benim için…" (A9, Kadın, Almanya).

"*Bizim orada benim okul sonuçlarım iyi olmasına rağmen beni her zaman mesleki üniversitelere, mesleki okullara yönlendirme isteği vardı hocalar tarafından. Ama ben her zaman üniversiteye gitmek istediğimden daha çok düz liseye yöneldim."* (A1, Erkek, Fransa).

"*Ya gerçi çok söyleniyordur yabancılar tarafından ama Türkler tarafından işte hani öğretmenim benim belirli bir seviyeyi yapamayacağımı düşünerek. O imkânı bana sunmamıştı hani Hollanda'da eğitim sisteminde yükselebiliyorsunuz orta öğretimde. O imkânı sunmamıştı sonradan ben o imkândan yararlandım."* (A6, Kadın, Hollanda).

Hedef kitle Türkiye'ye gelmeden önce yarı zamanlı çalışmış, iş hayatını tecrübe etme fırsatı bulmuştur ve bu alanda da ayrımcılık ile karşılaşmıştır. Ayrımcılık, yerel toplum tarafından göçmen kökenli bireylere yansıtılırken 'küçümseyen' davranışlar sergilenmektedir veya yine bireyin kendini yetersiz hissettirmesine sebebiyet vermektedir:

"*Hayır doğrudan ayrımcılık yaşamadım sadece bir defa şüphelendim o da bir iş görüşmesinde sizin bunu yapabileceğiniz düşünmüyorum dedi. Ben de hani onun üzerine neden peki böyle düşünüyorsunuz? Daha somut bir şey söyleyemez misiniz? Demem üzerine, bu bir his demişti sadece. Ben onu… Sadece onu… O görüşmeden ben öyle bir tahminde bulunmuştum. Hani muhtemelen benim Hollandaca dil dersi vermemi, göçmen olduğumu… Yani yeterli… Yani şey bulmuyor, beni yetkin görmüyordu."* (A6, Kadın, Hollanda).

"*Onun dışında tabi ki gündelik hayatta caddede yürürken bile… Küçük bir köy düşün yaşlı nüfusu çok yüksek bunlar ikinci savaş… İkinci Dünya Savaşından sonra yetişmiş nesil yani. Bunlar ırkçı insanlar ister istemez ve sen yabancısın onların gözünde. Hani mesela benim babamın kendi iş yeri var, ben bazen hafta sonları yardım ediyordum, sorarlardı bana: "Sen Almancayı nerede öğrendin? Bu kadar güzel hani." Düşünsene orada*

doğup büyümüşsün, onların okullarına gidiyorsun ama hala böyle bir soruyla karşılıyorsun. Yani çok saçma geliyordu bana (...).” (A9, Kadın, Almanya).

Sosyal yaşama uyumda bireylerin çoğunlukla herhangi bir sorun ile karşılaşmadığı gözlemlenmiştir. Bireylerin kamu hizmetlerine erişim sağlayabiliyor olması, yerel dil becerilerinin yüksek olması ve toplumsallaşma alanlarından istedikleri gibi faydalanabiliyor olması sosyal bütünleşmeyi sağlayan önemli unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak yerel toplumun kabulünün hala düşük olması hem bireylere karşı toplum tarafından ayrımcı davranışların eylemleştirilmesine sebebiyet vermektedir, hem de bireyleri kamu kurumlarının uyguladıkları sistematik ayrımcılığa maruz bırakmaktadır. Ayrımcı eylemler ise göçmen kökenli vatandaşları ‘küçümseyen’ veya kendilerini ‘yetersiz’ hissettiren davranışlar şeklinde yansıtılmaktadır.

4.3.2 Türkiye’de Sosyal Uyum ve Kimlik

Hedef kitlenin Türkiye’deki uyum sürecini değerlendirirken özellikle ‘aidiyet’ duygusu ön plana çıkmıştır. Uyum sürecinde bireyler her ne kadar idealize ettikleri Türkiye ile gerçekte var olan Türkiye arasındaki farklılıkları gördükten sonra hayal kırıklığına uğramışlarsa da kimliklerinin bir parçasını Türkiye’de tamamlama fırsatı bulmuşlardır. Bu çerçevede, ulusal kimlik bağlamında bireyler Türkiye’ye geldikten sonra Türkiye’ye olan aidiyetlerini bir his olarak ‘tanıdıklık’ üzerinden değerlendirmişlerdir. Ayrıca bireyler aidiyet duygusuyla bağlı oldukları ülkeye göç ettikleri için kendilerini güvende hissetmişlerdir:

“*Tanıdıklık gerçekten yani o, zaten o aidiyet hissinin başta olması ve aslında geri dönüyor olmak. Yani baştan buraya taşınıyor değil de sanki zaten buradaydım ama geri dönüyormuşum hissi. O tanıdıklık işte... Dilin tanıdıklığı, insanların bir şekilde… Kültürün tanıdıklığı işimi kolaylaştırdı.”* (A3, Kadın, Belçika).

“*Kendimi buraya ait hissetmek. Yani bu şey… Bu yüzden daha rahat oluyorum, psikolojik olarak daha rahat olduğum için (...) Daha huzurlu diyebiliriz evet… Yani bir yere…Ait olduğum yerde yaşamanın verdiği özgüven.”* (A7, Kadın, Hollanda).

Sosyal ilişkilerde bireysel sınırların esnek olması insanlar arası dayanışmayı arttırmış ve sosyal bütünlemeyi kolaylaştırmıştır. Aileleri ile birlikte veya aynı şehirde yaşayan bireyler içinse aile desteği yine sosyal uyumu kolaylaştıran bir etken olarak ön plana çıkmaktadır. Arkadaş çevresi ile edinilen sosyal ağ da Türkiye'ye alışma sürecinin daha kolay atlatılmasına ve sosyal uyumun hızlandırmasına katkı sağlamıştır:

> *"Yani yabancılarla komşuluk ilişkisi yok denilecek kadar az. Türkiye'de o var mesela şu an alt katta bir komşum var mesela sürekli gidip geliyoruz ya bunu İngiltere'de yapmam ya da bulmam mümkün değildi. İşte yemeğim olmuyor, yemek veriyor ben ona bir şey yolluyorum, işte eksiği oluyor geliyor benden istiyor vesaire. Bunlar çok güzel şeyler gerçekten."* (A2, Kadın, Fransa).
>
> *"Aile bağları… Annem, eşimin ailesinin burada olması vesaire. Bunlar hep güzel şeyler ve avantajlı. Çünkü çocuk büyütüyorum mesela ve İngiltere'deyken tek başıma bunun zorluklarını çok çekmiştim. Yani orada bir destek olmuyordu kimse, hani herkes birbirinden bağımsız, komşuluk ilişkisi de yok, hiçbir şey yok."* (A2, Kadın, Fransa).
>
> "*Benim için uyumu tamamen kolaylaştıran tabi ki arkadaşlarımdı. Yurttaki edindiğim arkadaşlar. Neticede Fransa'dan ayrılınca en büyük sıkıntılardan bir tanesi tabi aileden uzak kalmak. Ama ikincisi de sosyal çevrenden uzak kalmak, arkadaşlarından uzak kalmak. Ve bu boşluğu bir şekilde nasıl doldurulabilirdim? Benim en şanlı yönüm orasıdır, yurttaki arkadaşlarla doldurdum ve benim Türkiye'ye uyum sağlamamı ve burada kalma isteğimi daha çok kuvvetlendirdi. Önemli etkenlerden birisi tabi arkadaşlarım, Türkiye'de edindiğim arkadaşlarım."* (A1, Erkek, Fransa).

Sosyal ağlar bireylerin Türkiye'deki uyum sürecinin hızlandırılması konusunda oldukça etkili olmuştur. Her ne kadar modern çağ ile birlikte Türkiye'de de bireysellik ön planda olsa da toplumun bireysellik sınırlarının çok keskin olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durum, komşuluk ilişkilerinin daha erişilebilir ve kolay geliştirilebilir olmasını sağlamıştır. Sadece komşuluk ilişkileri veya arkadaşlık ilişkilerinin de değil, profesyonel hayatta da sosyal çevre sosyal uyuma katkı sağlamakta ve uyumu kolaylaştırmaktadır:

"*Her şey, herkes çok rahat. Yani o uyum sürecinde çok… Uyum sürecini kolaylaştırdı diyebilirim. Benim bazı konularda zorlanmam, hiçbir sorun… Sıkıntı teşkil etmedi. Aksine bir de herkes yardımcı olmaya çalıştı uyum sürecinde. Herkes destek oldu. Anlamayanlar da dahil olmak üzere destek oldu*." (A5, Kadın, Hollanda).

Her ne kadar kuralların Avrupa'da daha katı olması kurumların kurumsallaşmasını ve düzeninin daha sağlıklı işlemesini sağlasa da Türkiye'deki kurumsal esneklik de bazı durumlarda yaşamı kolaylaştırmaktadır:

"*Ya bence Fransa'daki kurallar daha katı mesela burada daha esnek olabiliyor bir… Hani her türlü izin alıp çıkabiliyoruz, hani mesela doktora gidilecek hani izin alıp çıkabiliyorsunuz. Fransa'da bence öyle bir ihtimal daha zor. Fransa'da da iş deneyimim yok şimdi yalan da söylemeyeyim ama daha… Kuralların daha katı olduğunu düşünüyorum Fransa'da."* (A10, Kadın, Fransa).

Avrupa'da dile getirilen ayrımcılık ve özellikle 'dini' aidiyete karşı ayrımcılığın Türkiye'de yaşanmıyor olması hatta bireylerin daha özgürce dinlerini yaşayabiliyor olması yine uyum sürecini kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir:

"O anlamda tabi, burada çoğunluk Türkiye'de yaşadığım toplum kitle olarak çoğunluğu benim dini yaşam hayatıma daha yakın olmasından dolayı… Örneğin burada her yerde ibadet edebileceğin mekanlar bulunuyor veya burada ibadet ettiğinizde garipsenmiyor veya bunu açıklamak zorunda kalmıyorsunuz. Tabi ki yani o avantaj evet, o kolaylık burada Türkiye'de mevcut." (A4, Erkek, Almanya).

Türkiye'de hizmet sektörü özelinde yemek sektörünün her saatte erişilebilir olması ve eve yemek siparişinin verilebilmesi hem hayatı kolaylaştıran hem de sosyalleşmeyi teşvik eden bir unsur olarak ön plana çıkmaktadır:

"Yani Türkiye'deki yemek sektörünün aşırı, olağanüstü gelişmiş olması. Her saatte eve siparişin mümkün olması bu baya bir kolaylaştıran bir

şeymiş yani gerçekten. Hani mesela Fransa'da saat 18:00'da her şey kapanırken. Burada 7/24 hani mutlaka işte böyle, doğaçlama bir şekilde misafir bile gelse hani mutlaka işte bir internetten yemek siparişi verip gelebileceğini hani memnuniyetle karşılıyoruz yani." (A8, Kadın, Fransa).
"*Yani daha çok… Yani akşamları veya gündüzleri olsun daha çok oturabileceğimiz bir mekânın olması. Orada daha kısıtlıydım ve mağazaları daha erken saatte kapanıyor fakat burada daha geç saate kadar istediğimiz zaman dışarı çıkıp alışveriş yapabiliyorsun veya bir yerde bir şey içebiliyorsun."* (A6, Kadın, Hollanda).

Bu anlamda kamu hizmetlerine erişim ne kadar zorsa hizmet sektörüne erişim bir o kadar kolay olarak değerlendirilmiştir. Sonuç itibariyle, bireylerin Avrupa'da ayrımcılığa maruz kalan etnik ve dini kimlikleri Türkiye'de kendine özgürce ifade edebilme alanı bulmuştur. Türkiye'ye geldikten sonra her ne kadar birey hayal ettiği Türkiye'yi ve toplumunu bulamamış olsa da uyum süreci bireye kimliklerini, aidiyetini ve kültürel değerlerini tekrar gözden geçirme fırsatı vermiştir.

4.3.3 Türkiye'de Sosyal Uyum ve Kamu Hizmetlerine Erişim

Hedef kitle için Türkiye'ye geldikten sonra yeni bir sisteme dahil olmak, alışkanlıklarını değiştirmek, toplumun kodlarını anlamak ve kendini anlatmak zor bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Bu anlamda uyum sürecinin ilk yıllarında sorunlar ile karşılaşılmıştır. Hedef kitlenin akraba ve arkadaşlık çevresi taşındığı şehirde çok kısıtlı olduğu için bireyler yalnızlık hissine de kapılmıştır. Bu durum ise doğal olarak Avrupa'da yaşayan aile özlemini pekiştirmiştir:

"Ya ilk etapta tabi ki önce bir soğuk suya atlamış gibi oldum." (A9, Kadın, Almanya).
"Şöyle ilk başlarda yalnız hissettiğim zamanlar oldu." (A3, Kadın, Belçika).
"(…) En çok zorlandığım yine de ailemsiz yaşamak olabilir galiba. Ama alışıyor insan. Hani ayrı yaşadıkça alışıyor diyebilirim. Ama üzülüyor tabi." (A10, Kadın, Fransa).

Hedef kitle Türkiye'ye göç ederek aslında ilk defa bağımsız hayata geçişin adımlarını atmıştır. Birey hem yerleşik hayata geçişin getirdiği sorumlulukları yüklenmek zorunda kalmış, hem de kamu sistemine uyum sağlamak durumunda bırakılmıştır. Bu çerçevede, hedef kitleye yüklenen, barınma, iş hayatına erişim, temel giderlerin karşılanması gibi sorumluluklar, kamu hizmetlerine erişimde yaşanan zorluklar nedeniyle uyum sürecini olumsuz yönde etkileyen durumlar olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu işlemlerin süreci ne kadar kolay geçerse, uyum sürecinin o kadar kolay geçtiği ve aksine ne kadar zor geçerse uyum sürecinin de bir o kadar zor geçtiği gözlemlenmiştir:

> "*Ya banka hesabım yoktu en basitinden para yollamam gerekiyor, para almam gerekiyor. En basitinden banka hesabım olmadığı için yapamıyordum bu işlemleri. Ne bileyim başka ne vardı öyle? Telefonum mesela. Telefonum yurtdışından geldiği için, telefonum kapandı. Ve sonra okul da var, çok şikâyetçiyim bu konuda. Zam da gelmiş son duyduğuma göre ama yeni telefon almak bile zorunda kaldım diyebilirim hani. Telefon hattım çünkü açtıramadım o zamanlar çünkü PTT'ye gidip e-devlet şifresini almam gerektiğini bilmiyordum açıkçası. Hani öyle olunca da baya zorlandım ilk başlarda. Çok şükür ya alıştık artık, bunların hepsini geride…"* (A10, Kadın, Fransa).

Sistemi tanımayan hedef kitle, kamu hizmetlerine erişimde ilk başlarda hangi yöntemi izleyeceğini bilmemekle birlikte, yetersiz yönlendirici bilgiye ulaşmıştır. Özellikle kamu hizmetlerine erişimde bireylerin kendi alışkanlıklarını değiştirmesi ve yeni alışkanlıklar edinmesi de bir sorun alanı olarak değerlendirilmiştir. Bireylerin alışkanlık dirençlerini kırmaları zaman almıştır:

> "*Yani en somut örneği, bir resmi daireye gidiyorsunuz işte bir evrak geliyor bu evrakı nasıl talep edeceğinizi bilmiyorsunuz. Yöntemi bilmediğiniz için zorlanıyorsunuz, yani buradan başlıyor. Günlük hayatta bu. Veya otobüse biniyorsunuz, yanlış hatta binip beklemediğiniz bir semtte iniyorsunuz ve tekrar gitmek istediğiniz yeri bulmakta zorlanıyorsunuz. Bu tarz şeyler oluyor."* (A11, Kadın, Fransa).
>
> "*Ya çok saçma… Evrak toplamada mesela tamam mı… Şimdi iş için benden böyle saçma sapan şeyler istediler, ya da yurtdışında yüksek*

lisans, lisans, lise falan denkliğini… Bunlar işte hazırlamak. O kadar saçma geldi ki bana. Ya da işte şey… Noter tasdikli kimlik fotokopisi mesela değil mi? Mesela Almanya'da nasıl yapıyorlar? Kimliğini veriyorsun onlar fotokopisini çekiyor o kadar basit yani seni bu kadar işten kurtarıyor. Ama öyle bir sistem oluşmuş ki adamların hepsi rahat, hiçbiri yapmak istemiyor işini o yüzden A'dan B'den Z'ye oraya yolluyor seni. Bununla karşılaşmak ilk etapta bana o kadar o ağır gelmişti ki; dedim bu ne yani? Hani bu tarz zorluklar çektiriyor ufak tefek sorunlar… Ya kâğıt işleri dediğimiz sorunları. İşte yaşadım baya çünkü burada gerçekten Almanya'yla kıyasladığımda çok daha uzun saçma saçma süreçler ekleniyor ek olarak. Ya bunlar benim gözümde insan hayatını sadece zorlaştıran şeyler, faydalı bir şey değil yani." (A9, Kadın, Almanya).

Her ne kadar kamu hizmetlerine erişimde bireyler sorunlar ile karşılamış olsa da zamanla alışkanlık dirençlerini kırmışlar ve sisteme uyum sağlamışlardır çünkü uzun vadede sisteme uyum sağlamamak, sistemin dışında kalmak ve kamu hizmetlerine erişimin kısıtlanması anlamına gelecekti. Bu anlamda hedef kitle sisteme uyum sağlamayı tercih etmiştir:

"*İlk birkaç ay baya zorlandığımı söyleyebilirim. Orada alışkın olduğum bir ortam, işte bir disiplin, bir düzen vardı. Onu başta burada bulamadım, İnsanları anlamakta zorlandım, onlara kendimi anlatamadım. Başta böyle zorluklar yaşadım. Ama insan daha sonra, işte o uyum sürecini belki de atlattıktan sonra bazı şeyleri daha iyi anlayabiliyor ya da uyum sağlayabiliyor."* (A5, Kadın, Hollanda).

Kamu hizmetlerine erişim dışında bireylerin Türkiye'deki topluma uyum süreci de kolay olmamıştır. Özellikle toplum bireylerinin 'aceleci' ve 'kaba' olarak değerlendirilmesi, etik kurallara uyulmaması ve bireyler arası iletişimsizlik birlikte yaşamı zorlu hale getiren nedenler olarak değerlendirilmiştir:

"*Bazen yani yerli Türk kişilerin kodlarını çözmek çünkü yani böyle hani hep böyle iyi niyetli yaklaşınca iyi niyetle karşılanacağımı düşünerek aslında bir insanın iyi niyetli gibi davranıp da aslında tamamen böyle iş, işle alakalı çok farklı… Nasıl derler çok farklı giden bir iklimi olduğunu görmüş oldum. Aklımda."* (A8, Kadın, Fransa).

"Yani orada ırkçılığın sebebi benden kaynaklanıyordu ama insanlar kendi aralarında gayet "poli"[14] yani kibarlardı. Türkiye'de o konuda biraz sıkıntılar çektim yani insanların bu vurdumduymazlığı, işte birbirleriyle olan iletişimlerinin bozukluğu, bu beni çok etkiledi. (…) Yani markete gidiyorum insanlar kavga ediyor kasada hiçbir şey yokken, işte hani aslında hiçbir aceleleri yokken. Böyle hani emekli insanlar var, yaşadığım mahalle itibariyle konuşuyorum, hep yani çoğunluk %70'i emekli insanlar. Hiçbir aceleleri yok, hayat şu anda onları yavaşa almış durumda ama mesela kasada 3-5 kişi olsun ve tek bir kasa açık olsun bu problem olabiliyor yani. Oysaki yani onlar da kendi aralarında bir "shift" döndürüyorlar ve buna saygı duymak zorundayız hepimiz ama sıkıntı çıkıyor, işte bağırıyorlar, çağırıyorlar işte neden kasa açmıyorsunuz. Bu çok basit örnekler ama gerçekten Türkiye'de kibarlık ve anlayış konusunda insanlar da biraz eksiklikler var diyebilirim… Ve bunu beni çok zorladı." (A2, Kadın, Fransa).

Hedef kitle toplumsal kodları, yerel toplumun iletişim biçimlerini ve kültürel değerlerini anlamaya çalışırken topluma karşı da bir koruma mekanizması geliştirmiştir. Sübjektif bir değer olarak bireylerin aidiyet duygusu Türkiye'ye yoğunlaştığı için ve kişilerin aklında idealize edilmiş bir Türkiye olduğu için ilk başlarda buna gerek duymamışlardır ama zamanla koruma mekanizması ihtiyaç haline gelmiştir:

"*Ya genel olarak insan ilişkileri çok menfaat üzerine kurulu, biz böyle genel olarak hani insanlar iyi davranınca iyi zannediyoruz ama arkasından bir menfaat çıkıyor. Buna da daha dikkatli olmaya başladım çünkü önce sanırım biraz safça yaklaşıyordum. Yani buradaki insanlara olmuyor o. Biraz daha sinsi ve içten pazarlıklı buluyorum hani*

[14] 'Poli' Fransızca kibar anlamına gelmektedir.

Fransızların çok iyi olduğunu söylemiyorum ama biraz daha ahlaklı buluyorum bazı konularda." (A11, Kadın, Fransa).

Toplum bireylerinin kurallara uymaması ve nüfus yoğunluğu, hedef kitlenin Avrupa'da alışık olduğu düzenden çok farklıdır. Bu durum bireyin de toplum içinde var olma çabasında, etik kodlarını tekrar değerlendirmesine neden olmuştur:

"*Evet yani insanlar çok kaba. (…) Bir metroya biniyorsun herkes üst üste. Hani Büyükşehir falan diyor herkes. Ama Londra'yı da gördüm ve Londra'da herkes kurallara uyuyordu ve ona… O kadar büyük olmasına rağmen kaos ortamı oluşmuyordu. Ama burada sokağa çıkıyorsun, metroya gitmek için öyle bir yol var ki her geçtiğimizde şey diyorum, hani inşallah ölmeyiz. Arabalar durmuyor, bu bir kere benim için çok kötü bir olay çünkü alışık olmadığım bir şey. Fransa'da insanlar yaya görünce durur, gülümser. Gülümseyerek yol verir. İşte metroya gitmeye çalışıyoruz, metroya ulaşmak için hani 10 dakikalık bir yol ama kaç kere ölümden dönüyoruz. Kaldırımlar zaten 100 metre, öyle olmasa araçlar üzerine çıkacak belli ki. Yoldan geçiyoruz araba içindeki bizi görüyor ona rağmen üstümüze doğru geliyor. Hani artık öyle bir şey ki, benim için eskiden çok normal olan şey yani arabanın yaya yol vermesi, şimdi gördüğümde şaşırıyorum böyle "Ah adam yol verdi." diye."* (A11, Kadın, Fransa).

Bireyin Avrupa'daki alışkanlıklarını Türkiye'de devam ettirememesi de bir uyum sorun alarak ele alınmıştır. Birey Avrupa ülkesinin kendisine sağladığı toplumsallaşma alanlarını Türkiye'de bulamamıştır.

"*Ama bunu maalesef Türkiye'ye gelince karşılaştırmak gerekirse biraz sorun yaşadım çünkü spor kulübüne hani yazılamadım çünkü ben orada tenis oynamıştım, futbol oynamıştım ama burada zaten bayan futbol takımı bulamadım açıkçası. Teniste de sakatlığımdan dolayı yazılamadım ama müzikte de aynı konu mesela akustik piyano Ankara 'da hala bulamadım. Akustik piyano yok yani, hani böyle stüdyo olsun… Stüdyolarda hep*

elektronik piyanolar oluyor, orglar oluyor ama normal klasik akustik piyano dediğimiz şey yok." (A10, Kadın, Fransa).

Söz konu gerekçeler Türkiye'de toplumsal hayata uyumda birey için sorun teşkil etse de zamanla bu duruma alışmıştır. Birey başka sosyal alanlarda kendini ifade etmenin yolunu bulmuştur.

Hedef kitle Avrupa'da yaşarken oradaki Türk toplumu ile oluşturduğu kolektif kimlik algısı üzerinden Türkiye'yi hayal etmiştir. Avrupa'da idealize ettiği Türkiye'yi, Türkiye'ye geldikten sonra gerçek hayatta bulamadığında ise hayal kırıklığına uğramıştır. Bu anlamda Avrupa'daki Türkler ile Türkiye'deki Türkler arasındaki davranış biçimleri farklılık göstermektedir:

"*Yani bütün Türkler toplanıp aslında sanki kocaman bir aile gibi yaşıyordu. Burada hani ben zannetmiştim ki hani her yer, hani Türk'ün olduğu her yer öyle. Ama burada aslında insanların, bilmiyorum belki de büyükşehir olduğu için ya da işe hani böyle memur şehri olduğu için olabilir ama çok daha bireysel hayatlar olduğunu fark ettim mesela. Benim anne babam tarafından almış olduğum eğitim ve tırnak içerisinde "aile terbiyesi" diyeyim, Türkiye'de farklı bir şekilde algılanabileceğinizi görmüş oldum. Yani sanki böyle, evet yani farklı kimlikler varmış aslında yani. Yani yeri geldiğinde hani buradaki birinin çok daha Fransalı olabileceğini gördüm mesela."* (A8, Kadın, Fransa).

"*Nasıl desem ben burayı daha çok hani ailemle veya insanlarla daha kolay kaynaşacağımı düşünüyordum ancak o biraz farklı oldu çünkü buradaki insanların düşünce tarzı daha farklı, benim orada yetiştiğim düşünce tarzlarından ve bu şeyde tabi uyuşmadığımızdan dolayı hani ben biraz şaşırdım mesela. Nasıl desem, atıyorum çok para bazlı düşünenler var ve ben öyle birisi olmadığım için hani bu sefer tam kafa uyuşmuyor veya… Başka nasıl farklar vardı… Ya nasıl desem ya daha çok insanları kafa yapısı herhalde benim için…"* (A7, Kadın, Hollanda).

Bunun dışında söz konusu farklılıklar aidiyet ve kimlik ayrımı üzerinden de ele alınmıştır. Bu çerçevede hedef kitle bazen kendini Türkiye'deki Türklere daha yakın hissettiğini söylemiştir, Türkçe dilinin kullanımında olduğu gibi. Bazen ise kendini Türkiye'deki ortama yabancı, Avrupalı Türklere ise yakın hissetmiştir. Türkiye'deki Türkler

ve Avrupa'daki Türkler arasındaki kültürel farklılık da uyum sürecini etkilemiştir. Özellikle hayal edilen Türkiye'ye atfedilen davranış biçimlerinin gerçek yaşamda o şekilde gelişmediğini görmek, bireyi uyum sürecinde zorlamış ve Türk kültürel kodlarını tekrar değerlendirmesine sebep olmuştur. Bu çerçevede, Avrupa'daki Türklerin kültürel değerleri üzerinden 'Türklük' kodlanmış ve benimsenmiştir. Türkiye'deki Türklerin farklı kültürel değerlere sahip olduğunu tecrübe etmek ise bireyin 'Türklük' algısını sarsmış ve hayal kırıklığına uğratmıştır.

> "*Birinci aşamada birazcık böyle hayal kırıklığına uğradım, şöyle ki kendi ülkemde benim gibi Türk olan insanlarla yabancılık duygusu hissettim başta. Ondan sonra işte zamanla hani işte adapte olabiliyorsunuz ama yani şeyi fark ettim hani genel anlamda, yani Avrupa'da doğup büyüyünce hani, çok kafamız çok farklı bir Türkiye, çok farklı bir Türklük konsepti oluyor aslında. Farklı şeyler yaşıyoruz. Hani mesela en basit örnek hani ben Avrupa'daki çoğu arkadaşım gibi işte gerek bayramlar, hani çok daha böyle büyük önem arz ediyor, hani çok önemli bir şey işte hani herkes toplanır vesaire. Ama mesela o bayram duygusunu o kadar çok derin hissetmeyen insanlar da görmüş oldum ve hani bu biraz değişik geldi bana. Yani hani nasıl yani ya, hani Türkiye'de herkes Türk gibi yaşamıyor mu? Gibi bir şey oldu yani. Öyle değişik bir duygu yaşamıştım mesela."* (A8, Kadın, Fransa).

Bireyler Avrupa'da yaşarken zaman zaman toplum tarafından kabul görmediklerini hissetseler de hiçbir zaman 'yabancılık' duygusunu dile getirmemişlerdir, oysa ki Türkiye'de önemli sayıda kişi kendini yabancı gibi hissettiğini söylemiştir. Bireyler doğdukları Avrupa ülkesinde hizmetlere nasıl erişim sağlayacakları konusunda bilgi sahibiydiler, Türkiye'de ise kamu hizmetlerine erişimde sorunlarla ile karşılamışlardır. Bu kapsamda, bireyler Avrupa ülkesinde zaten sisteme dahil oldukları için kamu kurumlarına erişimi doğal bir süreçten geçerek zamanla öğrenmişlerdir. Bu nedenle Avrupa'da kendilerini sisteme hiçbir zaman 'yabancı' hissetmemişlerdir.

Avrupa'da karşılaşılan tek uyum sorunu ayrımcılıktır, bu durum bireyin kamu dışına itilmesine sebebiyet vermektedir veya günlük yaşamını zorlaştırmaktadır. Türkiye'de ise henüz yeni göç etmiş Avrupalı Türklerin uyum süreci içinde oldukları ve bu anlamda kamu hizmetlerine erişim konusunda yapısal bir sorun ile karşı karşıya kaldıkları gözlemlenmiştir.

Toplumun etik kodlarını anlamak ve ona göre davranış biçimleri geliştirmek, alışkanlıklarını kırmak ve yeni alışkanlıklar edinmekte bireyler için zaman alan bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Ancak 3-5 yıldır Türkiye'de yaşayan bireyler artık sosyal uyum sorununu aşmışlardır.

Avrupa'dayken idealize edilen Türkiye veya 'Türklük' kavramı, Türkiye'ye geldikten sonra bireylerin bu kavrama atfettikleri anlamlar ve kültürel değerler üzerinden tekrar değerlendirilmiştir. Hedef kitleye hem Türkiye'de hem de Avrupa'da yaşarken, her iki ülkeyi de içerden ve dışarıdan bir gözle görme fırsatı verilmiştir. Bu durum ise bireye hem farkındalık kazandırmış hem de çifte vatandaşlığı ve 'ulusaşırı' niteliği gereği her iki ülkeyi de aynı anda gözlemlemesine fırsat vermiştir.

4.3.4 Avrupa'da Sosyal Uyum ve Kamu Hizmetlerine Erişim

Avrupa'da yaşarken bireyler içinde var oldukları sistemin sağladığı avantajlar veya olumlu yönler hakkında düşünmemişken, Türkiye'ye geldikten sonra uyum sürecinde bu durumun farkına varmışlardır. Uyum sürecinde eski alışkanlıklarından vazgeçmek zorunda kalan bireyler, kaynak ülkenin sağladığı avantajların önemini anlamışladır. Bunun başında ise Avrupa'daki sosyal devlet anlayışı gelmektedir:

> *"Yani zorlukları elbette var, ya dediğim gibi Fransa'da sosyal yardımlar inanılmaz olduğu için yani Türkiye'ye gelince bu anlamda biraz sıkıntılar çektik. Fransa'da mesela öğrenci olduğunuzda sinema, tiyatro vesaire bunlar çok çok çok düşük fiyatlara erişebildiğiniz sanatsal aktiviteler oluyor. Ama burada o kadar çok büyük indirimler veya o kadar çok avantajlar olmuyor."* (A2, Kadın, Fransa).

Sosyal devlet anlayışının sağladığı avantajlar arasında 'okul bursları' da dile getirilmiş ve eğitim süresi boyunca ekonomik sıkıntılar ile karşılaşılmadığına vurgu yapılmıştır. Devlet lojmanlarının sağladığı imkanlar sayesinde kişilerin konforlu ve düşük kiralara çok nezih yerlerde yaşayabildikleri dile getirilmiştir. Sosyal refah anlamında Avrupa'da herhangi bir sorun ile karşılaşılmadığı sonucuna varılmıştır:

> "*O açıdan tabi ki, sosyal imkanlar çok fazla yani Fransa'da. Yani mesela ben bursla okudum, devletin verdiği bir burs bu herkes faydalanabiliyor.*

Yani gerçekten iyi bir rakamdı ve hani tüm eğitimim boyunca hani hiç sıkıntısız bir şekilde okumamı sağlayan bir burstu bu. Mesela o geliyor aklıma ilk sorduğunuzda. Sosyal imkanlar hani biz mesela devletin himayesi altındaki lojmanlarda kalıyorduk, mesela çok az bir kirayla çok nezih yerlerde oturabiliyorduk." (A2, Kadın, Fransa).

Bunun dışında, kurumsallaşmış kurumların sağladığı düzen ve kurallar sayesinde desteklenen sistemin önemine değinilmiştir. Vatandaşların kurallara uyuyor olması, hiçbir konunun esnetilmiyor olması ve kamu hizmetlerine erişimin hem daha kolay hem de bilgilendirici olması bireyler tarafından günlük hayatı kolaylaştıran unsurlar olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Avrupa'daki esnemeyen etik kurallar ve kanunlar vatandaşın kendini güvende hissetmesini sağladığı gözlemlenmiştir:

"*Ülkedeki düzen… Orada toplu taşımadan tutun… Ya şöyle diyeyim kısaca sistem orada çok iyi ayarlanmış bir şekilde, yani… Gerek hak konusunda, yani siz bir vatandaş olarak şikayetinizi veya hizmetten yararlanma konusundaki şeylerinizi orada daha iyi halledebiliyorsunuz. Buna kolay erişiminiz var. Ve daha iyi açıklanmış her şey. Yani hangi adımları atmanız gerektiğini devletin sitelerinde çok açıkça yazıyor."* (A6, Kadın, Hollanda).

"*Türkiye ile kıyaslarsam her şey çok kolaydı. Çünkü çok çok düzenli bir yer böyle işte yürüyorsun elinde çöp mü var? Çöp var her yerde çöpünü atıyorsun. Ulaşım çok kolaydı bana göre. Finansal sorunların mı var, devlet sana yardım ediyor. İnsanlar çok kibar hani çıkıyorsun herkes nezaket kurallarına dikkat ediyor. Bu yüzden hani hem devlet sana yardım ediyor hem insanlar kibar, hem yollar düzgün, hem kaldırım gerçek bir kaldırım kendini güvende hissediyorsun. Yani kurallar vardı ve kurallar içerisinde olmak benim için gayet de rahatlatıcı bir şeydi."* (A11, Kadın, Fransa).

Türkiye'ye göre Avrupa'da bürokrasinin tüm vatandaşlık süreçlerinde daha az hakim olması da vatandaşın günlük hayatını olumlu yönde etkileyen bir unsur olarak ele alınmıştır:

"*Hollanda'da her şey daha düzenli bir şekilde yürüyor. Burada bürokrasi biraz çok hakim ve o yüzden bir iş yapman gerektiği zaman önüne bir sürü engel çıkıyor. Mesela bir yerde çalışmak istesen, atıyorum KPSS'ye girme zorunluluğu olabiliyor. Veya dil sınavı gerekli olmuş olabiliyor. Bu tarz zorluklar çıkabiliyor veya yüksek lisans yapmak istesen ALES sınavına girmiş olman gerekiyor. Bunlar beni biraz… Hani nasıl desem… Hollanda'da bunlar yoktu ve bu benim için daha rahattı. Lisans mezunu olmam yetiyordu, yüksek lisans yapabilmem için veya bir devlet kurumunda, belediyede işim olduğu zaman daha rahat hallediyordum, halledebiliyordum.*" (A6, Kadın, Hollanda).

Bir diğer konu ise toplumsal iletişim biçimlerinde insanların birbirlerine olan karşılıklı saygısının Avrupa'da bir etik kural haline gelmiş olmasıdır. Bu durum sosyal bütünleşmede önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir:

"Yani oradaki disiplin, düzen burada yok tabi. Bir de insanlar orada çok daha rahat, çok daha saygılı birbirine." (A5, Kadın, Hollanda).
"*Bunlar benim yaşadığım ilk kültür şoklarındandı yani zaten. Bir selam verilmemesi, gülümsenmemesi vesaire."* (A5, Kadın, Hollanda).

Kamu hizmetlerine erişim Avrupa ülkelerinde kolaylık olarak değerlendirilirken, Türkiye'de kamu hizmetlerine erişim hedef kitle tarafından zorluk olarak ele alınmıştır. Bireylerin alışkanlıklarında direnç gösteriyor olması ise Avrupa'da kolay erişilebilir ve daha az bürokratik süreçlerle kamu hizmetlerinden faydalanabiliyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Kamu hizmetlerine erişim konusu öğrenilen bir şeydir, eğer vatandaş hizmeti nereden alacağı konusunda yeterli bilgilendirmeye sahip değilse bile zamanla bunu öğrenebilir:

"*Çok şükür ya alıştık artık, bunların hepsini geride…"* (A10, Kadın, Fransa).

Son olarak araştırmayı tamamlamak amacıyla, hem kişinin bağımsız hayata geçişini sağlayan ve sosyalleşme ayağının son halkası olan profesyonel hayat ve ona yüklenen

anlamlar değerlendirilecek hem de hedef kitlenin Türkiye'deki geleceğe yönelik planları ele alınacaktır.

4.3.5 Türkiye'de Çalışma Hayatına Uyum

Hedef kitle profesyonel hayatına Türkiye'de başlamıştır ve 'işyeri' insan ilişkilerinin başka bir boyuta ulaştığı, belli başlı stratejilerin geliştirildiği ve kişinin yüzünü kaybedebileceği bir alandır (Goffman, 2017, s.15). Söz konusu stratejik dengeler ve 'itibar' unsuru iş yerindeki kimlik oluşumunda önemli bir etkendir.

Hedef kitle Avrupa'da yaşarken tam zamanlı iş hayatına katılım sağlamamıştır sadece yarı zamanlı işlerde çalışmıştır. Türkiye'ye geldikten sonra ise hedef kitlenin büyük bir kısmı kamu kurumlarında tam zamanlı çalışmaya başlamıştır ve bu nedenle profesyonel hayatla ilgili sorulara çekinerek cevap vermişlerdir. Özellikle iş yerinde "memnuniyet" sorusu kişilerin çok kısa ve net cevaplarla geçiştirdiği bir soru olmuştur. İçtenlikle işlerini sevenler ise bunu açıkca uzun cümlelerle ifade etmişlerdir. Memnuniyet nedenleri ya bireylerin işlerinin yurtdışı ile bağlantılı olmasından ya da işlerinin göç kimlikleri ile özdeşleşiyor olmasından kaynaklanmaktadır

> "*Şu anda çalıştığım yerden memnunum çünkü sürekli yurtdışına gidiyoruz, ondan yurtdışı ile bağlantım hala sürüyor. Aynı anda da değişik, farklı, yoğun bir tempoda çalıştığımızdan açıkçası memnunum."* (A1, Erkek, Fransa).
>
> "*Memnunum, çalıştığım alanı seviyorum bu biraz da benim (...) kendi göç kimliğimle de alakalı. O yüzden bu duygusal bağım da var yaptığım işle o yüzden çok benimsiyorum yaptığım işi. Fakat bir devlet kurumu da olması önemli benim için çünkü daha çok imkanlarınız oluyor oradaki vatandaşlara yardım etmek için. Fakat daha iyi de yönetilebilir bazı şeyler, daha iyi bir sistem oturtulabilir. Ama genel anlamda memnunum. İş arkadaşlarımla da vesaire memnunum, o da büyük… İş yerinde büyük yani memnuniyeti etkiliyor yani."* (A6, Kadın, Hollanda).

İş arkadaşlarıyla ilişkiler olumlu olarak değerlendirilse de bireyler tarafından çekingen bir tavır sergilenmiş ve bu soru geçiştirmişlerdir. İş yerindeki çalışma alanını göç

kimliği ile ilişkilendirebilen bireylerin iş arkadaşlıkları da göç geçmişine sahiptir ve bu durum iş yerindeki iletişimi kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilmektedir:

> "*Genel olarak Türkiye'deki çalışma ortamı ile ilgili fazla bir şey söyleyemem ama kendi çalışma ortamım… Muhtemelen o yüzden de kolay uyum sağladım. Çoğunluğu yurtdışından geldiği için uyum sağlaması da çalışma hayatı da benim için zor olmadı diyebilirim. Hani beni anlayan, benim gibi çoğu yurtdışından gelen çalışma arkadaşlarım olduğu için çok da yardımcı oldular. O anlamda çok sıkıntı çekmedim, memuriyetin getirdiği ya da kamuda çalışmanın getirdiği bazı şeyler oldu… Bilmediğim burada öğrendiğim, burada farkına vardığım şeyler."* (A5, Kadın, Hollanda).

Çalışma arkadaşlarıyla olan iyi iletişim doğrudan ortak çalışmayı ve koordinasyonu etkilemektedir. İş yerindeki çalışma arkadaşlarıyla olan memnuniyetin ise çalışma yeriyle olan memnuniyetle aynı orantıda olduğu gözlemlenmiştir:

> *"Çalışma arkadaşlarım genelde benim yaşıtlarım olduğundan gerçekten memnunum ve çok iyi bir ekip kuruyoruz birlikte çalışırken. Çalışma ortamı da benim mutlu olduğum bir ortam. Sadece tabi ki bazen yoğunluklar olduğundan insan yorulabiliyor ve az çalışma ortamından uzaklaşmak isteyebiliyor."* (A1, Erkek, Fransa).
>
> "*İş arkadaşlarımla da vesaire memnunum, o da büyük… İş yerinde büyük yani memnuniyeti etkiliyor yani."* (A6, Kadın, Hollanda).

İnsan ilişkilerinde toplumsal anlamda Türkiye'deki bireysellik sınırlarının yeterince keskin olmaması bazıları için olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir. Özellikle profesyonel anlamda bireysel sınırlar korunmadığında, iş yerinde bu durumun sorun teşkil edeceği düşünülmektedir. Bu nedenle bazı bireyler iş ortamından arkadaş edinmenin etik olmadığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkiye'deki iş etiği, düzen ve çalışma prensiplerinin yurtdışındakinden farklı olduğu ve bu anlamda da kişilerin zorluklar ile karşılaştıkları dile getirilmiştir:

"Birkaç sadece samimi olduğum arkadaşlarım var onun dışında aslında iş arkadaşlarımla samimi olmak istemiyorum çünkü dediğim gibi, bu baştan anlattığım Türkiye'deki iş ortamı yani tehlikeli olur diye düşünüyorum hani… O yüzden özel hayatımla, iş ortamımı ayrı tutmayı çalışıyorum." (A9, Kadın, Almanya).

"Ya şöyle, yani çalışma arkadaşlarımdan, çevremden memnunum ama çalışma düzenine gelecek olursak… Yani işte yurtdışındaki mesela çalışma etiğinden, çalışma düzeninden farklı bir düzen olduğunu yavaş yavaş öğrendim ve bu Türkiye'deki çalışma düzenine alışma süreci yaşadım. Ama yani… Evet memnun sayılırım. O iş hayatında çok önemli bir konuya dönüşüyor. Yani mesela iş düzeni olarak da Türkiye'de mesela işlerin biraz daha böyle… Bir şekilde günü kurtarma şeyiyle yürümesi ama yurtdışındaki düzenin gerçekten çok sistematik, böyle her şeyin kağıt üzerinde… Tabi bunun da dezavantajları var ama yani…Evet aynen, uzun vadeli hedeflerin olması vesaire. Burada biraz daha böyle kısa vadeli ve işte insanlar üzerinden yürüyen mesela bir düzen var. Halbuki yurtdışında biraz daha işler ve kurallar üzerinden yürüyor. Ama burada böyle insanlar çok etkili oluyor mesela bir pozisyondaki biri, o pozisyonu tamamen değiştirebilir veya oradaki yürüyen işi tamamen etkileyebilir. Bunu öğrenmek zamanımı aldı." (A3, Kadın, Belçika).

İş yeri anlamında da bazı bireyler hayal kırıklığına uğramıştır, özellikle çalışma alanlarının beklentilerini karşılamadığını dile getirmişlerdir:

"*Yani çalışma ortamı çok genel bir tabir şimdi teknik donanım açısından gayet memnunum. Kendi çalışma masam var, bilgisayarım var, kendi telefonum var. O anlamda çalışma… Fiziki ortam olarak memnunum. Çalıştığım mekânda iyi. Konumu da iyi. Ama yapmış olduğum işle, içeriği ile alakalı olursa memnun değilim çünkü çalışma temposu, yöntemi ve sonuçları çok farklı. Ve çoğu zaman benimle uyuşmuyor, kendi kişisel beklentilerim ve isteklerim doğrultusunda. Yani bu koşullar altında yorumum bu."* (A4, Erkek, Almanya).

İş hayatını değerlendirirken bireylerin stratejik düşündüğü ve çok fazla bu konu ile ilgili olumsuz yorum yapmak istemedikleri tespit edilmiştir:

> "*Sanırım hani dünyadaki her işi yeri gibi tabi ki de çok pozitif ilişkiler de olabiliyor, bunun yanı sıra da insanların tabi ki de iş konseptinde işte böyle hırsları, egoları da ortaya çıkabiliyor."* (A8, Kadın, Fransa).

Bu anlamda iş yerindeki stratejik ilişkiler ile ilgili maalesef çok fazla veriye ulaşılamamıştır, bazıları mesafenin korunmasının önemine değinirken, bazıları iyi arkadaş olduklarını söylemiştir. Bireyler iş yerlerini tek kelime ile sübjektif kelimeler aracılığıyla değerlendirmiştir. Söz konusu kelimeleri birbiriyle kıyaslamak mümkün değildir ancak genel bir değerlendirme yapılacak olursa, kategorik olarak kelimeler ele alınabilir: 'yoğun', 'stresli' ve 'yorucu' kelimeleri iş yerinin olumsuz yönlerini tanımlamaktadır. 'Kimlik' ve 'aidiyet' kelimeleri ise bireyin çalışma alanını göç kimliği ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. 'Tecrübe' ilk defa Türkiye'de tam zamanlı çalışmaya başlayan kişiler için bir kazanım olarak ele alınabilir. 'Şans' olumlu bir sıfat olarak değerlendirilebilir 'bağlayıcı' ise her ne kadar nötr bir kelime olsa da aslında özgürlük arayışına işaret etmektedir ve bu anlamda bir nevi olumsuz bir sıfat olarak değerlendirilebilir.

4.3.6 Türkiye'de veya Yurtdışında Gelecek

Türkiye'ye göç sonrası kişilerin kendilerini 'evlerinde' gibi hissedeceği duygusu hedef kitleyi yanılgıya ve hayal kırıklığına uğratmıştır. Buna rağmen genel itibariyle kişiler Türkiye'deki hayatlarından memnun olduklarını ifade etmişlerdir ancak geleceğe dair beklentilerinin olduğunun da altını çizmişlerdir:

> "*Şimdilik Türkiye'de ama yarın bize ne getirir bilmiyorum. O yüzden kapıları da hiç kapatmıyorum. Hollanda'ya yönelik ya da herhangi başka bir ülkeye yönelik. Ama şimdilik burada."* (A5, Kadın, Hollanda).

Bu anlamda, kişiler şu anda Türkiye'de kalabileceklerini ancak uzun vadede çeşitli nedenlerden dolayı yurtdışına gidebileceklerini dile getirmişlerdir. Bazıları kendi eğitimleri veya çocuklarının eğitimleri için yurtdışına gidebileceklerini söylemişlerdir. Bazıları ise kariyer planlaması anlamında yurtdışına gidebileceğini ifade etmiştir. Özellikle bireyler

kariyer hayallerini nerede gerçekleştirebilme imkanı bulurlarsa oraya gitmeyi arzulamaktadırlar:

> "*Şu an aklımda öyle bir plan yok ama uzun vadede yani şu kadar uzun vadede. Yani mesela çocuklarımın okul dönemini düşünerek… Çocuklarımı yurtdışında eğitim görmesini tercih ederim gibi geliyor. Ama yani buradaki hayatımdan memnunum ama çok uzun vadede… Hayatımı yurtdışında sürdürebilirim gibi geliyor."* (A3, Kadın, Belçika).
>
> *"Bazı işte böyle ne diyeyim. İnsan hayatına dokunabilecek şeyler yapmak istediğim için. İnsan hikayesi yazmak istediğim için, paylaşmak istediğim için zaten (…) Bunu belli bir ülkeye Almanya'dır, Türkiye'dir ona bağlamıyorum yani. Nerede imkân oluşursa. Öyle bir şeyim yok, ailem olmadığından da olabilir mesela şu an benim öyle bir düşüncem de olmadığı için tabi ki onu da… O da büyük bir etkendir diye düşünüyorum hani kendi düzenim yok daha."* (A9, Kadın, Almanya).

Son olarak Türkiye'yi yurtdışında temsil etmek isteyen bir kitle bulunmaktadır. Bu kararda ulusal ve milli kimliğin baskın olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede bazı bireyler Avrupa'da henüz okula giderken yurtdışında Türkiye adına görev almayı hayal etmişlerdir. Başka bir deyişler, birey çok küçük yaşlarda milli kimliğini Türkiye'ye olan aidiyeti üzerinden şekillendirmiştir:

> "*Hani ben Türkiye'yi yurtdışından temsil etmeyi istiyorum açıkçası. Bunu da spor alanında, spor dünyasında yapmak istediğim için… Yani yurtdışını hedefliyorum. Eğer Türkiye'de iyi bir statüye sahip olabilirsem, iyi bir yere gelirsem Türkiye'de de kalırım yani sakınca olmaz benim için."* (A10, Kadın, Fransa).
>
> *"Eğitime başladığım andan itibaren tek bildiğim şey şuydu hani eğitimimi ve yabancı dilimi Türkiye adına kullanmak istiyorum. Hani çünkü bu çok büyük bir şans hani böyle yurtdışında doğup büyüyünce, hani Türkçenin yanı sıra ana dil seviyesinde konuşabildiğiniz bir dil var."* (A8, Kadın, Fransa).
>
> *"Hani bu Avrupa Birliği müzakerelerinde falan filan hep böyle şey o polemikler falan çıkıyordu böyle ve ben hep şey hissediyordum sanki biz*

kendimize yurtdışına karşı çok iyi ifade edemediğimizi hissediyordum çocukluğumda. Son zamanlarda değiştiğini görüyorum memnuniyetle ve hani bu konuda hani ben de katkı da bulunmak istediğim için gerek Türkiye'de gerek Türkiye dışında ama Türkiye adına bir şey yapmak isterim." (A8, Kadın, Fransa).

Her ne kadar uzun vadede gelecek planlaması çerçevesinde 'eğitim' ve 'kariyer planlaması' yani profesyonel hayata dair her şey yurtdışında düşünülüyor olsa da kısa vadede bireyler kendilerine çizdikleri hedefe ulaşmış, Türkiye'deki uyum sürecine ve tüm hayal kırıklıklarına rağmen, Türkiye'ye yerleşmiş ve hayatlarını sürdürmeyi başarmışlardır:

"Yani evet aslında kendi adıma hani önüme koymuş olduğum bir 'challenge' i yerine getirmiş oldum." (A8, Kadın, Fransa).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1 Sonuç

Araştırma yurtdışında doğmuş Türkiye vatandaşlarının geriye göç kararında kimlik, aidiyet ve bilinçli beyin göçü kavramlarının çok etkili bir rol oynadığını göstermektedir. Hedef kitle tarafından gerçekleştirilen göç toplumsal hafızanın geriye göçü olarak da tanımlanmaktadır. Emek göçü ile yurtdışına geçici olarak giden ancak dönemeyen Türk vatandaşları yerine kendi çocukları ve torunları geriye göç ederek onların emek göçüne dair toplumsal hafızasını Türkiye'de canlı tutmaktadırlar. Hedef kitlenin Türkiye'ye göçü ayrıca bilinçli beyin göçü niteliğini de taşımaktadır. Avrupa'da sistematik dışlanmaya maruz kalan hedef kitle, iş piyasasına Türkiye'de daha kolay dahil olacağına ve Avrupa iş piyasasında maruz kalacağını düşündüğü cam tavan engelini de bu şekilde aşabileceğine inanmıştır. Genel anlamda bireyin Türkiye'ye göç kararında hem itici hem de çekici nedenler etkili olmuştur. Özelikle Avrupa'daki ülkeye duyulan aidiyet duygusunun düşük, Türkiye'ye duyulan aidiyet duygusunun yüksek olması hem itici hem de çekici neden olarak değerlendirilmiştir. Göç kararında, bilinçli beyin göçü ve bazıları için ise zorunlu göç çekici nedenler olarak ele alınmıştır. Avrupa'ya duyulan düşük aidiyet duygusu ve ayrımcılık itici nedenler olarak analize dahil edilmiştir. Bu çerçevede bireyin her iki ülkeye olan aidiyet duygusu hem aile içi sosyalleşme hem de okul üzerinden değerlendirilmiştir. Aile içi sosyalleşmenin sürekli Türkiye'ye olan aidiyet duygusunu canlı tuttuğu ve kültürel değerlerin aktarımında da çok etkili olduğu gözlemlenmiştir. Okul ise Avrupalı Türkler açısından entelektüel sermayeye çok fazla katkıda bulunan bir kurumdur ancak sistematik olarak hedef kitleye yönelik ayrımcılık uygulayan bir kurumdur. Bu çerçevede, Türk kültürüne yüklenen duygusal aidiyet bağları göz önünde bulundurulduğunda okul çatısı altında ve diğer kamu alanlarında bireyin kültürel kimliğinin kabul görmüyor olması, Türkiye'ye olan aidiyet duygusunun yüksek, Avrupa ülkesine olan aidiyet duygusunun düşük olmasına neden olmaktadır.

Aidiyet kavramı üzerinden sosyal ağlara yüklenen anlamlar da ele alınmıştır. Bu kapsamda, bireyin sosyal çevresinin Avrupa'da yaşadığı mahalleye göre şekillendiği gözlemlenmiştir. Eğer birey göçmen kökenli bireylerin yaşadığı banliyölerde yaşıyorsa, sosyal çevresi de ona göre çok etnikli, çok kültürlü ve farklı milletlerden oluşmaktadır. Eğer birey daha çok yerel toplumun yaşadığı mahallelerde yaşıyorsa sosyal çevresi de daha üst sınıf yerel toplumdan oluşmaktadır. Bu durum bireyin göçmen kökenli vatandaşlara ve

Türkiye kökenli topluma erişimini kısıtlamaktadır. Bireylerin Türkiye kökenli arkadaş çevresini ancak Türkiye kökenli aile dostlarının çocukları aracılığıyla oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Avrupa'da mekânsal ayrımın hala sosyo-ekonomik anlamda çok keskin olduğunu gözlemlenmiştir. Göçmen kökenli bireylerin ise daha çok şehrin çeperlerine banliyölere itildiği, yerel üst sınıfın ise sosyo-ekonomik olarak daha donanımlı semtlerde yaşadığı anlaşılmıştır. Bu durum ise bireylerin sosyal ağlarını kültürel anlamda çeşitlendirmekte veya kısırlaştırmaktadır. Türkiye'de ise hedef kitlenin en önemli sosyal ağı Avrupalı Türklerden oluşmaktadır. Söz konusu ağ aracılığıyla hedef kitle kolektif bir kimlik oluşturmayı başarmış ve kolektif kimliğini sosyalleşme aracına dönüştürmüştür. Bu sosyalleşeme alanı ise bireye geçmişini canlı tutabileceği ve Avrupalı Türk kimliğini özgürce ifade edebileceği bir alan sağlamaktadır. Avrupalı Türkler ayrıca Avrupa'da inşa ettikleri 'Türklük' algısı ile birlikte Türk toplumunu ve davranışlarını bir standarda oturtmuşlardır. Bu çerçevede Türkiye ve toplumunu çok fazla idealize etmişler ve sosyal bütünleşmeyi bireyler arası mekanik dayanışma üzerinden hayal etmişlerdir. Türkiye'ye göç ettikten sonra Türkiye'deki toplumun davranış biçimlerinin ve etik algısının kendi standartlaştırılmış algısından farklı olduğunu anlayan hedef kitle hayal kırıklığına uğramış ve Türkiye toplumu ile özdeşleşen kültürel değerleri ile toplumsal ve bireysel sınırlarını tekrar gözden geçirmek zorunda kalmıştır. Kolektif kimlik aynı zamanda ulusaşarı topluluk olarak tanımlanmaktadır çünkü bireylerin Avrupa kültürünü korumasında önemli bir rol oynamaktadır. İki ülke ile 'ulusaşırı' düzeyde bir bağa sahip olmak bireyler için hem iki ülkeye yabancı olmak hem de parçası olmak anlamına gelmektedir. Bu çerçevede çifte vatandaşlık postmodern çağın kırılgan ve kaygan zeminine dayandırılmış kimlikler ile özdeşleşmektedir (Özdil, 2018:390). Kimlik oluşumunda özellikle milli ve dini kimliğin etkili olduğu gözlemlenmiştir. Milli kimlik, Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ile eşleştirilmiş ve aile içi sosyalleşme kurumu tarafından desteklenmiştir. Dini kimlik, milli kimlik ile tek kimliğin bir parçası haline gelerek hedef kitle tarafından benimsenmiştir. Bu çerçevede, hedef kitlenin milli ve dini kimliklerinin Avrupa'da ayrımcılığa maruz kaldığı ve bireylerin kimliklerini özgürce ifade edebilmelerinin önünde engel teşkil ettiği gözlemlenmiştir.

Sosyal uyum anlamında bireylerin günlük hayatta karşılaştıkları sorunlar ve kolaylıklar her iki ülke için çapraz değerlendirmeler çerçevesinde ele alınmıştır. Avrupa'da bireyler yerel vatandaşlığa sahip oldukları için sistemin bir parçasıdırlar ve sosyal uyum politikalarına gerek duymaksızın kamu hizmetlerine erişim sağlamaktadırlar. Hedef kitle sayısal anlamda da spor ve müzik etkinlikleri veya kültürel faaliyetler gibi geniş toplumsallaşma alanları ile donatılmıştır. Yerel toplumun göçmen kökenli vatandaşları

kabulünün ise düşük olduğu gözlemlenmiştir, bu durum göçmen kökenli vatandaşların toplum içinde dışlanmaya maruz kalmalarına neden olmaktadır. Türkiye'de ise hedef kitle toplumsal uyum anlamında kamu hizmetlerine erişim konusunda sorunlar ile karşılaşmıştır. Kamu hizmetlerine nasıl erişim sağlayacağını bilmeyen hedef kitle, bilgilendirme ve yönlendirme araçlarının yetersiz olduğuna ve bürokratik süreçlerin çok uzun olduğuna değinmiştir. Bunun aksine, Avrupa'da kamu hizmetleri kolay erişilebilir yapılar olarak değerlendirilmiştir. Kamu hizmetlerine erişim zaman içerisinde hizmetin nereden sağlandığını ve sistemin nasıl işlediğini öğrendikçe birey için kolay bir hale gelebilir. Bu nedenle bireyler her ne kadar uyum sürecinin en başında kendi alışkanlıklarında direnmiş olsalar da kamu hizmetlerine ne şekilde ulaşabileceklerini öğrenmişler, zamanla alışkanlıklarını değiştirmişler ve sosyal uyum sağlamışlardır. Çapraz değerlendirme kapsamında, Avrupa ülkesinde ayrımcılık nasıl bir sorun alanı olarak tanımlandıysa, Türkiye'ye olan aidiyet duygusu ve tanıdıklık hissi bireye Türkiye'de günlük yaşamında güven veren bir durum olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede, bireyin Avrupa'da ayrımcılığa uğrayan milli ve dini kimliği, Türkiye'de kendini ifade edebileceği bir zemin bulmuştur. Türkiye'de özellikle aile bağları, arkadaşlık çevresi, iş arkadaşlıkları ve komşuluk ilişkileri gibi sosyal ağlar da toplumsal uyumu kolaylaştıran unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Sosyal yaşamı kolaylaştıran bir diğer öğe de hizmet sektörünün sürekli erişilebilir olmasıdır, bu durum hem sosyalleşmeyi arttıran bir unsur olarak hem de çalışan bireyler için avantajlı bir durum olarak ele alınmıştır. Türkiye'de çalışma hayatına uyum ise etik kuralların öğreniminden geçmektedir. Etik kurallar, bireyin hem iş yerindeki stratejik çatışmaları çözmesi hem de iş yerinde kendine bir yer edinebilmesi için önemli bir rol oynamaktadır. Hedef kitle her ne kadar daha önce Avrupa ülkesinde yarı zamanlı çalışmış olsa da Türkiye'ye göç ettikten sonra tam zamanlı çalışma hayatına ilk defa dahil olmuştur. Hedef kitlenin çoğunluğu ise kamu kurumlarında çalışmaktadır ve bu nedenle hem iş yeri memnuniyeti hem de iş arkadaşları ile olan iletişimlerine ilişkin çok fazla bilgi alınamamıştır, bireyler bu konuları olumlu şekilde geçiştirmeyi tercih etmişlerdir. Hedef kitle uzun vadede çocuklarının eğitimi veya kariyer planlaması kapsamında yurtdışında tekrar göç edebileceğini ifade etmiştir. Gelecek, eğitim ve kariyer kaygısı dışında Türkiye'de uyum süreci bireylerin büyük bir kısmı için başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Son olarak bireyler Avrupa'da yaşarken kendilerini Türkiye'ye ait hissederken, Türkiye'ye göç ettikten sonra aslında tam da Türkiye'ye ait olmadıklarını fark etmişlerdir. Bu anlamda her iki ülkeye de ait olduklarını ve aynı zamanda her iki ülkeye de dönem dönem yabancı olduklarını dile

getirmişlerdir. Bu nedenle göç bireylerinin kimlik tanımında kendilerini ve sınırlarını tekrar tanımlamasına neden olan bir unsurdur.

5.2 Öneriler

5.2.1 Politika Yapıcılara Öneriler

Gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda, Türkiye'ye göç eden hedef kitleye yönelik Türkiye'de herhangi bir politika yürütülmediği gözlemlenmiştir. Hedef kitlenin nitelikli işgücüne sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, uzun vadede eğer söz konusu göç süreci planlı bir şekilde yönetilebilirse Türkiye'nin kalkınma hedeflerine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, ulusaşırı topluluk ağı olarak yaşamını Türkiye'de sürdüren göçmen kökenli vatandaşların hem becerilerinin hem de insan kaynağının kalkınmaya katkı sağlayacak şekilde yönlendirilmesi amacıyla politikalar üretilebilir. Hem Avrupa devletleri hem de Türkiye devletinin çifte vatandaşlığa sahip hedef kitlelerin kırılgan yapılarını da göz önünde bulundurarak politikalar oluşturabilir. Özellikle Avrupa'da bireylerin hem milli hem de dini kimliklerini özgürce ifade edebilecekleri alanlar sağlanabilir.

5.2.2 Uygulayıcılara Öneriler

Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşlarına yönelik çalışmalar yürüten bir kamu kurumudur ve bu nedenle hedef kitlenin çifte vatandaşlığa sahip olması nedeniyle, oluşturulacak politikaların uygulayıcısı ve süreç yöneticisi haline gelebilir. Avrupalı Türklerin Türkiye'ye göçünü ve toplumuna uyum sürecini kolaylaştırmak amacıyla bir platform oluşturulması ve bu platformun önceden göç edenlerin yeni göç edenleri yönlendireceği ve yardımcı olacağı bir ağ haline gelmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Söz konusu platformun Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı'nın çatısı altında oluşturulması hem kamusal kimliği hem de görev alanları itibariyle sürecin planlı yönetilmesinde etkili olacaktır.

5.2.3 Araştırmacılara Öneriler

Postmodern çağ ile birlikte şekillenen kırılgan ve akışkan kimliklerin etkilerinin Avrupalı Türklerin kolektif kimliği üzerindeki etkisine ilişkin bir araştırma yapılması, gerçekleştirilen halihazırdaki çalışmanın bir ötesine gitmek anlamında önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca beş yıl sonra hedef kitlenin Türkiye'ye göçünün onuncu yılında aynı hedef kitle ile tekrar bir araştırma yapılarak bu çalışma ile karşılaştırılması, hem hedef kitlenin Türkiye'de ikamet etmeye devam edip etmediğine yönelik bulgulara ulaşılmasını sağlayacak, hem de kimlik anlamında sosyal uyum sürecini tamamlamış kimliklerin çoğul kimlik olarak kalıp kalamadığına yönelik çarpıcı bir araştırma niteliği taşıyacağı düşünülmektedir.

6. KAYNAKÇA

Abadan-Unat, N. (2015) 'Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü' ERDOĞAN, M. Murat, KAYA, Ayhan 'Türkiye'nin Göç Tarihi' İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 261-276.

Abadan-Unat, N. (2002) 'Bitmeyen Göç' Istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Baran, A. G. (2013) 'Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi' SUĞUR, Serap, GÖRGÜN-BARAN Aylin, 'Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler' Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1-21.

Başaran, F. (1972) 'Türkiye'de Beyin Göçü Sorunu' Araştırma, 133-153.

Bauman, Z. (2017) 'Kimlik' Heretik.

BBC News, Hangi Ülkede Kaç Türk Vatandaşı Yaşıyor? (2019), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47134873 > s.e.t. 22.05.2019.

Çoymaka, A. ve O'Dwyerb, E. (2016) 'Milli Kimliğin Anlamı Nedir? Özcü ya da Sivil Milli Kimlik İçeriğinin Psikolojik İnşası' I. Sosyal Psikoloji Kongresi.

Durkheim, E. (2003) 'La division du tavail social' PUF.

Ergin, D. Y. ve Ermağan, B. (2011) 'Çok Kültürlülük ve Sosyal Uyum' In 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications

Faist, T. (2003) 'Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar' Bağlam Yayıncılık.

Goffman, E. (2017) 'Etkileşim Ritüelleri: Yüz Yüze Davranış Üzerine Denemeler' Heretik.

Halaç, H. H. ve Demir, İ. (2017) 'Toplumsal Hafızamız Kültürel Mirasımız' *Journal Of International Social Research*, *10*(52).

İçduygu, A. ve Ünalan, T. (1998) 'Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri (Internal migration in Turkey: Problem areas and research methods)' Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

İslamoğlu, E., Yıldırımalp, S. ve Benli, A. (2013) 'Türkiye'de Tersine Göç ve Tersine Göçü Teşvik Eden Uygulamalar: İstanbul Örneği' Sakarya İktisat Dergisi, 2(4), 46-66.

Kaya, A. ve Kentel, A. (2005) 'Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?' İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kaya, M. (2012) 'Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları' Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 111-130.

Öneri, N.A.Ş (2015) 'Son mu, Başlangıç mı? Göç Çalışmalarında Bir Olgu Olarak Geri Göç' *IHLAMUR-ÖNER, Şirin, Gülfer, ÖNER, N. Aslı. Ş.* 'Küreselleşme Çağında Göç'. İletişim Yayınları, 263-285.

Özdil, M. (2017) 'Kolektif ve Bireysel Kimlikler Bağlamında Sosyal Bütünleşme' Journal of Suleyman Demirel University Institute of Social Sciences, 28(3).

Rittersberger-Tılıç, H., Özen, Y. ve Çelik, K. (2012) 'Geriye Göçün. Dinamikleri: Almanya'dan Eve Dönüş (Rückkehrdynamiken: Die Rückkehr von Deutschland "nach Hause")' IHLAMUR-ÖNER, Şirin, Gülfer, ÖNER, N. Aslı. Ş. 'Küreselleşme Çağında Göç [Migration im Zeitalter der Globalisierung]' İletişim Yayınları, 287-307.

Soysüren, İ. (2006) 'Avrupa Birliği'nin Emek Göçü Politikaları' (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yazoğlu, R. ve İmamoğlu, T. (2005) 'Dil-Kültür İlişkisi' Muhafazakâr Düşünce Dergisi, (5), 123-143.

Sunata, U. (2014) 'Tersine Beyin Göçünde Sosyal Ağların Rolü: Türkiyeli Mühendislerin Almanya'dan Geriye Göç Deneyim ve Algıları' Türk Psikoloji Yazıları, 17(34), 85.

Toksöz, G. (2006) 'Uluslararası Emek Göçü' İstanbul Bilgi Üniversitesi.

Türk Dil Kurumu, 'Kimlik' <http://www.tdk.gov./index.phph?option=gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5ce6e250bodfa9.23101968> s.e.t. 23.05.2019

Yavuz, S. (2013) 'Göç, Entegrasyon ve Din: Avrupa'da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme' Journal of International Social Research, 6(26), 610-623.

Yıldırımoğlu, H. (2005) 'Uluslararası Emek Göçü-Almanya'da Türk Emek Göçü' Kamu-İş Hukuku ve İktisat Dergisi, C 8, 129-153.

Yıldız, T. (2014) 'Saussure'den Bakhtın'e Dil-Kültür İlişkisi: Tümü Kapsayıcı Olgu' İdil Sanat ve Dil Dergisi, *3*(11), 115-13.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	: Sümeyye GEDİKOĞLU
Doğum tarihi	: 10.01.1991
Doğum yeri	: Belfort / FRANSA
Medeni hali	: Bekar
Uyruğu	: Türk
Adres	: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Göç Politikaları ve Araştırmaları Anabilim Dalı, Ankara
E-mail	: gsumeyye@yahoo.com
EĞİTİM	
Lise	: Ecole Steiner, Strazburg Fransa
Lisans	: Strazburg Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü / 2015 Strazburg Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / 2013
İŞ TECRÜBESİ: Türkiye Belediyeler Birliği, Dış İlişkiler Müdürlüğü, Sosyolog (Ankara), 2015 – Devam	
YABANCI DİLLER: Fransızca (Çok iyi), İngilizce (İyi), Almanca (Giriş)	
YAYINLAR: Gedikoğlu, S. FRANSA'DA İSLAMOFOBİ, Kadim Akademi SBD, 2(2), 135-145. Gedikoğlu, S. "İslamafobia", Kamuda Sosyal Politika, say: 34, Ocak-Şubat-Mart 2016, 69-73.	